

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Indhold

PAPYRUS 32. årgang nr. 1 2012

4 "Rettidig omhu": Tutankhamon i spejlet

Lise Manniche

14 De fire store skrin fra Tutankhamons grav

Mette Gregersen

30 Ægyptologen og "Astronomien" i Vejen

Paul John Frandsen

36 Dagbog fra Gurob

Tine Bagh

44 Boganmeldelser

Lise Manniche og Annette Lerstrup

46 Siden sidst

Louise Alkjær

Fra kopien af Tutankhamons skrin II.
Foto Anne Marie von Sarosdy med tilladelse af Semmel Concerts.

ENGLISH ABSTRACTS

'Constant care': reflections of Tutankhamun

Lise Manniche

The subject of this article is a head in the Ny Carlsberg Glyptotek (ÆIN 1285), showing Amun with the features of Tutankhamun. In his reign two canons for the royal portrait were in operation in sculpture as well as in two dimensional representation, some aspects being continued by Horemheb. An inscription on the back pillar mentioning 'Amun great of awe' gives a clue to the possible location of the statue in the temple of Karnak.

The four large shrines in the burial chamber of Tutankhamun

Mette Gregersen

The mummy of Tutankhamun was laid to rest inside eight 'shells': three golden, mummiform coffins; a stone sarcophagus; and four gilt wooden shrines. The latter present a fascinating collection of illustrated funerary texts, some occurring here for the first time. In the forthcoming exhibition in Malmö of replicas from this tomb, these shrines feature prominently, and the present article is intended as a guide to the strange concepts deemed vital for a royal burial by the end of the 18th dynasty.

Diary from Gurob

Tine Bagh

In April 2012 Tine Bagh joined the excavations conducted by the University of Liverpool at Gurob in the Fayum. This year the enterprise is partly sponsored by the Carlsberg Foundation, and Tine thus provides a link to W.M.F. Petrie, her illustrious predecessor. We asked her to share her diary with our readers.

The Egyptologist and "Astronomy"

Paul John Frandsen

A sculpture called "Astronomy" in a Danish provincial museum by Niels Hansen Jacobsen (1861-1941), shows a male figure supporting his arched spine on the back of the head of a sphinx while pointing a pair of dividers to the sky. The author analyses the work and searches for an interpretation connecting the intellectual potential of man to the myth of the wisdom of the ancient Egyptians, an exercise aimed at understanding ourselves.

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær, cand. mag. i ægyptologi

Tine Bagh, cand. phil., PhD, projektansat på NCG

Paul John Frandsen, mag. art., lektor emeritus, Københavns Universitet

Mette Gregersen, cand. phil. i ægyptologi

Lise Manniche, mag. art., PhD, ekstern lektor emeritus, Københavns Universitet

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afdelingen,
TORS,
Københavns Universitet Amager
Snorresgade 17-19
2300 København S

Hjemmeside
www.daes.dk

DÆS e-mail
mail@daes.dk

Papyrus e-mail
lise@mannique.org

Bestyrelse
Pia Adamsen (sekretær)
Louise Alkjær
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Poul-Erik Bøge Henriksen
Ole Herslund
Mette Holst
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)
Annemette von Lengern Tranberg

PAPYRUSredaktion
Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder
Merete Allen Jensen

Tryk
P.E. Offset, Varde

Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskrift-
støtteudvalg.
Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.
Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendig-
vis redaktionens holdninger, da
Papyrus også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Forsidebillede:
Amon med Tutankhamons
ansigtstræk: ÆIN 1285.
Foto Ole Haupt.

Bagsidebilleder:
Fra kopien af Tutankhamons
skrin II. Foto Anne Marie von
Sarosdy med tilladelse af Semmel
Concerts.
ÆIN 1285 set bagfra. Foto Ole
Haupt.

Redaktionelt

Efterår og vinter kommer til at stå i Tutankhamons tegn: efter i flere år at have turneret i forskellige byer i Europa og sågar i Korea vil en udstilling med kopier af genstande fra kongens grav blive vist i Malmø (15. september 2012 til februar 2013). Den har sit udgangspunkt i et tæt samarbejde med Griffith Institute i Oxford, der rummer alle Howard Carters originale optegnelser og de fremragende samtidige fotografier af Harry Burton. Kopierne er alle udført i værksteder i Cairo under opsyn af tyske ægyptologer. Udstillingen forventes at blive besøgt af mange danskere – det tager jo blot en halv time at rejse mellem Københavns og Malmø hovedbanegårde.

I den anledning har to af artiklerne i dette nummer Tutankhamon som tema. Ud over at være aktuelle demonstrerer disse bidrag de gamle ægypteres evne til at visualisere emner, som ingen i virkeligheden kunne være i stand til at give en øjenvidneberetning om. Hvordan ser guden ud? Et spørgsmål, som mange af verdenskunstens største navne har givet et bud på. Og hvordan beskriver man i ord og billeder den tilværelse, der ligger hinsides vores liv på jorden? Uanset hvor meget vi moderne mennesker begriber af ægypternes version af disse forestillinger, er de to behandlede eksempler fra Tutankhamons egen tid markante eksempler på de gamle ægypteres forunderlige kreativitet og evne til at fabulere over noget, som ingen reelt kunne vide noget om.

Lise Manniche har studeret den eneste skulptur fra Tutankhamons tid, der findes i en dansk samling: det sorte hoved i Glyptoteket af Amon, som bærer kongens egne ansigtstræk. Det er netop spørgsmålet om

“portræt”, der tages op her, og via den ellers ignorerede indskrift på statuens rygpille forsøges skulpturen anbragt i en arkæologisk sammenhæng.

Redaktøren opfordrede Mette Gregersen til at skrive om de fire gyldne skrin, der omsluttede Tutankhamons sarkofag og mumieformede kister, da emnet netop passede ind i et af hendes igangværende projekter. Disse skrin fylder meget på udstillingen, og da kataloget hverken går i detaljer med udsmykningen eller rummer nogen detaljerede billeder af de i øvrigt fornemt udførte kopier, ville det være nyttigt at give en lille omvisning her i bladet i stedet. Udsmykningen præsenterer et resumé af den viden, som det ville være af yderste vigtighed for den unge konge at besidde på hans færd mod og rejse i hans nye tilværelse i det hinsides.

Tine Bagh opholdt sig i foråret nogle uger i Gurob (Fayum), hvor danske arkæologer nu med støtte fra Carlsbergfondet samarbejder med kolleger fra universitetet i Liverpool om at udgrave det paladsanlæg, der stort set er forsvundet fra jordens overflade. Arbejdet synes ligeligt fordelt mellem udgravning, registrering og papirrusseri. Tine indvilligede i at dele sin dagbog med Papyrus' læsere.

Endelig har Paul John Frandsen været i Vejen – på museum i den midtjyske by. Her fangedes hans interesse af en dramatisk skulptur fra forrige århundrede, der involverer et ægyptisk kongehoved. Det blev til en reflekterende artikel om en dansk billedhugger og hans ægyptiske inspiration.

LM

“Rettidig omhu”

Tutankhamon i spejlet

Lise Manniche

De danske samlinger rummer ikke genstande fra Tutankhamons grav, men der findes dog, ud over en lille fingerring af fajance [fig. 1], en enkelt skulptur, der ikke blot stammer fra hans tid, men som også reflekterer den kanon, der blev etableret i forbindelse med hans officielle image. Det drejer sig om inventarnummer ÆIN 1285 i Ny Carlsberg Glyptotek [forsiden og fig. 2], erhvervet fra Sabatier-samlingen i 1911,¹ et 57 cm højt hoved af en statue af diorit med Amons karakteristiske krone og en del af hans høje fjer og kunstfærdigt flettede skæg bevaret. Øjenhulerne er nu tomme, men øjnene, indrammet af markerede sminkestriber, har været indlagt i andet materiale. Næsen er let beskadiget, men ørerne er stort set intakte. Brudfladen ved halsen er skrå. Ansigtstrækkene slutter sig til det fysiognomi, der kendetegner Tutankhamon bl.a. i hans gyldne maske og kister.

Tutankhamons ansigter

Når en konge kom på tronen, skulle der ikke blot udarbejdes fire navne for ham, som sammen med det, han var født med, gav hans officielle titulatur. En sådan forblev som regel uændret med mindre

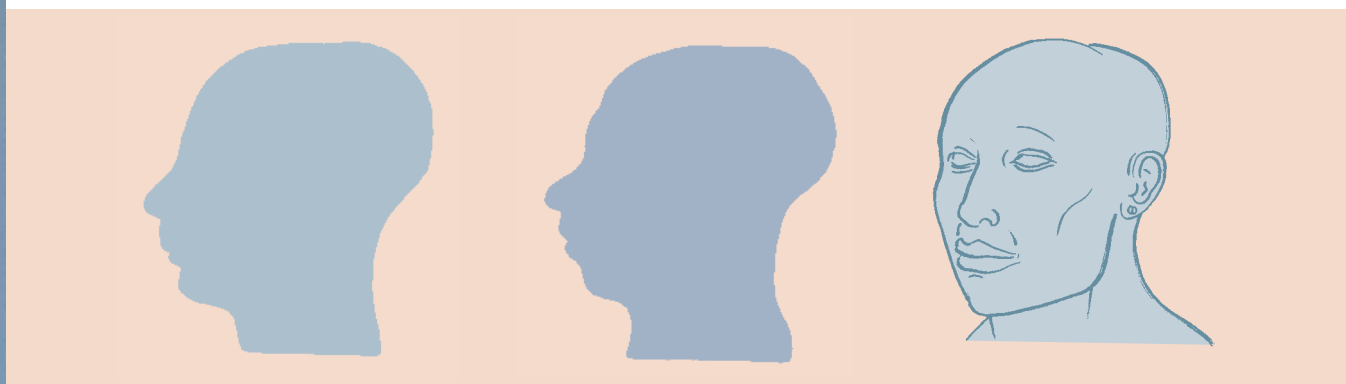
særlige forhold gjorde sig gældende. Man kan nævne Mentuhotep I fra 11. dynasti, der ændrede sit Horus-navn i takt med sin konsolidering af magten, og naturligvis Amenhotep IV, der af religionspolitiske årsager ændrede sit til Akhenaton, fulgt af Tutankhaton selv, der hurtigt fik sit navn gjort politisk korrekt til Tutankhamon. Derudover skulle kongens officielle ikonografi etableres. Billedhuggerværkstederne blev givet et koncept, som ikke blot skulle gælde for afbildninger af majestæten, men som også undertiden afspejlede sig i samtidige gengivelser af guderne, fortrinsvis Amon-Ra. Resultatet er, at selv om eventuelle indskrifter er forsvundet fra disse kunstværker, kan de med en vis sandsynlighed dateres til en bestemt konges regeringstid.

Der kunne ikke desto mindre være mere end en enkelt sådan kanon i omløb for en enkelt hersker. I 12. dynasti, der ligesom Amarna-tiden er kendetegnet ved ekstraordinære gengivelser af kongelige ansigter, var der sideløbende med denne den gængse, mere idealiserede fremstilling, der primært synes anvendt i forbindelse med gravmonumenter. De karakteristiske, “bekymrede” udgaver af f.eks. Sesostri III har stået i gudetempler (Karnak, Deir

Fig. 1
“Nebkheprura,
hersker over
maat”. Foto LM.

Fig. 2 Ny Carls-
berg Glyptotek
ÆIN 1285. Foto
Ole Haupt.

el-Bahari m.fl.). Amenhotep III's kontrafej gennemgik ændringer i løbet af hans lange regeringstid, mest markant i forbindelse med hans første regeringsjubilæum.² I Amarna-tiden er det mest ekstreme eksempel de mange variationer af Nefertiti, hvoraf nogle endda stammer fra samme værksted.³ Årsagerne til de forskellige modeller for samme person kan således være kronologiske, geografiske eller ideologiske.

Hvorvidt disse "portrætter" har nogen som helst lighed med originalen, den levende person, er et emne, der i reglen behandles noget lemfældigt i litteraturen, og det er et spørgsmål om en sådan fotografisk lighed almindeligvis har været højt prioriteret af de gamle ægyptere selv. At konger rask væk usurperede deres forgængeres statuer kunne tyde på det modsatte. At der undertiden fandt en vis tilpasning sted, beviser ikke nødvendigvis, at man har bestræbt sig på at opnå en fysisk lighed.⁴ Det eneste tilfælde, hvor man kan sammenligne et kunstværk med originalen, er Tutankhamon, hvis mumies identitet der ikke kan herske tvivl om (på grund af genbegravelser må der altid være en lille usikkerhedsmargin mht. andre kongelige mumier). Det har dog

ikke ført til nogen endelig afklaring på spørgsmålet om portrætlighed. I 2005 blev der udført forsøg af tre hold af retsmedicinere og kunstnere fra USA, Frankrig og Ægypten, der med udgangspunkt i en ny CT-scanning uafhængigt af hinanden skulle rekonstruere kongens ansigtstræk.⁵ Resultatet af disse forsøg viste markante indbyrdes forskelle, forårsaget af det faktum, at ansigtets væv ikke var i sin originale stand efter balsameringen [fig. 3,4,5].

Skulptur

De mange, samtidige afbildninger af Tutankhamon⁶ omfatter en del tempelskulptur samt genstande fra kongens gravudstyr ("samtidige" dækker i denne forbindelse også dette). En gruppe gengiver kongen med buttede, barnlige ansigtstræk med runde kinder, rund næsetip, fyldige læber, rund barnehage og ganske store øjne. En anden gruppe, også tilskrevet kongen, viser et mere markeret ansigt, spidsere næse og mindre øjne. Der er ganske stor variation her, men det væsentlige i den foreliggende sammenhæng er, at de alle adskiller sig fra den førstnævnte, buttede type. Forskellene gælder både i to og i tre dimensioner. Det er påfaldende, at ingen af de samti-

Fig. 3-5 Rekonstruktioner af Tutankhamons ansigt på grundlag af CT-scanning: fransk, amerikansk, ægyptisk. Tegninger LM og MAJ.

Fig. 6 To af Tutankhamons kanopekrukker. Foto LM.

Fig. 7 Statuen af Amon-Ra i Karnak. Foto LM.

dige afbildninger viser den meget vigende hage, der går igen i de retsmedicinske gengivelser fra 2005.

Den buttede model ses tydeligst i kongens gravudstyr, hvoraf næsten alle eksempler er udført i andet materiale end sten. Dette kan være inspireret af den skik, der var opstået i hans bedstefars senere år. Efter sit første regeringsjubilæum i år 30 lod Amenhotep III sig afbilde med meget barnlige træk: runde kinder, lille hage, fyldige læber, stumpnæse og dertil de karakteristiske store, mandelformede, let skråtstillede øjne – en gengivelse, der ikke kan have afspejlet hans reelle alder, men derimod må vise ham i den stand, han ideelt set havde opnået efter sin foryngende *sed*-fest. Selv om aldersspørgsmålet er mindre relevant i forbindelse med Tutankhamon, der døde som teenager, er det dog en mulighed, at ideologien bag hans bedstefaders skulptur har haft indflydelse på genstande, der skulle inkluderes i kongens gravudstyr, hvor evig ungdom var intentionen, og at der i det hele taget har været et ønske om at springe en generation over og knytte en visuel forbindelse til tiden inden Akhenatons særegne stil. Det ses klart i udformningen af det mest væsentlige: guldmasken og de tre gyldne kister, og vi genfinder det i to genstande af træ: den ejendommelige arm- og benløse statue og Tutankhamons hoved, der ligesom solguden genfødes af en lotusblomst, og endvidere i de to sorte statuer. En del af de fornemme *shabti*-figurer af træ hører også hjemme i denne serie, hvorimod hans *shabti*-figurer af f.eks. fajance falder uden for.

Lågene til de fire kanopekrukker i graven, skåret i kalcit (alabast), viser interessant nok en ansigts-type, der er beslægtet med den buttede [fig. 6]. De store øjne dominerer ansigtet og næsen er afrundet.

Læberne har derimod ikke den ellers karakteristiske, sensuelle form, og selve ansigtet er lidt mere langstrakt. Det kunne måske skyldes, at håndværkeren har indgået et kompromis mellem det kontrafej, der skulle hugges i sten (se nedenfor) og den model, der blev anvendt for andet materiale?

I templernes mere offentlige kontekst foreligger der en anden type materiale, der ikke som sådan hører til i en kongegrav: rundskulptur i sten. I Ægypten var forskellige slags håndværk ofte samlet under samme tag, men ikke desto mindre er der tale om specialiserede arbejdsmetoder for forskellige materialer. Kongelige værksteder ville være fordelt i de større byer, primært Memfis og Theben samt, på netop denne tid, også el-Amarna, hvilket kan have afstedkommet yderligere regionale forskelle i produkterne. Vi ved ikke, hvor Tutankhamons gravudstyr blev produceret. Til gengæld står det fast, at så godt som al skulptur af sten i hvert fald har et enkelt fundsted: Theben med Karnak som hovedleverandør.⁷

Når man søger at etablere en årsag til en alternativ kanon for afbildninger af Tutankhamon, kompliceres situationen ved, at nogle er bestilt af Tutankhamon og bærer hans navn, evt. usurperet og navnet overskrevet af en af hans efterfølgere; andre synes påbegyndt under Tutankhamon, men bærer udelukkende en af efterfølgernes navne.

I rundskulpturen foreligger der to hovedtemaer: skulptur af kongen alene og skulptur, der involverer en eller flere guddomme, enten ved at de er afbildet sammen, eller ved at guden har lånt kongens ansigts-træk.⁸ Det første repræsenteres af to knapt legemsstore statuer af grå granit af kongen stående med

Fig. 8 Louvre E 11609.
Foto LM.

Fig. 9 Turin No. 768.
Fra A. M. Donadoni
Roveri, *Museo Egizio*,
Turin (n.d.), s.12.

hænderne strakt ned foran sin kilt (nøjagtig som i de kendte statuer af Sesostri III), fundet i "cachetten" i Karnak. Kongen fremviser et markeret ansigt, og statuerne blev usurperet af Horemheb (rester af Tutankhamons navn står tilbage i indskriften på rygpillen af den ene).⁹

Tutankhamon/Amon

Som man kunne forvente efter Akhenatons hetz mod Amons statuer, foreligger der mange nye skulpturer af denne gud. Og hvordan ser en guds ansigt egentlig ud? Den over legemsstore sandstensskulptur af Amon-Ra af kvartsit, der endnu står på sin plads foran Tuthmosis III's annalvæg [fig. 7, jf. fig. 11], giver det bedste eksempel i sten på det buttede fysiognomi. Dens karakteristiske næsetip blev for få år siden fundet under udgravninger i et tilstødende rum. Tutankhamons Horus-navn er bevaret, og rester af de andre ses under Horemhebs. Statuen af Amonet, der står ved siden af, bærer spor af Ays navn under Horemhebs. Trods en vis lighed er der stilistiske forskelle mellem de to statuer (især i øjnene). Hvis Tutankhamon også var ansvarlig for den sidstnævnte, var det Ay, der fik arbejdet fuldført og signeret.¹⁰

Derudover findes der en række løse hoveder, der pga. den buttede ansigtstype kan henføres til Tutankhamon. Det drejer sig ud over Glyptotekets primært om følgende: Metropolitan Museum of Art, New York 07.228.34 af diorit;¹¹ Cairo JE 38002 af kvartsit;¹² Luxor Museum J 67 af kalksten, fundet i Month-templet;¹³ samt et hoved i Bruxelles af sort granit.¹⁴ Endelig skal nævnes et hoved af kalksten i Metropolitan Museum of Art, der endnu har bevaret gudens hånd ved bagkanten af kongens blå

krone.¹⁵ Glyptotekets hoved er det eneste, der har haft indlagte øjne.

To gruppestatuer viser Amon og Tutankhamon sammen. Den ene (220 cm høj) er af granodiorit og findes i Louvre.¹⁶ Guden sidder ned med hænderne på kongens skuldre, mens kongen i mindre størrelse står foran hans underben. Kongens hoved mangler, men flapperne fra hans *nemes*-hovedklæde er synlige. Han er iført et panterkind, der tilkendegiver, at han her spiller rollen som præst. Den matte overflade afslører, at gudens høje fjer, skæg og halskrave oprindeligt var belagt med guld. Kongens navne på rygpillen blev udraderet og står blanke, men på kiltens bælte står stadig Tutankhamon. Trods gudens forholdsvis små øjne nærmer både mund, næse og den runde ansigtsform sig den buttede ansigtstype [fig. 8]. Øjnene har kraftigt markerede øjenlåg uden sminkestribes.

Den anden gruppe findes i det ægyptiske museum i Turin. Den er af kalksten, næsten intakt, 186 cm høj.¹⁷ Her ses en siddende Amon-Ra ved siden af en stående konge iført *nemes*-hovedklæde. Kongen lægger sin højre arm om gudens ryg [fig. 9]. Teksterne er originale indskrifter med Horemhebs kartoucher, men begge ansigters udformning med de karakteristiske, sensuelle læber peger sammen med

gudens træk på, at det var Tutankhamon, der var ophavsmanden og måske ikke fik færdiggjort og indskrevet arbejdet. Heller ikke i dette tilfælde ses sminkestriber, men i hvert fald guden har en tydelig øjenlågfold. Gruppen demonstrerer, selv uden kongens navn på, hvad "Tutankhamon" betød: "Amons levende billede".

Et lignende eksempel på Tutankhamons kontrafej, men med Horemhebs originale indskrift kan ses i Luxor-museet J 823 fra Luxor-cachetten.¹⁸ Disse to eksempler viser, at Horemheb har accepteret den allerede eksisterende kanon, ikke blot for guden, men også for den kongefigur, der kom til at bære hans eget navn. I en kalkstenstriade, også fra cachetten i Karnak, med kongen, Amon og Mut har Amon det buttede ansigt. Kongens er her ikke identisk med gudens, men slutter sig alligevel til typen. Den nederste del med indskrifter er ikke bevaret, men det ser ud som om det drejer sig om en (halvfærdig?) blok, der har fået sin endelige form tidligt i Tutankhamons regeringstid.¹⁹ Et mere markeret ansigt finder vi til gengæld i to skulpturer sammesteds fra af en gående Amon, begge uden indskrifter. Den ene, 155 cm høj af kalksten og nu J 198 i

Fig. 10 Tutankhamon ved Opet-festen i Luxor-templet. Kartoucherne siger Horemheb, men bemærk at henh. solskiven (tv) og navnet på Amon (th) tilhører Tutankhamons originale indskrift. Foto LM.

Luxor-museet, viser små øjne og lille mund.²⁰ Den har Tutankhamons intakte kartoucher på bagsiden. Den anden, Cairo JE 38049, er af gråvakke og blot 57,4 cm høj, har større øjne, men mindre og smalle læber.²¹ I betragtning af det markerede ansigt på kongestatuen med Tutankhamons overskrevne navn (CGC 42097) er der ingen grund til at tøve med at give de to gudestatuer samme ophavsmand.

Horemheb må som sine forgængere ved sin tronovertagelse have ønsket at fremlægge en model for sin officielle ikonografi. Dette synes i første omgang ikke at have involveret en ændring af Amons ansigtstræk, som vedblev at afspejle Tutankhamons. Sammenligner vi med et andet Amon-hoved i Glyptoteket (ÆIN 35)²², der viser Horemhebs træk, således som de fremstår f.eks. i den todelte gruppe med en knælende Horemheb foran Atum, fundet i Luxor-cachetten, må vi dog konkludere, at også Horemheb på et tidspunkt ønskede at låne guden sine ansigtstræk.²³

Den betragtelige mængde af skulptur af Amon-Ra, med og uden Tutankhamon, udført i årene efter restaureringsprogrammet, signalerer omfanget af det hærverk, der var foregået under Akhenaton. Skulpturerne visualiserer kongens politik, således

Fig. 11 Amon-Ra og Amonet i Karnak med Tutankhamons restaureringstekst på væggen. Foto LM.

som den beskrives i restaureringsteksterne forfattet ikke blot af Tutankhamon men også af Horemheb: det drejer sig om at knytte forbindelsen tilbage til Amenhotep III, inden verden gik af lave. Stilistisk var der dog elementer, der blev hængende i pennen, for intet blev alligevel ganske som før.

Relief og maleri

Langt størstedelen af reliefferne af Tutankhamon, som f. eks. i Luxor-templet [fig. 10] kan siges at tilpasse sig den buttede ansigtstype. Det samme ses i udsmykningen af nogle af genstandene fra kongens grav (f. eks. det lille gyldne skrin, som i sig selv frembyder variationer, og skrinet med havescerne).

I Amenhotep III's grav har Tutankhamons bedstefar sit *sed*-festforyngede ansigt, hvis stil inspirerede dels til Tutankhamons maske og kister, dels til Luxor-reliefferne, der smykker et rum egentlig udtænkt af Amenhotep III. Vægudsmykningen i Tutankhamons grav viser derimod den mere tilspidsede ansigtstype. I scenen med Ay, der udfører mundåbningsritualet, er der så godt som ingen forskel på Tutankhamons og Ays ansigtstræk, og stilen fortsætter i øvrigt uændret i Ays egen grav i Kongernes

Dal. Det samme er tilfældet med gengivelsen af Tutankhamon i vicekongen Huys grav (TT 40).²⁴ Der går tråde tilbage til paladsmaleriet i el-Amarna, og det kunne ligefrem være kunstnere herfra, der har været ansvarlige for det. Gravarbejdernes by Deir el-Medina havde jo været lukket ned i næsten tyve år og malerne var søgt andetsteds hen.²⁵ Disse malere og/eller deres sønner kan være blevet indfor-skrivet til denne lejlighed.

Det mere tilspidsede fysiognomi ses endvidere på den mest royale genstand af alle: den gyldne trone, der på siderne bærer kongens oprindelige kartouche Tutankhaton, og som derfor, sammenholdt med tilstedeværelsen af solskiven med stråler, må gå tilbage til tiden i el-Amarna, det vil sige inden kongen synes at have valgt den buttede ansigtstype. Vi må altså konstatere, at der ikke er en logisk, kronologisk årsag til valg af en bestemt model her. Da det tilspidsede ansigt ikke synes at forekomme i relief af sten i templer, må det derfor være enten materialet/teknikken eller lokaliteten, der har været den afgørende faktor.

Tutankhamon i Karnak

Ud over at bestille et større antal statuer af Amon-Ra for at erstatte dem, der var gået til under Akhenaton, gav Tutankhamon sig også i kast med at udbedre skaden på vægreliéfferne.²⁶ Hvor Amon var blevet hugget ud, blev han hugget ind igen. Overfladens lavere niveau afslører dette. I mange tilfælde er det Sethos I, der ved at indsætte sin kartouche påtager sig æren for sådanne udbedringer, men det er dog muligt også at finde spor efter Tutankhamon. Det gælder bl.a. på østsiden af det nordlige tårn af den 6. pylon, som danner kulisser for statuerne af Amon-Ra og Amonet. Tutankhamon indsatte sin restaureringstekst bag det ødelagte billede af Amon og foran gudinden [fig. 11]: "Restaurering af monument gjort af kongen af Øvre- og Nedreægypten Nebkheprura (dvs. Tutankhamon) for hans fader Amon-Ra." Ganske vist står der nu at læse "Djeserkheprura, udvalgt af Ra", dvs. Horemheb, men den øverste solskive i kartouchen (Ra) er i et højere plan end resten og tilhører tydeligvis Tutankhamons navn.

Tutankhamon var også ansvarlig for nybyggeri i Karnak-templet. Et antal større sandstensblokke blev fundet genanvendt i beklædningen af den 9. pylons vesttårn.²⁷ Her er Tutankhamons navn ikke udraderet. Endnu mere interessant er tilføjesen til Amon-Ras navn på den ene blok: "der er i Nebkhepruras tempel" med tilføjesen "elsket af Amon, der etablerer Theben", formodentlig som en del af

hele navnet på bygningen. Indskriften står ved en scene med Tutankhamon foran guden, hvor kun deres kroner ellers er bevaret. På to andre matchende blokke bærer kongen med buttet ansigt den blå krone, og guden er "den fremmeste i Karnak, himlens herre, Thebens hersker" [fig. 12]. Der er således tale om et særskilt tempel (*hwt*), bygget af Tutankhamon. Andre arkitekturfragmenter, måske fra en separat bygning, som f. eks. af søjler og en arkitrav, der også rummer Ays navn i kartouche, blev fundet genanvendt i den 2. pylon.

Et yderligere eksempel på Tutankhamons arbejde i templet kan ses på den østlige side af østmuren til cachette-gården ud mod den hellige sø, hvoraf flere blokke nu er faldet ned og opbevares andetsteds. Muren stammer nok fra Tuthmosis III's tid, da det var ham, der var ansvarlig for den 7. pylon, som den støder op til. Dens østside har kun udsmykning på midten, og den viser Tutankhamons kartoucher (overskrevet af Horemheb), men den var faktisk oprindelig udført af Amenophis III.²⁸ To symmetriske scener viser kongen foran et naos med Amon, Mut og Khonsu, centreret om en scene, der under en bevinget solskive næsten som en stele viser Hapi, gud for Nilens overflod, der ofrer til korn gudinden Renenutet i slangeform. Ifølge Paul Barguet tilkendegiver scenen, at det var her der hver dag blev foretaget en "rensning" af de ofre, der blev bragt fra magasinerne syd for søen, inden de blev ført videre gennem døren til det, der dengang var tempels søjlehal (mellem 4. og 5. pylon). Teksten nævner, at kongen restaurerede reliefferne i denne bygning ved navn "Amon med de store forsyninger". I reliefferne blev Amon udraderet af Akhenaton, men genskabt af Tutankhamon. At de er i basrelief med baggrunden hugget væk viser, at de ikke blev skabt til en ydermur, men at de var en del af en bygning, der stod foran.²⁹

Statuens placering

I sin lange restaureringstekst³⁰ nævner Tutankhamon ikke noget om statuer af sten. Han siger, at han er den, der fremstiller monumenter "i sit hjertes nøjagtighed" for sin fader Amon (l. 27), men det er andet løse der omtales, samt bygningerne

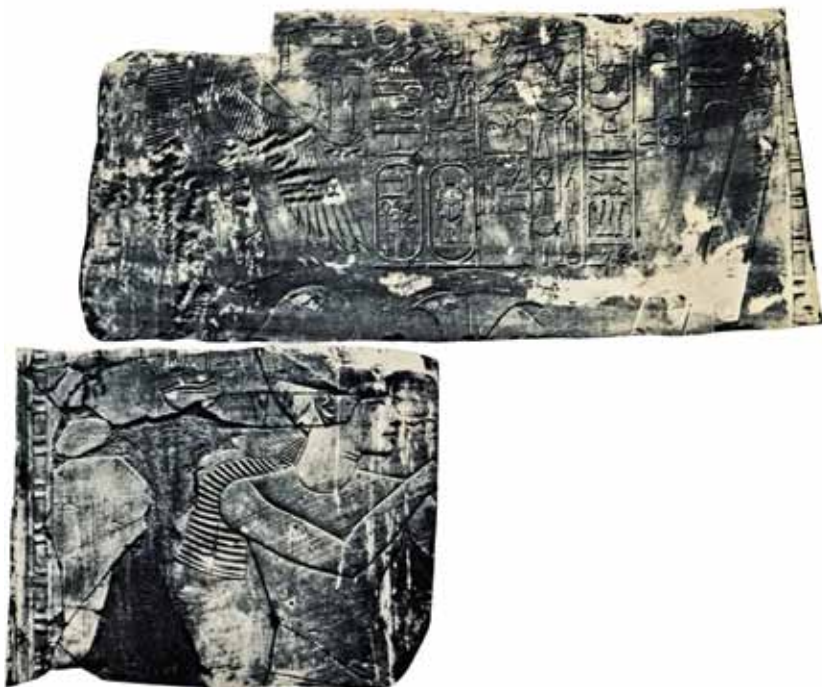

Fig. 12 Blokke fra den 9. pylon. Fra MDAIK 22, 1967, pl. 24.

Fig. 13 ÆIN 1285 set bagfra. Foto Ole Haupt.

og deres personale. Det særegne udtryk kan referere ikke blot til en korrekt fremstilling, men også til det rette tidspunkt – det er fristende at omskrive til den i Danmark kendte vending, der dækker begge aspekter: med "rettidig omhu".³¹

På rygpillen af Glyptotekets statue er bevaret en del af en indskrift, der giver gudens tilnavne efter navnet Amon-Ra, tidligere anbragt ovenover, utvivlsomt sammen med "herre over De To Landes Troner" [bagsiden og fig. 13].

... den fremmeste i Karnak, stor (*wr*) af ærefrygtindgydenhed (*šfyt*), stor (*ʕ*) af styrke (*phṯy*), himlens herre, de ni buers hersker...

To aspekter af gudens karakter fremhæves i denne tekst. Ordet *šfy* er en betegnelse for en vædder og skrives med et vædderhoved som determinativ efter de fonetiske tegn. I femininum *šfyt* beskriver det i overført betydning en ærefrygtindgydende aura. Det er en egenskab, der ikke nødvendigvis er begrænset til visse sociale lag, men i gudeverdenen tilskrives den fortrinsvis Amon. Konceptet tydeliggøres dels i vædderprydelsen på for- og bagstavnen af hans hellige båd, synlig for folket under gudens udgange fra templet, hvor selve statuen er skjult i sit gudeskrin dækket af et hvidt klæde, og dels i det gyldne væd-

derhoved, der smykkede en eller flere døre i templet i Karnak.³² Vædderen var "Amons hellige dyr", forstået på den måde, at Amon kunne manifestere sig i form af en vædder. Ordet *phity*, skrevet med to løvehoveder på lange halse og med en sideløbende betydning som ordet for "løve", refererer ikke blot til en konges eller guds magt og anseelse, men også til fysisk styrke og potens. Selv om der er subtile forskelle i betydning og anvendelse af *henh. wr* og *phity* og af *šfyt* og *phity*, kan man sige, at betegnelserne supplerer hinanden og dermed styrker det udsagn, man ønsker at etablere omkring guden. I sin restaureringstekst (l. 28) kalder Tutankhamon sig selv både *phity* og *wr phity*.

I ramessidetiden bliver tilnavnet med *šfyt* mere specifikt i en sådan grad, at Amon-Ra *šfyt*, stor af ærefrygtindgydenhed, får et administrativt separat kapel i tempelkomplekset i Karnak.³³ En bærbar statuette af denne gud stod i et skrin, der er afbildet på et udsnit af et vægmaleri, også i Glyptoteket: ÆIN 1073, erhvervet i 1910. Det stammer fra den nu forsvundne thebanske grav A17, udsmykket under Ramesses III.³⁴ Den ligeledes forsvundne og formodentlig samtidige grav A23 tilhørte en mand ved navn Penaashefy ("Den der tilhører den af stor ærefrygtindgydenhed"), som ud over at være gudefader for Amon og gudefader for Min også var "gudefader (*it ntr*) for Amon Ra, stor af ærefrygtindgydenhed". Udsmykningen af denne grav var for det meste skitseret med rødt blæk og de fleste tekstfelter efterladt tomme. Vi kender kun graven fra Champollions noter, og ejeren kan ikke genfindes i anden sammenhæng.³⁵

Guden med det særegne tilnavn er også omtalt i TT 112 fra det 18. dynasti, der imidlertid blev overtaget af en mand fra ramessidetiden, der lød navnet Aashefytemwase, hvilket betyder "Stor af ærefrygtindgydenhed i Theben". Han var meget passende ypperstepræst for guden af samme navn.³⁶ Hans navn blev fundet ikke blot på et stykke af den ydre dørkarm og på den forreste væg t.h. i tværrummet, men også på den højre sidevæg, hvor han bl.a. ofrer til slangegudinden Renenutet. I gangen t.v. ses Aashefytemwase og hans familie tilbedende guder, udført oven på den eksisterende vægdekoration. Det er påfaldende, at Aashefytemwase har inkluderet

Renenutet, da denne gudinde netop forekommer på væggen i den tidligere offerrensningsbygning, der er associeret med Tutankhamon. Om ikke andet udgør det et specifikt link mellem korn gudinden og en præst for Amon-Ra, stor af ærefrygtindgydenhed.

Der er ingen thebanske grave fra det 18. dynasti og dermed Tutankhamons tid, der rummer nogen gengivelser af Amon-Ra, stor af ærefrygtindgydenhed, men det ville man heller ikke forvente, da billedprogrammet på den tid udelukkende giver plads til Osiris, Hathor og Anubis (Amon/Amon-Ra nævnes dog i teksterne, især i forbindelse med Dalfe-sten). Ej heller forekommer han i teksterne. De få skriftlige kilder andetsteds fra med omtale af dette specifikke aspekt af guden stammer også fra ramesidetiden, f. eks. papyrus Amiens fra Ramesses III-IVs tid.³⁷

I ramesidetiden fandtes der yderligere et kapel for "Amon-Ra ꜥ ꜥfy i Amons kornmagasin".³⁸

Denne kombination af gudens tilnavn og lokaliteten som et sted, der fokuserer på de fysiske ofre, kan sammen med en interessant detalje bringe os på sporet af, hvor Glyptotekets hoved sammen med sin krop kunne have været opstillet. Blokke fra cachette-gårdens østlige mur viser huller efter indlæg i metal. At Glyptotekets hoved som det eneste overhovedet af de her omtalte har haft indlagte øjne kunne antyde, at den har været opstillet i en bygning, der fremviste lignende sans for omhu i detaljerne. Der er således tekniske indikationer af en sammenhæng mellem statuen og blokkene, og, hvis vi kan acceptere spredningen i tid, også en tematisk sammenhæng, hvor Amon ꜥ ꜥfy, og dermed ÆIN 1285, hører hjemme netop der, hvor ofrene akkumuleres [fig. 14].

NOTER

- 1 M. Jørgensen, *Ny Carlsberg Glyptotek. Ægypten II*, København 1998, s.164-165 med henvisning til ældre kataloger.
- 2 Se kort, historisk diskussion i udstillingskataloget *Egypt's Dazzling Sun*, Cleveland 1992, s.24-25.
- 3 Den bemalede buste i Berlin samt gipsafstøbning sammesteds, begge fundet i "Tuthmosis' værksted" i el-Amarna.
- 4 Et godt og konsekvent eksempel er Ramesses II's ændringer af statuer af Amenhotep III: *Egypt's Dazzling Sun*, s.172-175.
- 5 Se bl.a. http://manuampim.com/2005_update.html
- 6 Væsentlige publikationer desangående er E. Russmann, *Egyptian Sculpture. Cairo and Luxor*, Austin, Texas 1989, s.124-135; M. Eaton-Krauss, 'L'art de la période post-amarnienne', i J.-L. Chappaz, F. Tiradritti, M. Vandenbeusch (red.), *Akhénaton et Nefertiti. Soleil et ombres des pharaons*, udstillingskatalog Genève/Turin 2008-2009, s.121-127. En detaljeret undersøgelse af Tuankhamons skulptur, deriblandt ÆIN 1285, har i mange år været under forberedelse af Marianne Eaton-Krauss og er nu ved at nærme sig sin afslutning (personlig meddelelse april 2012).
- 7 F. eks. Cairo CGC 42091 (457) (stående, legemsstor, grå granit); CGC 42092 (stående, legemsstor); CGC 42097 (triade med Amon og Mut); JE 66757 (stående, legemsstor, fragment); JE 2147, CGC 603 (konge m. dobbeltrone og vædderstandart); Cairo 38002 (granithovede, cf. *5000 års ægyptisk kunst*. Udstillingskatalog Louisiana 1962, kat. nr. 162); Cairo 37518 bis +38689; Louvre E 11609 (siddende Amon med Tutankhamon foran); siddende kolos fra Mut-templet med udraderede kartoucher (M. Benson og J. Gourlay, *The Temple of Mut in Asher*, London 1899, pl. 15); Turin 768 (siddende Amon med stående Tutankhamon).
- 8 Denne artikel koncentrerer sig om forholdet mellem Tutankhamon og Amon. Der er andre guder, der låner hans ansigtstræk, f.eks. Khonsu: Russmann, *op. cit.*, s.130-131.
- 9 CGC 42097, A. Wiese og A. Brodbeck (red.), *Tutankhamun. The Golden Beyond. Tomb Treasures from the Valley of the Kings*, udstillingskatalog Basel 2004, kat. nr. 51. Jf. også en fragmentarisk statue af Tutankhamon med *nemes* + dobbeltrone og vædderstandart: Cairo CGC 603, publiceret i kataloget til udstillingen i Paris i 1967 *Toutanakhmon et son temps*, kat. nr. 44 (usurperet af Horemheb).
- 10 Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', s.125-126.
- 11 R.E. Freed, Y.J. Markowitz og S.H. D'Auria (red.), *Pharaohs of the Sun. Akhenaten. Nefertiti. Tutankhamun*, udstillingskatalog Boston 1999, kat. nr. 245.
- 12 *5000 års ægyptisk kunst*, kat. nr. 162.
- 13 J. Romano, *The Luxor Museum of Ancient Egyptian Art*, Cairo 1978, s.126-127 (kat.nr. 203).
- 14 E 5698: *Le Règne du Soleil. Akhenaton et Nefertiti*, udstillingskatalog Bruxelles 1975, s.155 (kat. nr. 81).
- 15 *Pharaohs of the Sun*, kat. nr. 241.
- 16 E 11609: *Pharaohs of the Sun*, kat. nr. 243. Se også <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/god-amun-protecting-tutankhamun>
- 17 No. 768 fra Drovettis udgravninger i Theben i 1818: E. Scamuzzi, *Egyptian Art in the Egyptian Museum of Turin*, New York 1965, pl. 30-31.
- 18 Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', s.125.
- 19 Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', fig. 4, s.124; <http://www.ifao.egnet.net/bases/cachette/?id=26>
- 20 Romano, *op. cit.*, s.136-137 (kat. nr. 183); <http://www.ifao.egnet.net/bases/cachette/?id=485>

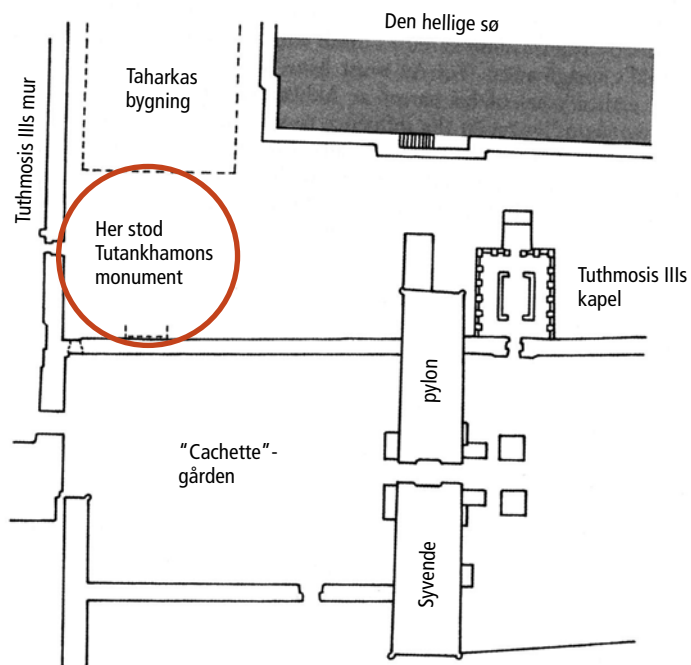

Fig. 14 Plan over området ved den hellige sø, hvor Tutankhamons bygning har stået. Fra Blyth, fig. 9.3.

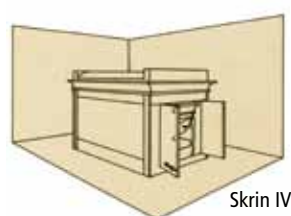
- 21 Wiese og Brodbeck, *op. cit.*, kat. nr. 52; <http://www.ifao.egnet.net/bases/cachette/?id=628>
- 22 Jørgensen, *op. cit.*, s.168-169 med henvisning til ældre kataloger.
- 23 Horemhebs holdning til Ays og især Tutankhamons monumenter i Karnak-templet diskuteres i en upubliceret afhandling af Ramadan M. Saad, 'Les martelages de la XVIIIe dynastie dans le temple d'Amon-Rê à Karnak', Academie de Lyon, Université II 1972, især s.107-117. Ifølge forfatterens omhyggelige iagttagelser fokuserede Horemheb i første omgang på at udradere Tutankhamons navn, hvor det var umiddelbart synligt i templet, og erstatte det med sit eget, hvorimod Ays navn blev fjernet over alt. Tutankhamons navn blev undertiden skånet, men bygningerne blev efterfølgende taget ned og genanvendt som fyld (se nedenfor). Jf. også Eaton-Krauss, 'Tutankhamun at Karnak', s.11.
- 24 N. de G. Davies og A.H. Gardiner, *The Tomb of Huy, Viceroy of Nubia in the Reign of Tut'ankhamun* (No. 40), London 1926, pl. 22.
- 25 F. eks. til Memfis, hvor en maler fra Deir el-Medina og hans søn udsmykkede deres egen grav.
- 26 Om Tutankhamons Karnak-projekter se sammenfatning i E. Blyth, *Karnak. Evolution of a Temple*, London/New York 2006, s.126-132 samt en mere detaljeret analyse af M. Eaton-Krauss, 'Tutankhamun at Karnak', *MDAIK* 44, 1988, s.1-11.
- 27 R. Saad, 'New light on Akhenaten's temples at Thebes', *MDAIK* 22, 1967, s.64-67.
- 28 P. Barguet, *Le temple d'Amon-Rê à Karnak. Essai d'exégèse*, Cairo 1962, s.273-274 med tegning af offerscenen. Blokke *in situ* med kongen og Amon ses i Saad, *op. cit.*, pl. 49-50. Jf. omtale i Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', s.123 med fig. 2 (hvis relation til dem illustreret af henh. Barguet og Saad ikke står ganske klar). For

Amenhotep III's kornmagasin med reliefudsmykkede dørkarme se *Egypt's Dazzling Sun*, s.102.

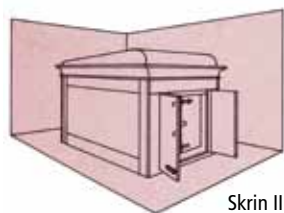
- 29 Se skitse i Blyth, *op. cit.*, fig. 9.3 og omtale s.129-130, jf. fig. 14 i nærværende artikel, samt F. le Saout, 'Reconstruction des murs de la Cour de la Cachette', *Karnak VII*, 1982, s.244.
- 30 *UrK*. IV 2025-2032.
- 31 Udtrykket var skibsræder Mærsk Mc-Kinney Møllers motto for hans lange livs succes. I en TV-reklame for virksomheden i 2011 blev det af skibsræderen selv formuleret på engelsk som "constant care". Denne artikels titel blev fastsat 14 dage inden udtrykket kom på alles læber ved hr. Møllers død. En fortolkning, der netop involverer "det rette øjeblik", blev først foreslået af J.R. Harris under læsning af restaureringsstelen ved undervisning på Københavns Universitet i 1970.
- 32 Se L. Manniche, 'Amun ꜥꜥꜣt in a Ramessid tomb at Thebes', *Göttinger Miszellen* 29, 1978, s.79-84, især n.4.
- 33 H.W. Helck, *Materialien zur Wirtschaftsgeschichte des Neuen Reiches*, I, Hamburg 1961, s.69 (nr. 17).
- 34 Manniche, *op. cit.*, s.79-84; id., 'The provenance of a wall-painting in the Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhagen', *Göttinger Miszellen* 58, 1982, s.49-51; id., *Lost Ramessid and Post-Ramessid Private Tombs in the Theban Necropolis*, København 2011, s.51-60, især s.56-58.
- 35 Se Manniche, *Lost Ramessid...*, s.61.
- 36 N. de G. Davies, *The Tombs of Menkheperresonb, Amenmose and another*, London 1933, s.18-26. Denne bog omhandler primært materialet fra 18. dynasti og har ud over nogle tekster ingen afbildninger af den ramessidiske udsmykning. Den relevante del af graven var/er voldsomt beskadiget af sod.
- 37 Se henvisninger i Manniche, 'Amun ꜥꜥꜣt', s.80 m. n.4.
- 38 Helck, *op. cit.*, s.55.

De fire store skrin fra Tutankhamons grav

Fig. 1 De fire gyldne skrin.
Fra Reeves,
*The Complete
Tutankhamun*,
fig. s.100-101.

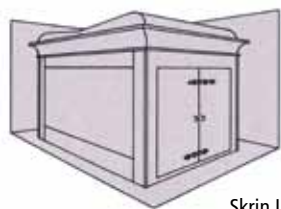
Skrin IV

Skrin III

Skrin II

Skrin I

Mette Gregersen

Tutankhamons mumie fik den fornemste bolig, man kan forestille sig. Den blev lagt i en mumieformet kiste lavet af 110,5 kg guld, derefter indsluttet i to andre guldbelagte, mumieformede trækister, som efterfølgende blev placeret i en kvartsitsarkofag. Disse fire beholdere blev anbragt i fire store skrin, som næsten udfyldte gravkammeret i kongens lille grav, KV62, i Kongernes Dal. Ægypterne gjorde sig store anstrengelser for at kunne leve videre i al evighed, og hver enkelt del af deres gravudstyr var et middel til at opnå dette mål. I Tutankhamons grav er kisterne og skrinene omkring dem nok de vigtigste.

På den aktuelle udstilling i Malmø af kopier af Tutankhamons gravudstyr vises kisterne og skrinene ved siden af hinanden, og de fylder ganske meget [fig. 1]. Der er mulighed for at fordybe sig i udsmykningens detaljer, og det vil derfor være nyttigt at forsøge at demonstrere, hvad formålet var med alle de mærkelige skikkelser, der forekommer både inden i og uden på skrinene. Da disse allerede er blevet udgivet på fremragende vis af Alexandre Piankoff,¹ er det hans publikationer, som ligger til grund for artiklen. Ligesom Howard Carter selv gjorde det, nummerer Piankoff det største, yderste som nr. I og det inderste og mindste som nr. IV. Men da kongens sarkofag ligger inden i nr. IV, beskrives det først, for det er her, Tutankhamons rejse mod Underverdenen begynder. Af pladshensyn er det ikke muligt at få alle dele af udsmykningen med; men hensigten er at give et indtryk af skrinenes billedprogram med uddybende forklaring til nogle af scenerne.

Skrinene, som er udsmykket på den mest udsøgte måde både med hensyn til emnevalg og kunstnerisk udførelse, er lavet af træ,² som efterfølgende blev bestrøget med gips og belagt med bladguld og præget med de anvendte motiver, mens gipsen endnu var fugtig. Teksterne er hentet fra flere forskellige religiøse værker såsom Dødebogen ("Bogen om at komme frem om dagen"); Amduat ("Det som er i Underverdenen"); og en gådefuld "bog" uden titel, som ikke kendes andre steder fra. På det største skrins indre bagvæg er der yderligere den første præsentation af "Bogen om Himmelkoen" også kendt som "Menneskehedens Ødelæggelse". Derudover er der tekst, som rummer elementer fra Pyramideteksterne.

SKRIN IV

Det inderste skrin er formet som det arkaiske, nedreægyptiske gudekapel med hvælvet tag.³

Det måler 293,5 x 162 cm og er 195,5 cm højt.⁴

INDENI:

Vigtige informationer, som kongen skal huske på rejsen

På indersiden af dørene står, ligesom på ydersiden, Isis og Neftys på hieroglyffen for “guld”, vendt mod hinanden med udbredte vinger. Loftet viser himmelgudinden Nut flankeret af Horus i falkeskikkelse med dobbeltkronen og to identiske afbildninger af balsameringsguden Anubis med sjakalhoved. Nuts ældste søn er Osiris, herskeren i Dødsriget, og enhver død ægypter transformeredes til Osiris, hvis hans eller hendes bestræbelser på at komme frem til gudens domæne, Sivmarkerne (Dødsriget), lykkedes. Her på gravens “himmel” bønfaller kongen Nut om beskyttelse, og Nigudekredsen fra den heliopolitanske skabelsesmyte⁵ erklærer, at man netop er samlet for at give kongens kiste denne beskyttelse.

Bagpanelet samt begge langsider indeholder såvel vignetter som tekster fra Dødebogens kapitel 17, som en konge ligesom almindelige mennesker ville have nytte af. Kapitlet hedder nemlig “At komme frem om dagen, at antage alle de skikkelser, som han kunne ønske at blive til hver dag”, og det handler om solgudens tilsynekomster:

Herren over den hele menneskeheds ord blev til [...], idet jeg er alene, jeg er Ra i hans første tilsynekomster, jeg er Ra i hans først tilsynekomster på jorden, da jeg var alene. Jeg er Ra i hans [tilsynekomster], da han begyndte at herske over det, som han havde skabt.

Jeg er den store gud, som skabte sig selv.

Mig tilhører i går. Jeg kender i morgen. Mht. i går: det er Osiris. Mht. i morgen: Det er Ra på den dag, hvor Alherrens (skabergudens) fjender blev uskadeliggjort, og man overlod til hans søn, Horus at herske.⁶

I kapitlet optræder Isis og Neftys som to glenter, der står ved hver ende af mumiebåren. En afbildning af en kat med en kniv foran en slange ved *ished*-træet viser sig at være solguden Ra selv, som ifølge teksten mærkværdigvis ikke kløver slangen, men træet [fig. 2]. Dog ved vi fra andre eksempler, at det er Apopis-slangen – Ras fjende – som her skal tilintet-

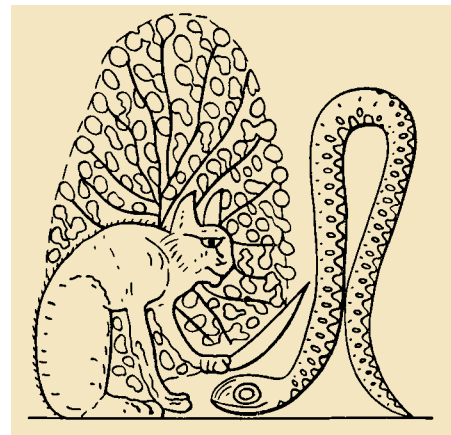

Fig. 2 Katten, slangen og *ished*-træet. Piankoff, *The Shrines*, s.56, fig. 17.

gøres. Et af solgudens 75 navne er “kat”, og i teksten hedder det også, at han er denne kat:

Jeg er denne kat, som kløvede *ished*-træet på dens (kattens)/dets (træets) side i Heliopolis på kampens nat, og den som afværgede fjenderne på dagen, hvor Alherrens fjender blev slået tilbage. Hvem er han? Denne store kat er Ra selv.⁷

Herefter bliver det endnu mere farligt for kongen, for teksten fortsætter med at beskrive den omtalte kampnat, som omfatter både himlen og jorden. Der appelleres til Ra om at frelse Osiris, kong Nebkheprura, Ras søn Tutankhamon fra en fjendtlig gud, som viser sig at være Shesemu. Han er vinpersens gud,⁸ men også to aspekter af Horus: både godt og ondt er på færde her.⁹ Flere guder bistår med at drive fjenderne bort, og til sidst ytres ønske om, at kong Tutankhamon ikke må falde i deres kogekedler.¹⁰ Eftersom han *kender deres navne*, er han i stand til at afværge anslaget, og kapitlet kan slutte med at erklære, at den, til hvem man har givet Nedreægyptens krone og glæde i Herakleopolis, er Osiris, Herren over De To Lande, Nebkheprura (Tutankhamons tronnavn), som lever, idet han er komplet som Ra. Viden er magt, og den potentielle fare afværget.

Thot

Geb

Duamutef

Anubis

Amset

Thot

Fig. 3a Skrin IV udenpå t.v. Amset, Duamutef, Hapi og Kebehsenuf er de såkaldte “Horus sønner”, som i en begravelses kontekst beskytter den døde lever, mave, lunger og tarme. Anubis står for balsameringen. Geb (“jorden”) er tredje led i den heliopolitanske skabelseslegende, og Horus er frugten af foreningen mellem Isis og Osiris. Piankoff, *Les Chapelles II*, pl. 18 (kaldt “højre”).

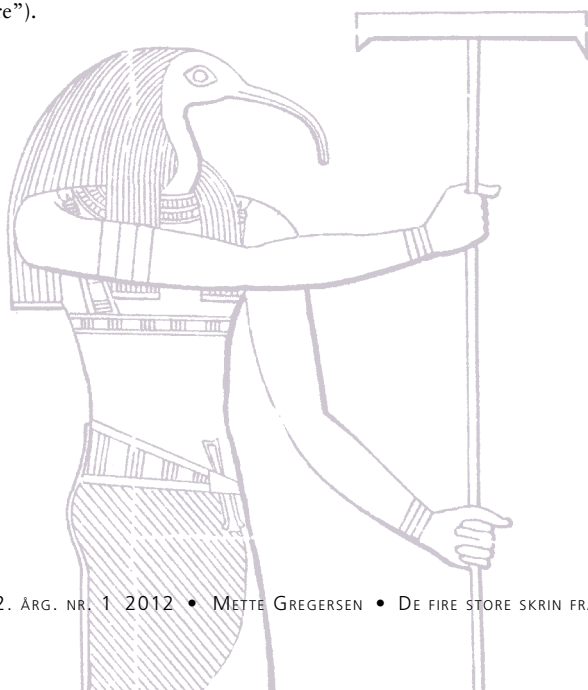
UDENPÅ:

Guderne lover Tutankhamon deres beskyttelse

På hver af de to langsider står, flankeret af to billeder af Thot, fire gudefigurer [fig. 3a,b]. De fire til venstre erklærer alle, at deres formål med at komme er at beskytte kongen. Thot, gudernes skriver, erklærer, at kongens balsamering er lykkedes:

Så sandt som Ra lever, er skildpadden død,¹¹ og den som er sin kiste, er helet (*wꜥꜣ*). Osiris Tutankhamon, hersker over det sydlige Heliopolis, er retfærdiggjort over for sine fjender i gudernes rådsforsamling, som er i Underverdenen og i gudernes rådsforsamling, som er i himlen.¹²

På højre side forkynder Thot, at kongen har fældet solgudens værste fjende, den ovenfor nævnte slange Apopis, som hver nat truer Ras natlige rejse gennem Underverdenen. Hapi og Kebehsenuf kan til deres gentagede løfte om beskyttelse tilføje, at kongens hoved er knyttet til lemmerne og knoglerne, og at lemmerne er samlet, og hjertet bragt til kongen og anbragt på sit sted i kroppen. Kongen er dermed helet igen på samme måde som Osiris, efter at hans sønderdelte legeme var blevet samlet af Isis.

Thot

Hapi

Anubis

Kebehsenuf

Horus

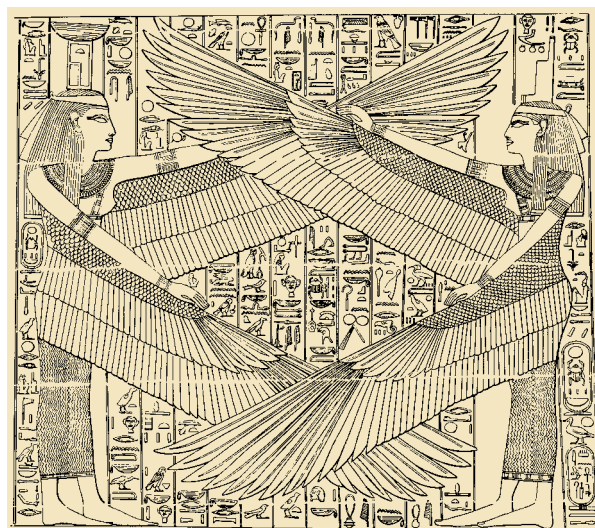
Thot

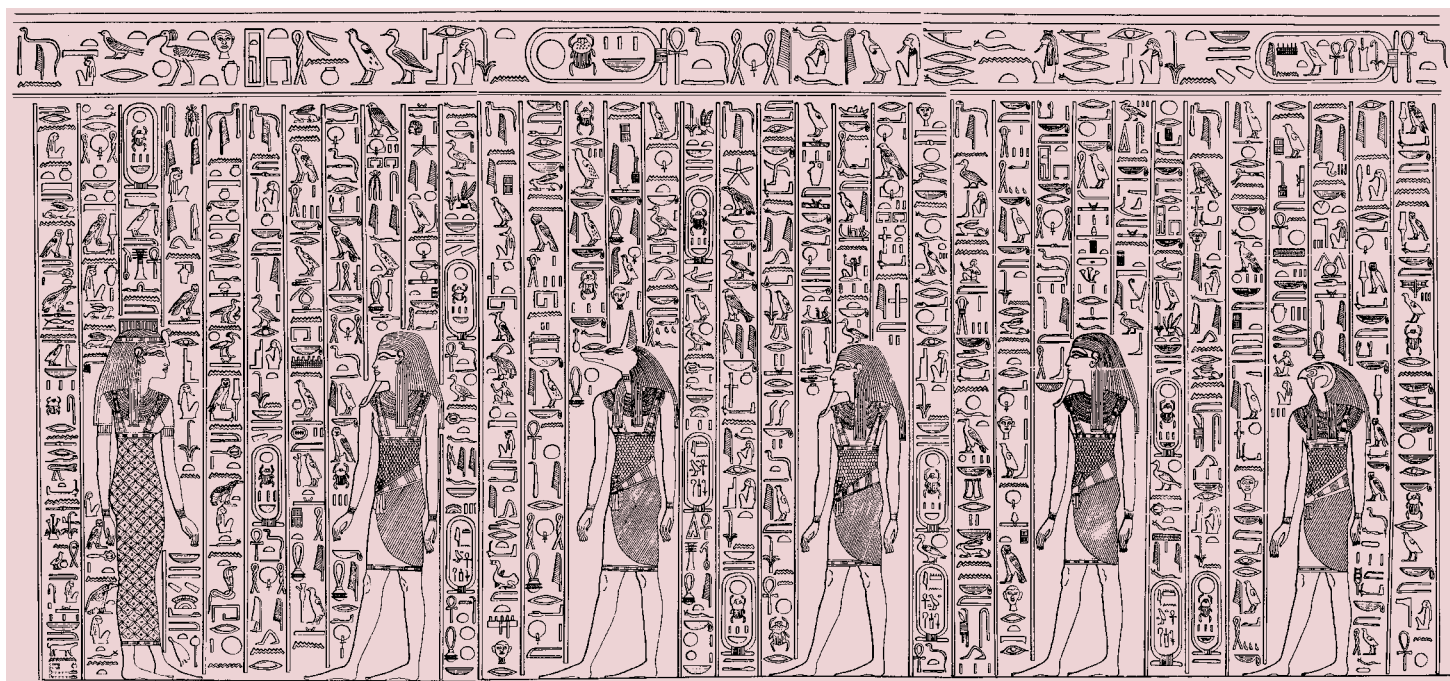
På bagpanelet fylder Isis og Neftys hele fladen med deres udfoldede vinger, der på usædvanlig vis danner to store kryds [fig. 4]. I teksten omtales Tutankhamon som Isis' søn, Horus, mens han i forhold til Neftys er hendes bror, Osiris. Dette kan virke ulogisk, da Isis og Neftys var søstre, men det giver dog mening, da den ægyptiske konge jo på jorden er Horus og efter døden som alle andre bliver en Osiris.

Taget har et billedprogram, som også udtrykker beskyttelse. Det består af to Horus-øjne, de fire gudinder, som traditionelt beskytter en sarkofags hjørner: Isis, Neftys, Neith og Serket og endelig de to skytsgudinder for Øvre- og Nedreægypten Nekhbet og Wadjet.¹³

Fig. 3b Skrin IV udenpå t.h., jf. teksten til fig. 3a. Piankoff, *Les Chapelles II*, pl. 16 (kaldt "venstre").

Fig. 4 Skrin III udenpå, bagsiden. Neftys og Isis krydser vinger. Piankoff, *Les Chapelles II*, pl. 17.

Nut

Amset

Anubis

Duamutef

Geb

Horus

SKRIN III

Skrin III er en efterligning af det arkaiske, øvre-ægyptiske gudekapel.¹⁴

Det måler 337 x 209 cm og er 188 cm højt.

INDENI:

Guderne gentager deres løfte om at beskytte kongen

Løftet er dekoreret med den bevingede solskive og otte fugle: syv gribbe med udstrakte vinger, hvoraf en har slangehoved, og en afbildning af en flyvende falk. Alle ledsages af kongens to navne i kartoucher. Den nederste linje af teksten langs de tre sider tyder på, at skrinet ikke er lavet som gravudstyr til Tutankhamon, men er fra kongens faders, Akhenatons regeringstid, da følgende tekst findes lige under falcken:

Atons stråler¹⁵ er beskyttelse over dig, idet deres hænder bærer sundhed og liv, og de er heling (*wꜥꜥ*) på dine lemmer for dig. Måtte du blive forynget som Ra for evigt (*ꜥt*).¹⁶

På dørenes inderside er Isis og Neftys afbildet som på skrin IV. I teksten identificeres kongen med solguden og gøres til hans søn. På bagpanelet står Isis og Neftys også som på skrin IV, men i bredere

format og omvendt. Her lægges der i teksten vægt på Horus' rolle som den, der uddriver kongens fjender.

På begge langsider ses en procession af guder [fig. 5a,b]. Teksten drejer sig atter om beskyttelse og nedkæmpning af kongens fjender. Duamutef påtager sig Horus' identitet og forsikrer, at han har beskyttet sin fader Osiris, her lig med kong Tutankhamon, mod den, som skadede ham, nemlig Seth, som var blevet "placeret under kongens fødder". Horus kan afslutte med at forsikre sin fader, kongen, at han har overvundet alle hans fjender i himlen og på jorden, og at hele Nigudekredsen frygter ham, som de frygter Ras majestæt. Kongen identificerer sig således igen med solguden.

Når skrinene var anbragt, ville gudeprocessionen på ydersiden af skrin IV stå over for processionen på skrin IIIs inderside, og det er stort set de samme guddomme, som er repræsenteret i de fire scener på de to skrin, som derfor må opfattes som samhørende. Thot forekommer kun på det inderste skrin, og Nut kun på skrin III. De ovenfor nævnte Horusøjne på højre panel indleder en tekst, som bl.a. beskriver, at den døde konge har fået synsevnen tilbage. I lighed med de tilsvarende scener på skrin IV udtrykker Hapi, Anubis og Kebehsenuaf beskyt-

Fig. 5a Skrin

III indeni t.v.

Guderne fra skrin

IV skrider frem

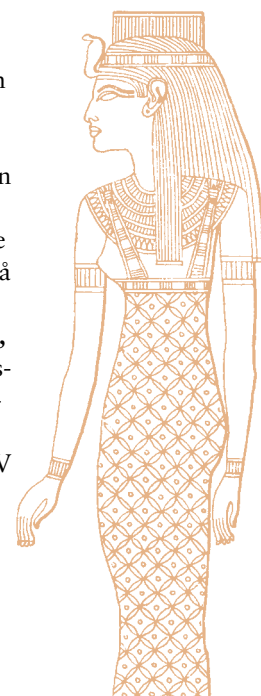
mod gudinden

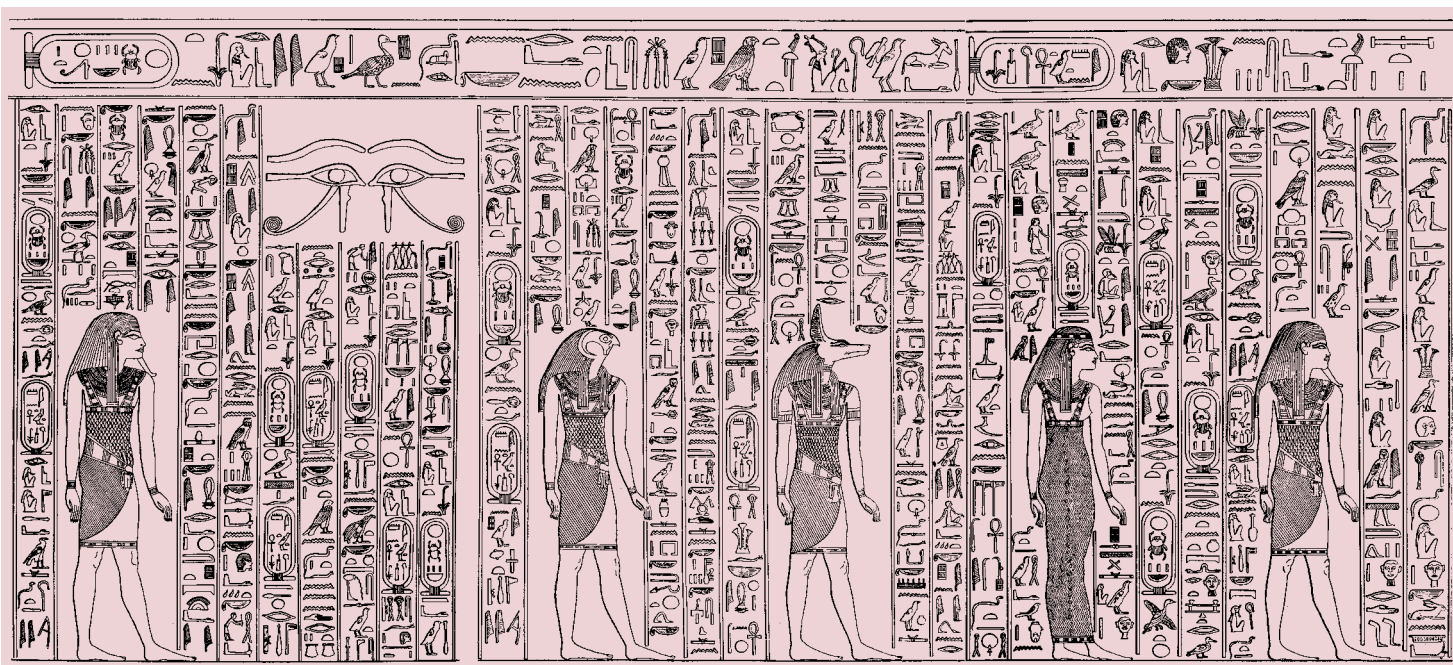
Nut ("himlen").

Piankoff, *Les*

Chapelles II, pl.

11a-c.

Hapi

Kebehsenuf

Anubis

Nut

Geb

Fig. 5b Skrin III indeni t.h. Guderne fra skrin IV får følgeskab af gudinden Nut. Piankoff, *Les Chapelles II*, pl. 13a-c.

telse; men Nuts tale er anderledes i og med, at hun opfordrer sig selv til at brede sig over sin søn, kong Nebkheprura (Tutankhamon), som hun identificerer med Geb. I slutningen af hendes udsagn nævnes det, at hjertet hos den, som handlede imod kongen, nemlig Seth, er “kort” (*hw*) som modsætning til, at hjertet er “langt”, når det er glad, så mærkværdigvis tillægges det her Seth at føle bedrøvelse over misgerningerne mod Osiris.¹⁷

UDENPÅ:

Om fortsat beskyttelse af kongen i Underverdenen og om Osiris' og Ras forening

På ydersiden af såvel de to døre som på bagpanelet introduceres nu både mærkelige og skrækindgydende væsener. De bærer navne som eksempelvis “Slagterhoved”, “Den som mishandler” og “Væk- ket hjerte”. De har alle mandskrop med dyrehoved undtagen en af skikkelserne på bagpanelet, som også har mandshoved, og så er de bevæbnet med knive. Således minder de om dæmonerne, som vogter de porte, som den døde skal passere for at komme til Osiris, og det er da også det, som det drejer sig om her på dørene og på bagpanelet. På de to langsider introduceres tre “timer” af Am-

duat.¹⁸ Denne religiøse tekst fortæller i tekst og billeder i 12 afsnit, hvad der foregår under solgudens natlige rejse gennem Underverdenen i hans aldrende natteskikkelse med vædderhoved under ledsagelse af andre guder. Denne rejse skal afsluttes med solens opgang, som ikke må forsinkes, da kosmos ellers vil gå til grunde. Underverdenen er for sin del befolket af adskillige hundrede væsener, nogle venligsindede, som assisterer Ra, og andre fjendtligsindede, som gør alt, hvad de kan for at forhindre solopgangen. Den værste fjende er den tidligere nævnte Apopis-slange, som oven i købet bærer tilnavnet “Den med det skrækelige ansigt”, og som i sit forsøg på at bremse Ra sluger det vand, som guden skal sejle på. Derfor må Apopis bekæmpes, og her er Seth solgudens hjælper, og også skorpiongudinden Serket deltagere i uskadeliggørelsen.

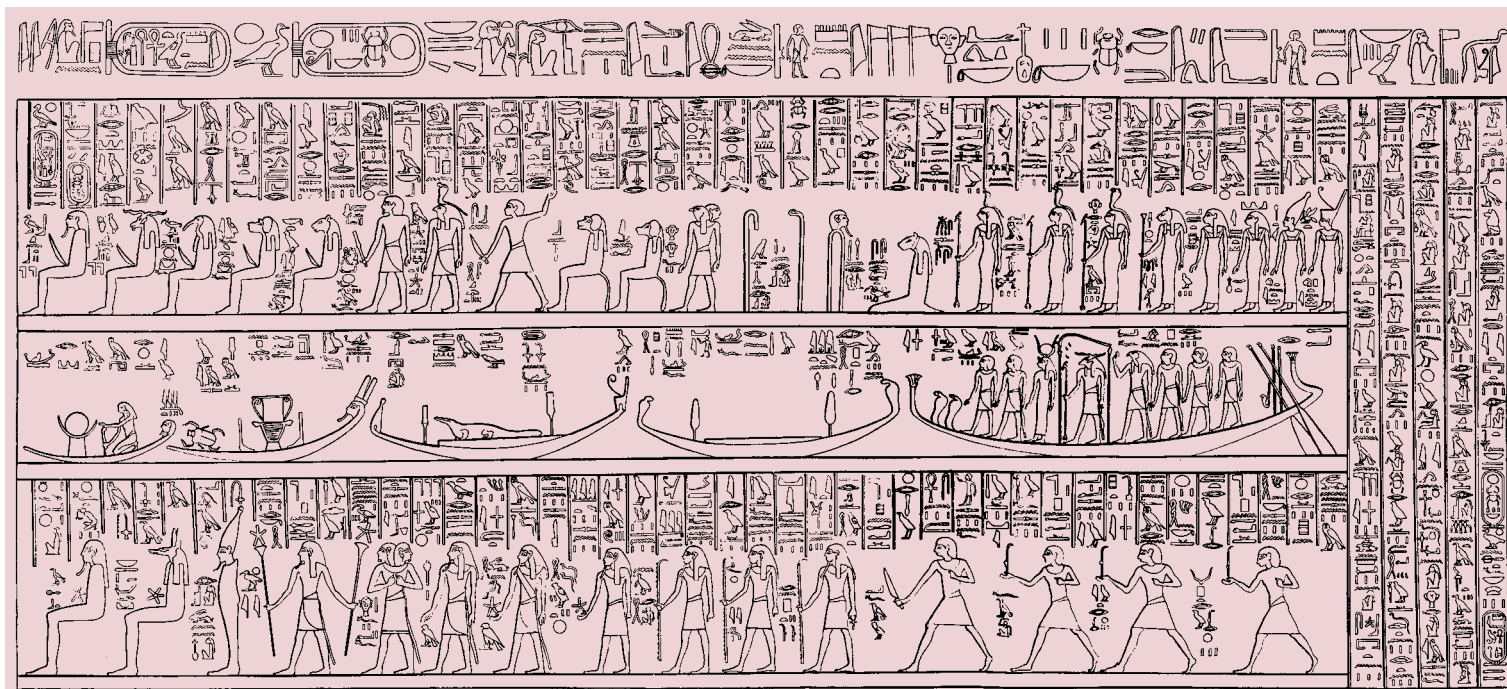
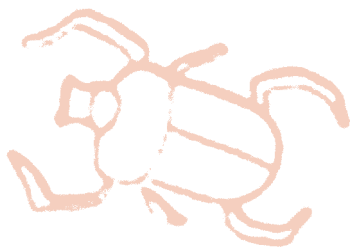
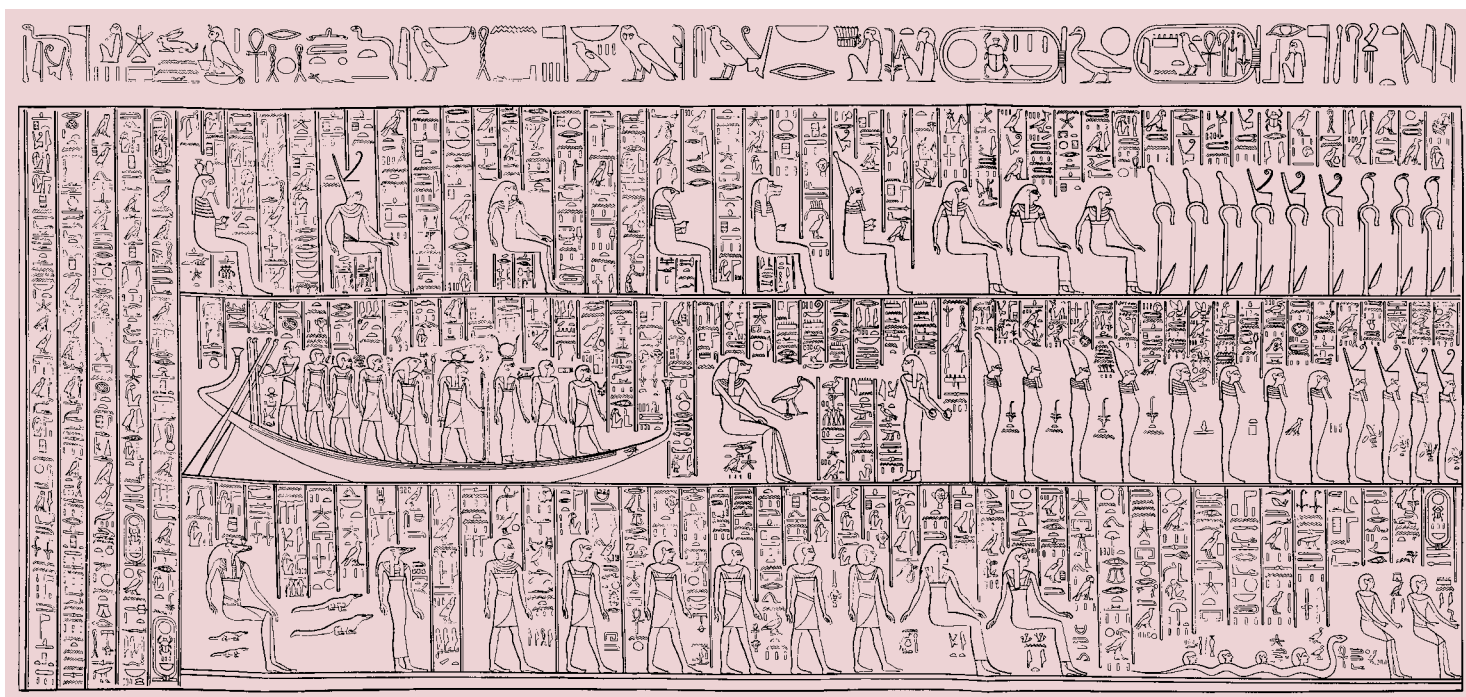

Fig. 6a Skrin III udenpå t.v. Slutningen af 1. time samt 2. time af Amduat. 1. Guddomme står i kø for at prise solguden; 2. t.h. ses solguden i sin båd, t.v. har den unge solgud (skarabæ) sin egen båd, 3. Der sørges for vand, grønsager og ild til rejsen. Piankoff, *Les Chapelles* II, pl. VI.

Venstre langsideside begynder med teksten til afslutningen af 1. time, hvori Ra standser ved porten til 2. time og beordrer de guder, som er dér, til at åbne for ham [fig. 6a]. Han er i sin gode ret til at gøre dette, fordi de er skabt af hans lemmer. Ra er "sin egen beskyttelse", og da vi tidligere så, at kongen blev identificeret med Ra, kan dette tolkes således, at den massive beskyttelse, som kongen hidtil har opnået, nu er tilstrækkelig til at skærme ham. Det vigtigste register er det midterste med solbåden og dens ledsagere. De to slanger, der sidder forrest i båden, er Isis og Neftys, som har skabt sig om til disse dyr, fordi det er en farefuld færd, som er blevet påbegyndt. Sejladsen foregår i området Wernes, som introduceres i andre udgaver af Amduat¹⁹ og beskrives som et område på 309 *itrw* i længden og 120 i bredden (henh. 324,45 x 126 km). I registret oven over tilbyder forskellige guddomme solguden, efter at han er kommet til dem, og de sørger, når han er draget videre.

I nederste register kommer timens indhold til udtryk. Det drejer sig om forsørgelse i det førnævnte område Wernes, og teksten fortæller, at guderne her hilser Ra med palmeribber (hieroglyffen for "år", her tolket som afgrøder), mens han giver dem ordrer. De anråber ham, lever gennem hans stemme, deres halse ånder, og han kalder på dem og skænker dem deres skikkelser og deres planter, som er på markerne. Til gengæld giver de Wernes' grønne planter som spise for guderne i hans

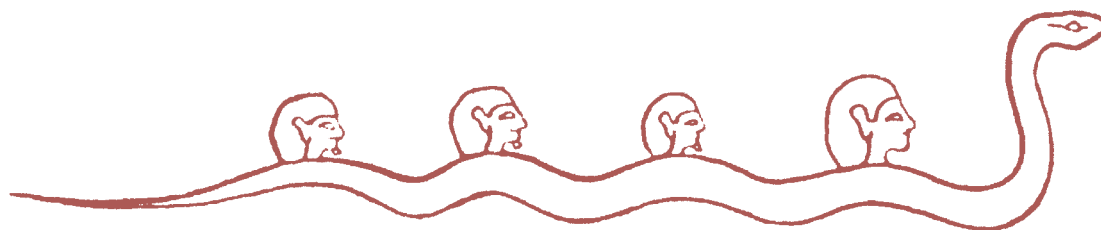

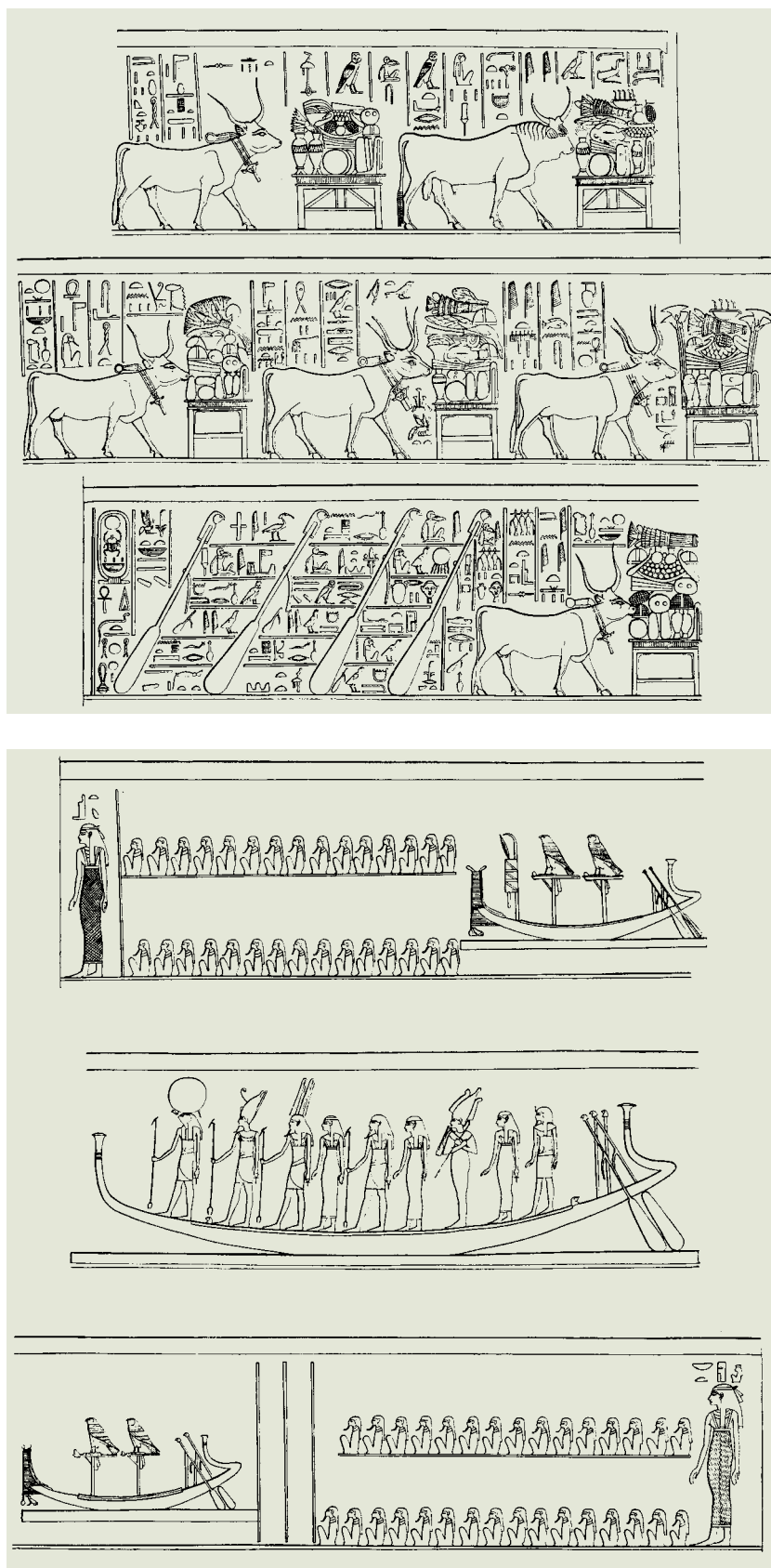
følge, men også vand til akh'erne²⁰ efter solgudens ordre, og endelig er de ansvarlige for at antænde de flammer, som skal fortære Ras fjender.

Højre langsides bærer en forkortet udgave af Amduats 6. time, hvis vigtigste del er Ras forening med Osiris i de nedre regioner [fig. 6b]. Osiris repræsenterer kroppen, og Ra ba'en.²¹ De er nødvendige for hinanden, og derfor er det også helt uforståeligt, at afbildningen heraf ikke er medtaget på skrinet. I det nederste register taler Ra til nogle af Underverdens gudinder og siger, at de er dem, som går efter Khepri til det sted, hvor hans krop er i Underverden. Khepri symboliserer den nyfødte sol i form af en skarabæ, og kroppen er Osiris. Yderligere nævner Ra, at hans ba er med ham, så han kan hvile på sin krop, medens han passerer forbi i fred. Her udtrykkes således foreningen mellem Osiris og Ra: krop og ba.

På taget kundgøres det, at kongen vil komme til syne med den hvide krone som hersker over alt det, som solskiven omkredser, og at han også kommer til syne som Ra i himlen og på jorden og i begge tilfælde er retfærdiggjort.

Fig. 6b Skrin III udenpå t.h. 6. time af Amduat, hvor Ra forener sig med Osiris i uroceanets vand, hvor krokodilleguden Sobek (nederst t.v.) hersker. 1. De ni herskerstave t.h. symboliserer tidligere konger ($9 = 3 \times 3 =$ uendeligt mange); guderne på usynlige troner venter selv på genfødsel 2. solguden bekræfter, at Ægypten skal tilhøre kongerne; 3. Osiris og Ra forenes (i teksten – det er ikke illustreret i denne udgave); de fire Horus-sønner (hovederne på slangen) skal kundgøre Horus' (kongens) sejr (Piankoff, *Les Chapelles II*, pl. VIII).

SKRIN II

Dette skrin har samme form som skrin III.
Det måler 382,7 cm x 252,5 cm og er 199 cm højt.

INDENI:

Memoranda til kongen og om hans rolle i solgudens båd

Loftet er som på skrin IV udsmykket med Nut, som står på hieroglyffen for guld. På begge sider af hende er der kolonner med tekst, som indeholder et lille uddrag af flere forskellige Pyramidetekster.²² Heri erklærer Nut bl.a., at Ra har sagt, at han vil være med hende i evighed (*dt*) blandt de cirkumpolare stjerner,²³ som er i hende (på hendes himmelkrop). Ligeledes siger hun, at hendes søn, Osiris, dvs. Tutankhamon, vil leve altid. Teksten omfatter også kapitel 1 fra Dødebogen, hvori Thot henvender sig til Osiris og forsikrer ham, at han har retfærdiggjort både ham (Osiris) og Horus på dommens dag, desuden har slået Ras fjender ihjel, holdt oprørerne borte fra ham og også selv er blevet retfærdiggjort. Nedenunder er der fem flyvende gribbe, hvoraf nummer to og fire har slangehoveder.

Dørenes inderside har som motiv hver en herold (med henh. æsel- og mandshoved) og en dørvogter (med vædderhoved), omgivet af teksten til Dødebogens kapitel 144, som omhandler de syv porte, som skal passeres for at nå frem til Osiris. Det meddeles til herolderne og vogterne, at kong Tutankhamon kender dem og *kender deres navne*. Dette er forudsætningen for at kunne passere, og den opfylder kongen. På højre dørføj bekendtgør kongen, at det

Fig. 7a Skrin II indeni t.h. Kap. 148, 133 og 134 af Dødebogen (uddrag med køer og årer). Piankoff, *Les Chapelles I*, s.55, fig. 16.

Fig. 7b Skrin II indeni t.v. det øverste register viser Isis med 30 gudefigurer; "aftenbåden", fulgt af en båd med Nigudekredsen undtagen Seth og Neftys, men her med Tutankhamon bagest, fulgt af "morgenbåden", og til slut Neftys med 31 navngivne Osiris-figurer foran sig. Piankoff, *Les Chapelles I*, fig. 15 – hieroglyffer udeladt.

er ham, som melder Ras ankomst ved horisontens porte, og at vogterne ikke vil afvise ham.

På højre langsides møder øjet et nyt dødebogskapitel [fig. 7a]. Det er kapitel 148, hvis vignet viser syv køer og deres tyr samt de fire himmelske årer, som gennem deres navne symboliserer verdenshjørnerne: den fuldkomne åre tilhørende henh. den sydlige, østlige, vestlige og nordlige himmel. Dette kapitel handler bl.a. om forsørgelse, som årerne er med til at give, og som den døde, her kongen, kan opnå bestående af brød, øl og det som er nyttigt for akh'en, hvis han vel at mærke er forsynet med *viden*, her i form af kvægets navne. Den resterende del af panelet optages af tekst til de to kapitler 134 og 133 fra Dødebogen. Det vigtigste i førstnævnte er, at Ra hilses og opfordres til at fælde kongens fjender, og det udvikler sig til, at kongen selv som passager i Ras båd deltager i overvindelsen af sine fjender, som viser sig at være Seths medsammensvorne. Det bliver dobbeltkronen på kongens hoved, som overbeviser så vel fjender som mennesker, guder, akh'er og døde om, at kong Tutankhamon er den nye konge, der kommer frem som Horus. Det efterfølgende kapitel 133 godtgør, at kongen har fået sine øjne og ører brug tilbage og er som Ra.

På bagpanelet tager kongen igen ordet og bekendtgør, at *han* er Ra i dennes manifestationer, da han begyndte at herske over det, som han havde skabt. Teksten er fra Dødebogens kapitel 17, som blev indledt på det inderste skrin, og ved at de samme ord nu lægges i munden på kongen betyder det, at han har opnået en komplet identificering med solguden.

Venstre panel er delt mellem Ra og Osiris. Isis og Neftys indrammer sammen med en mængde gudefigurer, der stammer fra Dødebogens kapitler 141 og 142, aftenbåden, gudebåden og morgenbåden, og det er værd at bemærke, at kongen er med om bord bagest i gudebåden [fig. 7b]. Størstedelen af dette panel er dog helliget kapitel 130 fra Dødebogen, et langt kapitel, som omhandler solgudens rejse og kongens aktive hjælp til samme som passager i Khepris båd. Kongens rolle er at slå Apopis ihjel og lede Ras vej om morgenen, når den risikobetonede solopgang skal finde sted.

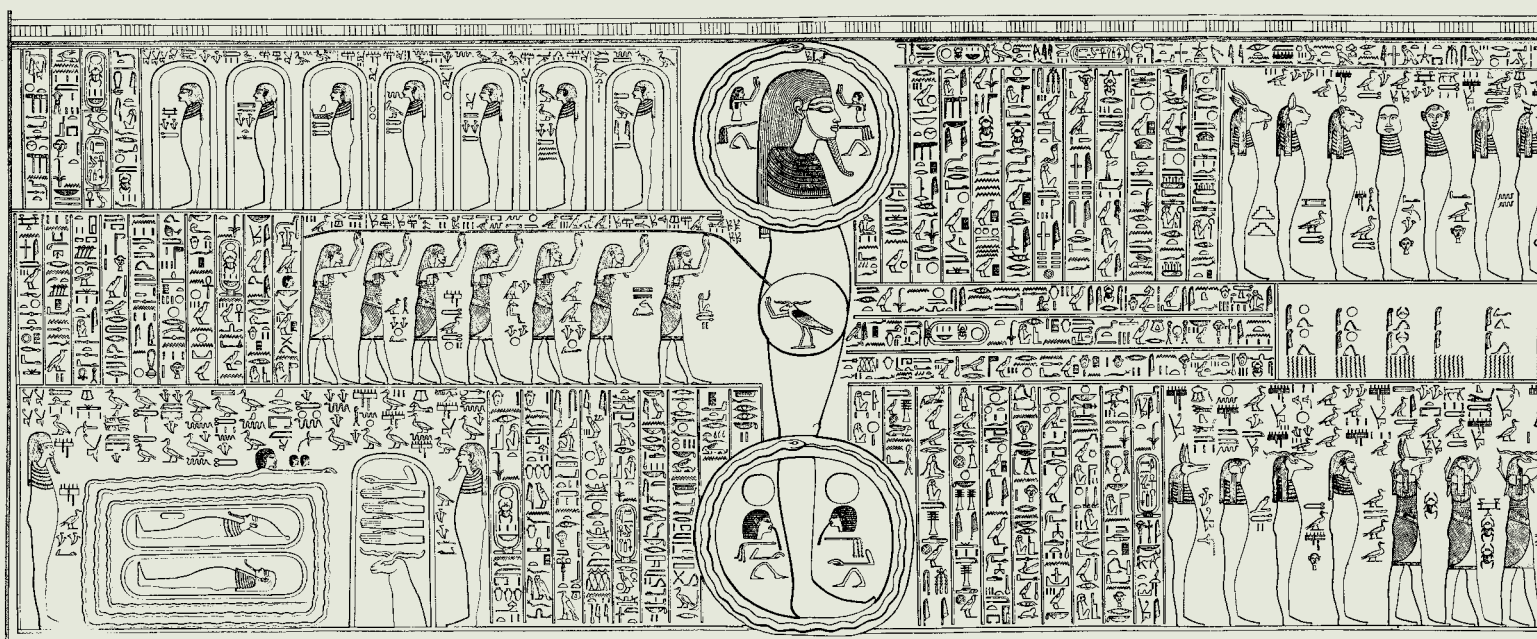
Fig. 8 Skrin II udenpå, dørføjene. Tutankhamon mellem Isis og Osiris (t.v.) og Ra-Harakhti og Maat (t.h.). Foto Harry Burton med tilladelse fra Griffith Institute, Oxford.

UDENPÅ:

Kryptiske tekster og billeder og om opladning af solens energi

På dørenes yderside er kongen for første og eneste gang repræsenteret i stort format på skrinene. På begge dørføjle står han foran et alter og mellem på den ene fløj Ra-Harakhti og Maat og på den anden Isis og Osiris, her med kongens let genkendelige ansigtstræk [fig. 8]. Afbildningen af Tutankhamon understøtter den hypotese, at skrinet er fremstillet i Amarna-perioden²⁴, for kongens mave har lidt af den karakteristiske fylde, som man finder på afbildninger af Akhenaton, og solskiven svæver over hans hoved.²⁵

De to langsider er udsmykket med en "enigmatisk bog", som ikke kendes andre steder fra, og som derfor er yderst interessant. Den rummer dog også uddrag af forskellige kapitler fra Dødebogen samt skikkelser, som kan genfindes i nogle af de andre, senere kongegrave. Dele af teksten er skrevet med almindelige hieroglyffer, men der er også kryptografiske pasager, hvor de almindelige tegn er udskiftet med andre.²⁶

Midt på venstre panel [fig. 9a] er der en afbildning af kongen som mumie med både hoved og det nederste af benene omgivet af slanger, som bider sig selv i halen. Den slange, som omslynger hovedet, hedder Mehen,²⁷ og på begge sider er der en kryptografisk indskrift, som betyder “Han som skjuler timerne”; i en cirkel står en vædderhovedet fugl, der er solguden. Den indskrift, som findes ved benene, kan ikke dechifrerer, og i lighed med ovennævnte tekst er alle tekster tilknyttet afbildninger på dette panel skrevet med den kryptografiske skrift. Til højre for kongen i mumiesvøb præsenteres kapitel 17 af Dødebogen for tredje gang, men dette uddrag omfatter kun en lille del af indledningen af dette meget lange kapitel. De andre væsentlige tekster på denne side er fra kapitel 1 og 27 af Dødebogen. Sidstnævnte omhandler bestræbelserne på at sikre, at den døde hjerter ikke bliver fjernet af “dem, som griber hjerterne”, at hjertet ikke rives ud og ikke ytrer onde ord, hvilket betyder, at det ikke må sætte sig op mod den døde ved hjertervejningen. Kapitel 1 stiftede vi bekendtskab med på ydersiden af højre dørføj på skrin IV og på loftet i dette skrin, men på dette ydre panel er der kun et mindre uddrag af teksten.

Yderst til højre ses en stav med et vædderhoved, som bærer navnet “Ras hoved”, og den flankeres af Isis og Neftys. De otte skabninger, som ser hen mod stangen, bærer navne som eksempelvis “Kat”, “Fede ansigt”, “Omvendt ansigt”, “Han som er i Underverdenen” og “Den mystiske”. Betydningen

Fig. 9a Skrin II udenpå t.v. “Enigmatisk bog” og uddrag af kap. 1, 17, 26, 27 og 29 af Dødebogen. Piankoff, *The Shrines*, fig. 41 ved s.121-122.

Fig. 9b Skrin II udenpå t.h. “Enigmatisk bog”, der handler om opladning af sollys. Piankoff, *The Shrines*, fig. 42 ved s.128-129.

af gruppen af symboler nedenunder er obskur, men fuglen med vædderhoved i cirklen repræsenterer som før solguden. I den nederste gruppe af skikkelser optræder de samme fire væsner to gange, men gruppen til højre er forsynet med skarabæbryst som symbol på genfødsel. Flere af disse væsner bærer således også navne, hvori elementet "At blive til" indgår og har to skarabæer foran sig. Som pendant til den yderste højre afbildning på øverste register afsluttes der med en stav med sjakalhoved, hvis navn er "Ras hals".

De syv gudinder øverst på venstre halvdel omtales som "værende i deres kister", hvor de ser solskivens stråler, og teksten nedenunder er kapitel 29 af Dødebogen, hvis formål i lighed med det oven for nævnte kapitel 27 er at afværge, at kongens hjerte borttages af en hvilken som helst guds budbringer, så faren er reel. Over de syv guder med løftede arme er der endnu en kryptografisk tekst, som fortæller om betingelserne for Underverdenens beboere. Der siges, at de modtager solskivens stråler, når den oplyser kroppene, som tilhører dem, som er i Underverdenen; men når solguden passerer forbi, træder de ind mørket.

Det sidste billedfelt består af to mumieformede figurer, som mellem sig har to andre mumieformede skikkelser omgivet af en slange med menneskehoved og -arm og med navnet "Den med hovedet". Til højre herfor er der en høj med en arm, fire hænder og en vædder. Sidste element på venstre panel er kapitel 26 af Dødebogen, som lige som de tidligere

anvendte kapitler 27 og 29 omhandler hjertets rolle i den kritiske overgang mellem død og genfødsel. I dette kapitel har kongen sit hjerte, og den mundåbningsceremoni, som tidligere (på både skrin III og skrin II) er garanteret kongen, omtales igen i dette kapitel.

På højre langsideside [fig. 9b] findes den måske mest dramatiske fremstilling på skrinene. Det afskårne ovale felt til venstre fremviser stort set de samme elementer i begge halvdele. De fire par hænder støtter to solskiver, hvori fuglen med vædderhoved som repræsentant for solguden genkendes fra venstre panel. Øverst ses Osiris (på hovedet) omgivet af en slangekrop, og nederst viser den tilsvarende anbragte afbildning en bøjet arm med navnet "Ras arm". Selv om den resterende del af højre langsideside består af mange forskellige elementer, er deres formål det samme. Teksterne er ikke til megen hjælp, men ifølge Piankoff²⁸ drejer det sig om at fylde solen med ild i løbet af natten, fordi den har mistet denne væsentlige bestanddel i løbet af sin rejse over himlen om dagen. Illustrationen rummer mange solskiver, ild udspys fra både munde og pander på guder og gudinder med menneske- og løvehoveder. I den venstre del er Osiris involveret i at skaffe solguden den livsvigtige ild, omend kun i indirekte form. Fra kobraerne nederst t.v. udspys hen over Osiris-skikkelserne ild mod løvehoveder anbragt på solskiver for til slut at falde ned på jorden bag den bageste figur. Scenerne på den højre del af panelet giver varierende versioner af dette ild-tema. I nogle af de

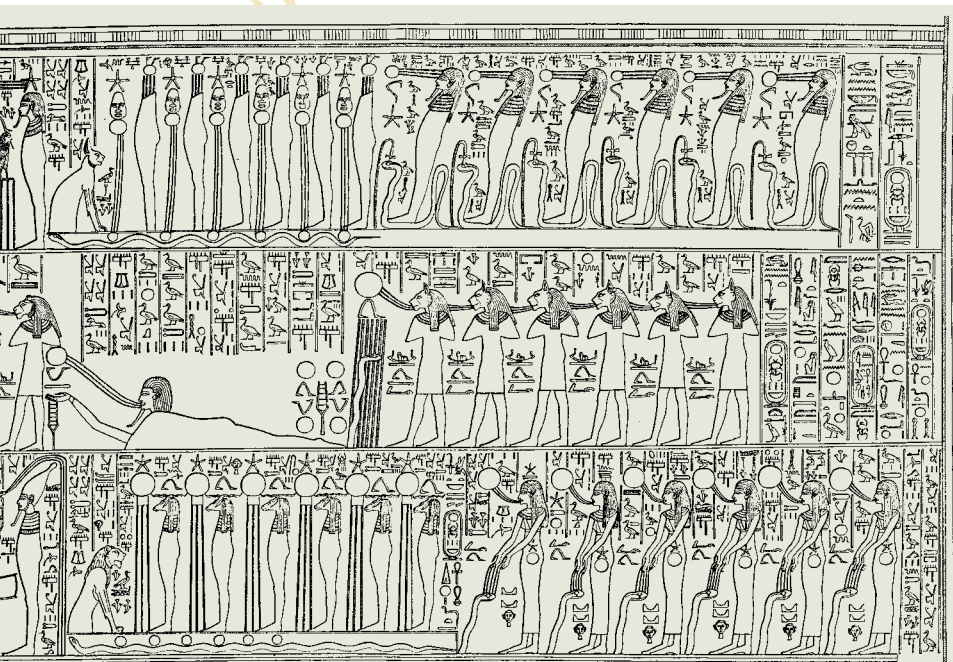

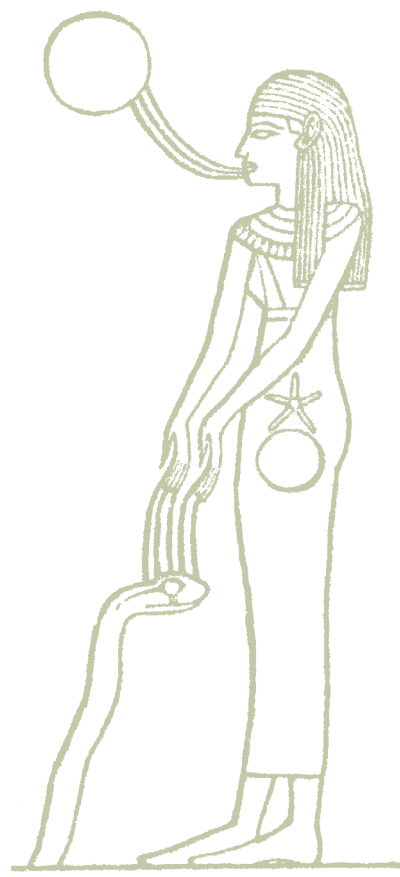
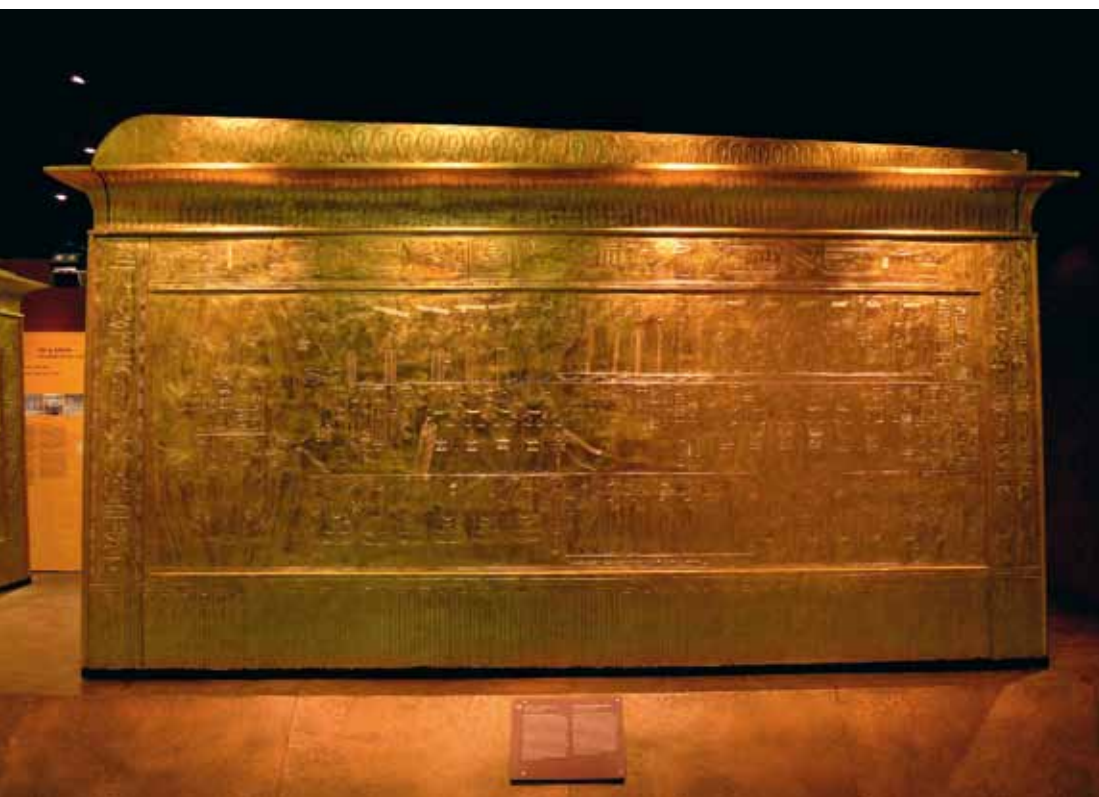
Fig. 10 a-d Kopi af skrin II (uden på th med detaljer). Foto Anne Marie von Sarosdy med tilladelse fra Semmel Concerts.

ledsagende tekster til gudegrupperne er der enslydende indhold, som drejer sig om, at Ras stråler går ind i deres kroppe [fig. 10]. Det er nærliggende i denne enigmatiske bog at se reminiscenser fra Amarna-tidens fokusering på lysets kraft, som udgår fra solskiven, og som var essensen i Akhenatons religion.

Som på skrin IV viser bagpanelet Isis og Neftys med udbredte vinger. Efterhånden som dette motiv får mere og mere plads i bredden ved at skrinene bliver større (jf. fig. 4), er det her kun vingespidsene, der berører hinanden. På taget er alle gode kræfter hidkaldt, for det drejer sig om at manifestere, at kongen over De To Lande Nebkheprura, Ras søn, Tutankhamon, er blevet retfærdiggjort. I denne bekræftelse deltager en stor gudeskare som garanter for, at kongen blandt mange andre strålende gaver har fået sine vitale livsfunktioner tilbage, får sine ofre, uhindret kan gå ind og ud af Dødsriget og stadig er garanteret beskyttelse. Kongen tager også selv ordet og beder sin moder Nut om at anbringe ham blandt de førnævnte cirkumpolare stjerner, som er i hende.²⁹

SKRIN I

Set fra siden minder hele skrinet om pavillonen, som anvendes til kongens jubilæumsfest. Det måler 502 x 334 cm og er 270,5 cm højt.

INDENI:

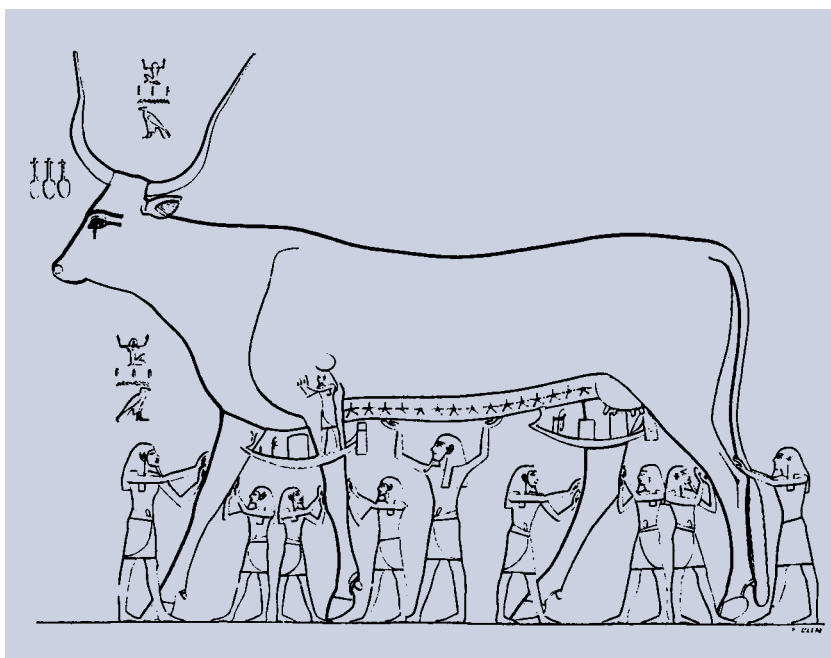
Om hvordan Tutankhamon kommer op på himlen og selv bliver gud

Det indvendige loft er udsmykket med en bevinget solskive i hver ende og 13 gribbe, hvoraf de ni flyver mod døren og de fire mod skrinets bagside. På dørene er kapitlerne 1 og 134 fra Dødebogen optegnet.³⁰ På højre langsideside er der en tekst lagt i munden på Nigudekredsen, som bekræfter, at Tutankhamons lemmer ikke er forskellige fra en guds, og at han er som en af disse store guder, som er i den store guds følge, dvs. Ras. Geb bevidner, at kongen ikke vil dø igen, og at han er ung om morgenen som Ra. Derefter følger en liste over Osiris' navne samt navne på guderne, nekropolens herrer.³¹

På bagpanelet er der en afbildning af himmelgudinden Nut i skikkelse af en ko og begyndelsen af den tilhørende tekst, som fortsætter på venstre langsideside [fig. 11]. Midt på dette panel står en gud og en gudinde, som holder himlen oppe med to støtter. De personificerer de to evighedsbegreber, *nhh* og *dt*.³²

Som det er fremgået af det forrige, er skrinene, som beskyttede kongens døde krop, bemærkelsesværdige, og tekst og billeder på bagpanel og venstre inderpanel står ikke tilbage herfor. Som den enigmatiske bog på skrin II drejer det sig også her på dette skrin om en enestående tekst. Som allerede nævnt går den under navnet "Myten om menneskehedens ødelæggelse" eller "Himmelkoen", men her er kun den sidste del gengivet. Det er den tidligst eksisterende udgave af myten, som er afbildet her på skrinet. I senere grave (hos Sethos I samt Ramses II, III og VI) finder man hele teksten, som under alle omstændigheder har foreligget i bærbart format.

Teksten handler om, at menneskene gør oprør mod solguden, og han rådes til at slå dem ihjel. Dette hverv overlades til gudinden Hathor, som i sit grumme aspekt som løvegudinden Sakhmet myrder løs. Det viser sig imidlertid at være en dårlig idé at udrydde dem alle sammen, så solguden stopper foretagendet, men trækker sig tilbage til himlen på ryggen af himmelgudinden Nut i skikkelse af en ko.³³ Selve konceptet om muligheden for at skaberguden kan styre sit eget skaberværks udslettelse er usædvanligt og demonstrerer den ægyptiske religions mange facetter.

UDENPÅ:

Udvendigt er der i modsætning til de tre inderste skrin stort set ingen afbildninger på sider og på bagpanel. Væggenes mønster består af skiftevis to *dd*- og to *tit*-amuletter (symboler for Osiris og Isis) på en baggrund af blå fajance. På dørene er der to forgyldte rektangler, som på højre side viser et dramatisk billede af et halshugget, uidentificerbart dyr, og den ledsagende tekst godtgør, at det er Osiris' fjende, som er blevet fældet. På venstre side er der en siddende gud, som identificeres som "Den som beskytter sin fader", dvs. Horus. Gudens udsagn er, at han har uskadeliggjort Osiris' fjender, som er faldet og derfor ikke vil eksistere. Han slutter med at overføre dette på kongen, hvis fjender også er besejret.

Fig. 11 Skrin I indeni, bagsiden. "Bogen om himmelkoen". Piankoff, *Les Chapelles I*, s.18, fig. 6.

Formålet

Hensigten med summen af tekst og billeder på Tutankhamons skrin er nu opnået, for man kan forestille sig kongen forlade sine kister efter gravlæggelsen og bevæge sig udad i retning af Dødsriget. Undervejs skal porte passeres, og de vogtere, som er posteret ved de enkelte porte, forlanger *viden* hos den afdøde for at lade passagen ske. Kongen er i stand til at gennemføre sit forehavende ved hjælp af kendskab til alle de religiøse tekster, som han har til sin rådighed. De omfatter garanti for balsamering, mundåbning, beskyttelse, viden til at passere dørvogterne, retfærdiggørelse ved hjertervejningen og endelig, gennem identificering med Ra, andel i dens opstigning til himlen.

Skrinene skulle have været placeret således, at dørene vendte i den korrekte retning mod solnedgangen og Dødsriget i vest, hvortil kongens færd gik, men noget gik galt til trods for, at alle fire skrin

faktisk var forsynet med angivelser af, hvordan de skulle anbringes.³⁴ Om denne fejl hindrede kongens omhyggeligt planlagte færd, kan vi kun gisne om.

Tutankhamons skrin er enestående, for de er de eneste af den art, der er bevaret. Man kan spekulere over, om de virkelig har været fremstillet til Tutankhamon, da der som påvist i tekster og afbildninger er elementer, som mere end antyder en oprindelse i Amarna-tiden for skrin III og II. Den dygtigt udførte gengivelse af kongen på skrin II's døre tyder på, at man ikke har ændret et andet motiv, så måske kan man slutte, at skrinene III og II er blevet fremstillet til kongen i Amarna-tiden eller lige efter og skrinene IV og I efter Amarna-tidens ophør; men det kan heller ikke udelukkes, at man har fremstillet alle disse skrin til en anden person, og at de af tidsnød er blevet brugt som gravudstyr til Tutankhamon.

NOTER

- 1 A. Piankoff, *Les Chapelles de Tout-anekh-Amon* I, Cairo 1952 og II, Cairo 1951, hvori hieroglyftekst, stregtegninger og plancher findes, og i A. Piankoff, *The Shrines of Tut-anekh-Amon*, New Jersey and Guildford 1977 med oversættelse af teksterne. Se også N. Reeves, *Bogen om Tutankhamon*, København 1993 s.100-105 med enkelte farvefotos.
- 2 Kun det yderste og det inderste skrin kunne undersøges, da træet for det meste ikke er tilgængeligt. Det inderste var blevet tilpasset den lidt for store sarkofag og de afhøvede spåner viste sig at være fra *Cedrus Atlantica* eller *Cedrus Libani* samt *Zizyphus Spina Christi*. Det yderste skrin er også af cedertræ. En enkelt dyvel blev undersøgt, og den viste sig at være af egetræ (oplysninger fra Carters kort i Griffith Institute samt A. Lucas, *Ancient Egyptian Materials and Industries* (4. udg.), Oxford 1962, s.433-434.
- 3 Gardiners tegnliste O20.
- 4 Da højden på dette skrin er angivet til 195,5 cm og højden i skrin III til 188 cm er der tydeligvis en fejl i en af de angivne højder, da man ellers ikke har kunnet anbringe skrin IV inden i skrin III.
- 5 En skabelsesmyte knyttet til solguden Ras by, Heliopolis, ifølge hvilken skaberguden Atum (Ra-Atum) skabte luftens gud, Shu og fugtighedens gudinde Tefnut, som (sammen med Hathor) associeres med solgudens øje. Disse skabte efterfølgende jordens gud, Geb og himlens gudinde, Nut, som fik fire børn: Osiris, Isis, Seth og Neftys.
- 6 Piankoff, *Les Chapelles* I, s.73, 1-10.
- 7 Piankoff, *Les Chapelles* I, s.77, 4-6.
- 8 Spruch 273-274 af Pyramideteksterne (PT) fra Gamle Rige handler om kongen, som spiser mennesker og lever af guderne. I §403a af dette Spruch omtales Shesemu som den, der skærer dem op for kongen (K. Sethe, *Die Altaegyptischen Pyramidentexte* I, Leipzig 1908, s.210).
- 9 Horus omtales som den, hvis hoved bærer både *maat* (verdensordenen mm.) og *isft* (dens modsætning: kaos).
- 10 Sethe, *op. cit.* s. 212, §405b nævner kokekedlerne.
- 11 Skildpadden er en af solgudens fjender: E. Naville, *Das Aegyptische Tottenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie*, I, Berlin 1886, kapitel 161, pl. 184. For en mere populær udgave med mange farveillustrationer se R.O. Faulkner, *Book of the Dead*, London 1985.
- 12 Piankoff, *Les Chapelles* II, pl. 18.
- 13 Piankoff, *The Shrines*, fig. 26 mellem s.68 og 69.
- 14 Gardiners tegnliste O18 og O19.
- 15 Piankoff, *The Shrines* fig. 28 mellem s.70 og 71. Determinativet for hieroglyfferne for ordet stråle (*stwt*) og Aton (*itn*) er den karakteristiske solskive med uræusslangen og ankh-tegnet fra Amarna-tiden. En nærmere undersøgelse af denne specielle solskives anvendelse på skrinene giver det overraskende resultat, at den slet ikke forekommer på det inderste og det yderste skrin, mens den kan anvendes i forbindelse med ordene for Ra, horisont, at skinne, solskive, solstråle og *nḥh*-tid på skrinene III og II vekslende med den gængse solskive uden uræusslange og ankh-tegn.
- 16 Ægypterne havde to former for uendelig tid udtrykt i ordene *nḥh* og *dt*. Ifølge W. Helck og E. Otto, *Lexikon der Ägyptologie*, II, Wiesbaden 1977, s.47-48 associeres *nḥh* med Ra, med dagen, morgendagen og morgensolen og *dt* med Osiris, natten, gårsdagen og aftensolen. Desuden forbindes *nḥh* med begyndelse og *ḥt*, horisonten og *dt* med afslutning og Dødsriget. Se også L. Wellejus, 'Det ægyptiske tids- og evighedsbegreb' i *Papyrus* 19/11,1999, s.16-24.
- 17 Piankoff, *Les Chapelles* II, pl. 13c.

- 18 Se M. Viking, 'Turen går til Amduat', *Papyrus* 22/1, 2002, s.11-27.
- 19 E. Hornung, *Das Amduat. Die Schrift des Verborgenen Raumes*, I, ÄA 7, Wiesbaden 1963, s.23.
- 20 Den døde skal blive til en akh for at kunne gå fra død til genfødsel.
- 21 For ægypterne bestod mennesket af mange forskellige komponenter, heraf eksempelvis en krop, et navn, en livskraft (ka), en skygge, en akh og altså en ba. Den ægyptiske ba er så kompliceret et begreb, at selv L.V. Žabkar, som er den forsker, som mest indgående har beskæftiget sig med den i alle perioder af den faraoniske civilisation i *A Study of the Ba Concept in Ancient Egyptian Texts*, SAOC 34, Chicago 1968, s.161-62 advarer mod at oversætte ordet til andre sprog. På s.160 skriver han: "The Egyptian conceived of the Ba both as an entity which a being is or becomes and as a quality or an entity which a being possesses."
- 22 Eksempelvis Sethe *op. cit.*, Spruch 427, §777a, s.426 og Spruch 432, §782e, s. 430.
- 23 Stjerner, der ved en vis polhøjde aldrig går ned.
- 24 Se den del af teksten på loftet i skrin III, som omhandler Atons stråler.
- 25 En solskive (uden stråler), der hænger over kongen uden at være fysisk knyttet til ham, ses også to gange på "det gyldne skrin" i Tutankhamons grav (M. Eaton-Krauss & E. Graefe, *The Small Golden Shrine from the Tomb of Tutankhamun*, Oxford 1985, pl. XI), hvilket antyder at kongen også på dette lille skrin (som også optræder i kopi på Tutankhamon-udstillingen i Malmø) her identificeres med solguden. (LM).
- 26 Denne såkaldte kryptografiske skrift er ifølge E. Drioton, 'La cryptographie de la chapelle de Toutânkhamon', *JEA* 35, 1949, s.117 tilsyneladende forbeholdt religiøse tekster, og tydningen af dem er blevet hjulpet af de pærlige tekster til figurerne i Amduat, da disse er skrevet med både almindelige hieroglyffer og de kryptografiske.
- 27 Slangen, som i 7.-12. time omgiver solguden. Se Hornung *op.cit.*, nr. 508, s.123; nr. 574, s.142 (intet navn); nr. 648, s.159; nr. 721, s.173; nr. 778, s.185 og nr. 849, s. 198.
- 28 Piankoff, *The Shrines*, s.94.
- 29 Se note 23.
- 30 Disse kapitler er omtalt i forbindelse med skrin II.
- 31 Denne liste, som er fra Dødebogens kapitler 141-142, findes også på skrin II, men her på skrin I er der tilføjet endnu flere navne.
- 32 Se note 16.
- 33 Det er desværre kun den del af myten, som fortsætter, efter at menneskene er forsøgt dræbt, og solguden har forladt jorden, som forekommer på skrinet, og den fortæller om, at solguden hidkalder Thot og Geb, og sidstnævnte advares mod slangerne i jorden. Thot, som udnævnes til skriver, får overdraget Ras plads i himlen, fordi solguden nu skal skinne i underverdenen og på Babaoen, (som ifølge E. Hornung, *Der Ägyptische Mythos von der Himmelskub*, Freiburg og Göttingen 1982, s. 66 er de to ba'ers ø), og teksten slutter med en henvendelse til den kompetente skriver.
- 34 I Piankoff, *Les Chapelles* I er verdenshjørnesymbolerne til hjælp til samling af skrinene gengivet. Skrin I: s.11,12,13,16,17,19 og 22 samt pl. 21 i Piankoff, *Les Chapelles* II. Skrin II: s.25,29,33,34,39,59 og 60 samt pl. 22 i Piankoff, *Les Chapelles* II. Skrin III: s.66 med henvisning til Piankoff, *Les Chapelles* II, pl. 23 (skal være pl. 22). Skrin IV: s.71 med henvisning til Piankoff, *Les Chapelles* II, pl. 24 (skal være pl. 22). Det nordlige symbol ses på farvefotografiet i Reeves, *op. cit.* s.102.

Ægyptologen og “Astronomien” i Vejen

Paul John Frandsen

Kast et blik på billederne af det værk, denne artikel skal handle om [fig. 1-3]. Dette tidskrifts læsere vil formodentlig ikke være i tvivl om, at skulpturen har et eller andet ægyptisk over sig. Men har man set mage til sammenstød? En nøgen mand. Et kæmpestort hoved af en sfinks. En passer holdt op i to strakte arme.

Mandens og det ægyptiske hoved er det første, der møder den besøgende, der træder ind i den ottekantede kuppelsal i Vejen Kunstmuseum, selve museets hjerte. Skulpturen er et værk af billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen (1861-1941), et af hans tidligste, et grotesk og fascinerende værk, som han gav titlen "Astronomien".¹ Skulpturen er lavet af gips og måler 185 x 186 x 106 cm. Forlægget for sfinkshovedet er sandsynligvis Louvre-sfinksen af Amenemhat II [fig. 4]. Hansen Jacobsen boede i Paris gennem det sidste tiår af det 19. århundrede, og selv om der i flere detaljer, så som længden på skægget og nemes-hovedklædet, er visse uoverensstemmelser mellem de to sfinkshoveder, er der næppe nogen tvivl om, at Hansen Jacobsen har fundet sin model under besøg på Louvre.²

Hansen Jacobsen kom til verden i Vejen, en lille by midt imellem Esbjerg og Kolding, lige nord for Kongeåen. Forældrene ejede en gård og en tømrerhandel og havde sådant set de nødvendige økonomiske midler til at tillade, at sønnen gik på Akade-

miet i København. Men selv efter at Niels Hansen Jacobsen var blevet en anerkendt kunstner, havde faren svært ved at acceptere, at sønnen ikke var blevet landmand, men "stenkløver". Ingen kunne lave så lige en plovfure som Niels, mente faren.³ Akademiet var i de år (1884-88) stærkt præget af Wilhelm Bissens og andres naturalistiske klassicistiske opfattelse af, hvad der var kunstens genstands-område, men som "Astronomien" viser, skulle Hansen Jacobsen ret hurtigt bruge sin tekniske og håndværksmæssige færdigheder i en anden kunsts tjeneste. Hans første større arbejde blev udstillet på Charlottenborgs Forårsudstilling i 1889, og her kan man i "Den bundne Loke" (også omtalt som "Loke

Fig. 2 "Astronomien". Vejen Kunstmuseum. Foto PJF.

Fig. 3 NHJ under arbejdet i 1901 under klargøring af "Astronomien" til opstilling på hans 1901-udstilling på Den Frie i København.

Fig. 4 Sfinksen i Louvre. Foto LM.

Fig. 1 Niels Hansen Jacobsens "Astronomien". Vejen Kunstmuseum. Foto Pernille Klemp.

lænket til Klippeblokkene”) [fig. 5] nærmest se et forlæg for den kropstype, vi møder i “Astronomien”. Begge skulpturer viser en kraftfuld, nøgen, bagoverbøjet mandskrop, hvor et ben er bøjet; men mens “Løke” dog kan karakteriseres som en nogenlunde realistisk gengivelse af en velkendt beretning fra den nordiske mytologi, har Hansen Jacobsen med “Astronomien”, som kom til fire år senere, taget skridtet til at blive symbolist. Hvor Løke vridder sig i en sådan smerte, at jorden ryster og skælver,⁴ følger “astronomens” udspændte krop nemes-hovedklædets bue [fig. 6]. Figuren kommer derved i en næsten uvirkelig tilstand, hvor det ene ben trækkes ind til kroppen, mens det andet bøjes bagud og udad, således at kroppen udtrykker en på en gang kontemplativ, afventende og forventningsfuld ro. Nu skal der ske noget. Passeren løftes op parallelt med kroppen, og fra sfinksens strømmer energi mod himmelen gennem mandens koncentrerede blik og åbningen mellem passerens spidser.

Det er umiddelbart mærkeligt, at passeren, brugt som måleinstrument, rent faktisk holdes forkert. I førsteudgaven af Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon skriver Observator J.Fr. Schroeter i artiklen ‘Astronomiske Instrumenter’: I den allerældste Tid bedømtes dette [Afstanden mellem Himmellegerne] efter Øjemaal...Det næste Skridt var Benyttelse af en Passer, hvis Hoved blev holdt ved Jagttagerens Øje, medens han sigtede langs dens Ben mod de Punkter, hvis Afstand søgtes. Aabningen af Passeren bestemtes ved at afsætte den paa en Cirkel, hvis Radius var saa stor som Passerens Længde.” Den omvendte passer har dog en langt større kunstnerisk effekt, hvad man ikke mindst kan overbevise sig om ved at se på figuren fra benene.⁵

”Astronomien” er Hansen Jacobsens 7. arbejde. Sammen med værket “Den ukendte stjerne” repræsenterer det et stadie i hans udvikling, som ikke vakte nogen større begejstring. Hansen Jacobsens biograf, Niels Mortensen, karakteriserer “Astronomien” med ord som “forening af idealiseret Naturalisme og udspekuleret Symbolik.” Det er “teatralsk” og ansigtet er “tragisk-lidenskabeligt”,⁶ og hvis ikke det skulle være nok, så rummer Mortensens monografi om Hansen Jacobsen ingen gengivelse af skulpturen. Den blev færdig i 1893 og udstillet på Société Nationale des Beaux-Arts i Paris i 1894; på Charlottenborg 1895, og endelig på en separatudstilling i Den frie Udstillings bygning i 1901. Og så skal vi helt frem til 2011, før end skulpturen kan ses uden for Vejen; den har i 2011

Fig. 5 Niels Hansen Jacobsens “Løke lænket til klippeblokkene”. Foto Vejen Kunstmuseum.

Fig. 6 “Astronomien”. Kroppens spændte bue. Foto PJF.

og 2012 være vist på udstillingen “Himmelgæder” på Fuglsang og Fyns Kunstmuseum. Og hvad ville kunstneren så med det værk? Her er vi så heldige, at Hansen Jacobsen faktisk skrev en tekst til udstillingskataloget på Charlottenborg i 1894. Der skriver han:

Ørkenens tilsandede Sphinx med det mystiske Smil, og det undrende Blik, det er Oldtidens Astronomie; endnu ligger Mennesket og maaler og grubler for at løse Universets uendelige Gæder.⁷

I kataloget til udstillingen “Himmelgæder” sættes “Astronomien” ind i en tolkningsramme, der med henvisning til den franske astronom og digter Camille Flammarion (1842-1925) ser stjernerne som “billede på en ophøjet transcendent natur”⁸ og hvor den jordiske spænding mellem kultur og natur søger forløsning i tanken på den himmelske uendelighed og en religiøst farvet længsel efter det evige. Hvidberg-Hansen og Oelsner indskrifter skulpturen i “den klassiske tradition for at skildre astronomien allegorisk, her personificeret af en nøgen mand, hvis spændstige krop danner en flitsbue, mens måleredskabet minder om en pil.”⁹ De bringer også Hansen-Jacobsens egen tekst om værket, men jeg synes ikke rigtigt, at deres tolkning understøttes af denne eller af skulpturen selv.

At forbinde Sfinksen – og sfinkser – med gæder og mystik er en urgammel esoterisk disciplin. Den søgende og usikre kunne konsultere en sfinks, således

som det for eksempel så malende ses på Elihu Vedders ofte gengivne billede fra 1862, nu i Boston [fig. 7].¹⁰ Men hos Hansen Jacobsen er det sfinksen, der undrer sig, sfinksen som nedsunket i sandet ruger over en anelsesfuld viden om universets beskaffenhed. En postuleret sammenhæng mellem universet – astronomien – og sfinksen er bestemt heller ikke ny. Efter hvad teksten mellem Giza-sfinksens forpøt selv fortæller, er den gigantiske skulptur en repræsentation af solguden Ra og som sådan ophav til det kosmos, ægypterne levede i [fig. 8]. Og i nyere tid er Sfinksen koblet til utallige teorier om en af højere magter udviklet kosmologisk plan med hele komplekset af pyramider og grave i Giza. Jeg behøver blot at minde om den grasserende forestilling om det hele som en repræsentation af en del af stjernebilledet Orions Bælte.

Nyt er derimod synet på menneskets rolle i denne proces, og især den gensidige befrugtning mellem menneskedyret Sfinksens viden og menneskets vilje og evne til at få klarhed over sin egen rolle og egne muligheder her i verden. Ja, det vil sige, fra en meget streng ægyptologisk vinkel viser den ovenfor nævnte tekst, som står mellem Sfinksens poter, at der bestemt kan samarbejdes mellem gud og menneske om så centrale forhold som magtudøvelse, og dermed opretholdelse af hele det kosmologiske maskineri. I teksten fortælles det, hvordan den senere farao Tuthmosis IV (1401-1391 f.Kr.) under en pause i en lang køretur er faldet i søvn i sandet under Sfinksens hoved. I en drøm åbenbarer den/ solguden sig for ham, og lover ham kongemagten i Ægypten, hvis han graver den fri af det sand, hvori den næsten er blevet begravet. Og således sker det.

Men Hansen Jacobsen har nu nok haft noget andet i tankerne. Mennesket – manden – i skulpturen er “stor, velbygget og stærk, (...) et idealbillede på det handlekraftige menneske, en forening af hjerne og

Fig. 7 Elihu Vedders “Sfinksen rådspørges” fra 1836. Museum of Fine Arts, Boston. Fra nettet.

Fig. 8 Sfinksen ved Giza og øverste del af stelen. Foto LM 1969.

legeme.”¹¹ Og som sådan kan skulpturen ses som en klar modsætning til menneskene på rammen af det berømte billede/relief “Jotunheimen” af Hansen Jacobsens samtidige, J.F. Willumsen (1863-1958) [fig. 9]. Willumsens billede er lavet i 1892-93, altså på samme tid som “Astronomen”. På hver af trærammens sider findes et felt i gennemskåret metal (malet zink og emalje på kobber). Til venstre ses en række noget knoklede, vindtørre æggehoveder, mens vi til højre ser en flok glade, sundt udseende, solbrændte, syngende og dansende mennesker. De sidste repræsenterer det livsglade, det musiske og kunsten, mens de blege, gestikulerende og analyserende halvskaldede herrer til venstre er videnskabsmændene, hjernen. Det er de sidstnævnte, der hos Willumsen repræsenterer det positive og konstruktive menneskeliv. Men uanset hvilket hylster hjernen nu måtte være placeret i, så interesserer begge kunstnere sig for menneskets intellektuelle potentiale i de nævnte værker. Og i “Astronomen” er det altså koblet til den stadigt livskraftige myte om de vise gamle ægyptere, her repræsenteret ved Sfinksen i ørknens sand. Interessant nok ved vi moderne ægyptologer ikke meget mere om, hvad de rigtigt gamle ægyptere vidste og tænkte om universet fysiske beskaffenhed. Vi er udmærket bekendt med, hvordan de tænkte sig universet indrettet, set fra

hvad vi kalder en religiøs synsvinkel. Men når det kommer til den fysiske verden – således som den måtte tage sig ud på Sfinksens tid, midten af det 3. årtusinde f.Kr. – kan vi kun slutte os til deres viden ved at betragte de fysiske spor heraf. Her er det i virkeligheden kun den helt bevidste orientering af bygninger og grave efter verdenshjørnerne, som vi kan bruge til noget. De religiøse tekster viser os, at ægypterne skam også kendte til stjernebilleder, og kalendersystemet er som hos så godt som alle folkeslag baseret på såvel solens som månens bevægelser. Men jeg ser ikke nogen grund til ikke at sammenligne Hansen Jacobsens mand med en moderne ægyptolog. Hansens Jacobsens tolkning af værket understreger, at mennesket endnu ikke fuldt og helt er blevet et kulturvæsen. Det er på vej. Kroppens bue og de bøjede ben røber, at det er klar til at rejse sig til aktiv handling, men *endnu* ligger det dog og grubler. Siden dechifreringen af hieroglyfferne i 1822 er vi ægyptologer imidlertid blevet til videnskabsmænd, bevidste om eget potentiale og værd. “Sfinksen” er blevet målet for vort virke. Vi grubler mindre anelsesfuldt, men søger os frem i mylderet af tekster og arkæologisk materiale for at forstå, hvordan de gamle ægyptere nåede til indsigt. Målet er dog det samme: at producere viden om deres – og vor – verdens indretning.

Fig. 9 J.F. Willumsens “Jotunheimen”. © J.F. Willumsen/billedkunst.dk, foto J.F. Willumsens Museum.

NOTER

- 1 Jeg takker lederen af Vejen Kunstmuseum, Teresa Nielsen, for billederne af Niels Hansen Jacobsens skulpturer og for tilladelsen til vederlagsfrit at gengive dem her. Jeg takker hende også for at have sendt mig sin bog *Billedhugger Niels Hansen Jacobsen*, Vejen Kunstmuseums Forlag 2011, udgivet i anledning af billedhuggerens 150-års fødselsdag d. 10. september 2011. Partielle gengivelser af "Astronomen" findes s.32 og 73. Teresa Nielsen takkes også for at have henvist mig til Gertrud Hvidberg-Hansen og Gertrud Oelsner (red.), *Himmelgæder – Dansk kunst og astronomi 1780-2010*, Odense: Forlaget Odense Bys Museer 2011, hvori skulpturen omtales og afbildes, fig. 37 og kat. 46. Skulpturen er svær at fange i et enkelt billede, men et godt fotografi kan også ses på www.lolland-astronomi.dk/himmelgaader-anmeldelse.pdf
- 2 Identifikationen af forlægget skyldes Lise Manniche, som hermed takkes. Sfinksen er publiceret af Biri Fay, *The Louvre Sphinx and Royal Sculpture from the Reign of Amenemhat II*, Mainz am Rhein 1996. I publikationen gengives Louvre-værket på 50 plancher, men det er især pls.15-23, der er relevante som sammenligningsgrundlag.
- 3 Niels Th. Mortensen, *Billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen*, Odense 1945, s.16.
- 4 Mortensen, *op.cit.* gengiver historien således (s.21, *moderniseret* retskrivning): "Det fortælles om [Loke] i sagaen, at man med sønnens tarne bandt ham til tre klippeblokke, en sten under hans skulder, en anden under hans lænder og en tredje under hans knæhaser. En edderorm blev hængt over hans hoved, så dens gift dryppede ned i hans ansigt, når ikke hans hustru Sigyn opfangede giften i en skål. Hver gang eddergiften ramte hans ansigt, idet Sigyn et øjeblik tømte skålen, for Loke sammen med en sådan kraft, at hele jorden skælvede." Hele motivet, og den udspændte, forpinte krop, findes også på et billede af Holger H. Hansen (1890-1919) på Fuglsang Museum, gengivet i Gertrud Hvidberg-Hansen og Gertrud Oelsner (red.), *Livslust. Sundhed – Skønhed – Styrke i dansk kunst 1890 – 1940*, Fuglsang Kunstmuseum og Fyns Kunstmuseum 2008, s.331.
- 5 Bind II, 1894, s. 218. "Salmonsens" udkom i 240 hæfter fra marts 1893. Det er ikke helt umuligt, at hæftet med artiklen 'Astronomiske Instrumenter' kan være udkommet i 1893.
- 6 Mortensen, *op.cit.*, s.38.
- 7 Tekst og tekniske informationer findes på www.vejenkunstmuseum.dk, se under værker og dernæst NHJ skulpturer.
- 8 Hvidberg-Hansen og Oelsner, "Imellem nattens stjerner", i Hvidberg-Hansen og Oelsner (red.), *Himmelgæder*, s.113.
- 9 Hvidberg-Hansen og Oelsner, *Himmelgæder*, s.114. Citatet fortsætter med at omtale figuren som en bueskytte, men eftersom forfatterne ikke rigtigt kan forbinde denne med sfinkshovedet, tør de formodentlig ikke skrive lige ud, at skytten efter deres tolkning muligvis kunne være Hansen-Jacobsens måde at alludere til stjernebilledet Skytten eller Sagittarius.
- 10 Gengivet i Herman de Meulenaere, Patrick et Viviane Berko, *L'Égypte Ancienne dans la Peinture du XIXe siècle*, 1992, s.48; Carsten Bach-Nielsen og Bo Dahl Hermansen, *Alle tiders sfinks*, Århus: Tidsskriftet Sfinks, 2002, s.116.
- 11 Citatet stammer fra Teresa Nielsens artikel, 'Niels Hansen Jacobsen – Kropsskildringer' i Hvidberg-Hansen og Oelsner (red.), *Livslust...*, s.293.

Foto af stjernehimmel
Hubble Ultra Deep Field/NASA.

Dagbog fra Gurob

APRIL 2012

Tine Bagh

Siden 2005 har et hold fra Liverpool Universitet under ledelse af Ian Shaw foretaget et “survey” (overfladeundersøgelse) af paladsbyen Gurob, eller Medinet Gurob, ved den sydlige indgang til Fayum-området. Deres formål var i første omgang at anvende moderne metoder til at fremstille kort, hvor de enkelte genstandes nøjagtige fundposition indtegnes ved hjælp af GIS (geografisk informationssystem) og yderligere skabe et overblik over området ved hjælp af bl.a. geofysiske undersøgelser, satellitfotografering og kerneboringer for at kortlægge det oprindelige landskab. Udgravninger blev foretaget i foråret 2012 i samarbejde med Københavns Universitet støttet af Carlsbergfondet. De beskrives her i form af en dagbog, hvor udgravningerne ses fra forfatterens synsvinkel med tilføjelser fra The Gurob Harem Palace Project hjemmesiden og den tilhørende blog (se nedenfor).

Gurob

Flinders Petrie gravede først i Gurob 1888-89 og 1889-90, mens han også arbejdede i Hawara og Kahun [fig. 2]. Han mente, at den store omgivende mur, de lokaliserede i byen, hørte til et tempel, og de fandt desuden grave fra især Ny Rige og ptolemæisk tid. I 1904 undersøgte C.T. Currelly og W.L.S. Loat igen flere grave og “templet” for Petrie. I sin publikation omtalte Loat desuden en by fra 18. dynasti. Året efter, i 1905, kom tyskeren Ludwig

Borchardt, der siden fandt den berømte Nefertiti-buste i Amarna, til Gurob. Han havde købt det fine lille hoved af dronning Teje, som nu også befinder sig i Berlin, og ville undersøge fundstedet nærmere. Han var den første til at foreslå, at der ikke var tale om et tempel men et haremspalads, hvilket siden er blevet understøttet af Barry Kemp. Denne fortolkning bekræftes af de skriftlige kilder, papyri og steler, hvor bl.a. forskellige titler på personer netop hører til et kongeligt haremspalads. På en papyrus nævnes dronning Maathorneferura, der var datter af den hittiske konge, og som blev gift med Rameses II. Gurob selv kaldes Mer-wer, den store kanal, hvor der må tænkes på Bahr Yussuf, der løber tæt på Gurob.

To andre af Petries betroede medarbejdere Guy Brunton og Reginald Engelbach vendte tilbage til stedet i 1927 og publicerede især flere grave. Gurobs vigtigste rolle var som en by, der fik et kongeligt islæt i kraft af et haremspalads fra Tuthmosis III's tid, og som især knyttes til Amenhotep III og Teje, ligesom byen også fortsat havde betydning under Ramesses II og hans efterfølgere. Grave kunne som nævnt også dateres til ptolemæisk tid, mens andre hørte til omkring begyndelsen af dynastisk tid og Gamle Rige.

Fig. 1 Sandstorm med telt og pavillon uden tag.

Fig. 2 Kort over Fayum-området

Fig. 3 Stenstøtten med Sesostris Is navn (ofte kaldet en "obelisk") står ved indkørslen til Medinet Fayum.

Lørdag d. 31. marts

Jeg ankom til Cairo om eftermiddagen og blev efter aftale hentet af en taxa fra Fayum. Turen til Medinet Fayum (Fayum by) tog ca. 2,5 time, og på vejen kørte vi forbi Giza, hvor jeg lige kunne vinke til Cheops og Chefren. Efter lidt tid gennem ørkenen blev Fayums grønne område synligt. Vi nåede Medinet Fayum og kørte forbi Abgigobeliskens fra Mellemste Rige [fig. 3] og de fire vandhjul, som er i selve byen. Til sidst kom vi frem til Fayum Universitet med et hotel, hvor Gurob-holdet bor. Ibrahim Ibrahim, som underviser på Fayum Universitet, tog imod mig, da jeg ankom til hotellet. Han havde tidligere hjulpet mig med en tur rundt i Fayum, da jeg var i Ægypten i maj 2011 med fotografen Janne Klerk, som skulle tage billeder til Petrie-udstillingen på Glyptoteket. Han var også en uvurderlig hjælp for Gurob-holdet.

Der var ikke længe til aftensmaden, som indtages kl. 18, og hvor jeg mødte hele holdet. Nogle kendte jeg i forvejen fra Danmark: Ole Herslund, der er med i DÆS' bestyrelse, fotografen Henrik Brahe, der også har læst nærorientalsk arkæologi, Rachael Dann, som underviser i nærorientalsk arkæologi på ToRS og den norske ægyptologistuderende Lena Tambs. Anna Hodgkinson fra England og Sarah Doherty fra Irland havde jeg mødt til en kongres i London. Og naturligvis var udgravningslederen Ian Shaw fra Liverpool og Jan Picton og Ivor Pridden fra Petrie Museet i London der også. Et af de nye ansigter var Kamal Helmy, der er en ægte kufti (egtl. beboer i byen Qift, der fra den gang udgravninger i Ægypten begyndte traditionelt stod for det manuelle arbejde) og efterkom-

mer af en af Petries mænd. Derudover bestod holdet af Hannah Pethen og Liz Jones, der har deltaget i Gurob i flere sæsoner samt Valentina Gasperini fra Bologna, der arbejder med keramik, Nina Maaranen fra Finland samt franske Marine Yoyotte, der har skrevet speciale om paladser.

Under og efter aftensmaden blev jeg sat ind i den første uges begivenheder og hørte bl.a. om det triste, at der igen havde været gravrøvere på spil, ligesom det havde været tilfældet i 2011. For at undersøge menneskeknogler fra gravene var osteolog Rosa Spencer med denne gang sammen med sin kæreste, Mark Manuel, der er arkæolog.

Søndag d. 1. april

Denne første morgen skulle jeg hen på den lokale politistation for at blive registreret og tjekket på listen over dem, der havde tilladelse til at arbejde i Gurob i 2012. Omkring et halvt år før en udgravning går i gang i Ægypten, skal alle, der skal deltage, udfylde et skema med deres merit-

Dagbog fra Gurob

I september 2011 var Rachael Dann og Ole Herslund fra Carsten Niebuhr afdelingen på ToRS, Københavns Universitet, også med i Gurob. De første udgravninger havde fundet sted i 2010, og det havde været meningen at fortsætte i 2011, men da var det ikke muligt at få den endelige tilladelse til dette. 2011 var som bekendt året for revolutionen i Ægypten, der førte til faldet af såvel præsident Mubarak som i sidste ende også chefen for Antikvitets-tjenesten (på et tidspunkt også et selvstændigt ministerium) selveste Zahi Hawass. De forskellige omvæltninger gjorde deres til, at det var mere vanskeligt end normalt at få udgravningstilladelser mm.

Udgravningslederen Ian Shaw, Jan Picton, der står for fundregistreringen, og flere af de øvrige deltagere var ankommet til Ægypten en uge før mig. Ian skulle først aflægge et besøg hos antikvitetsmyndighederne (SCA) for at få de endelige tilladelser til survey og udgravninger på plads. Før en udgravning eller et survey kan gennemføres i Ægypten, ansøger man om tilladelse hos antikvitetsmyndighederne mindst et halvt år forinden. De endelige aftaler kommer dog først helt på plads i Cairo. Inden de drog af sted fra Cairo til Fayum, havde nogle fra udgravningsholdet også indkøbt forskelligt tegneudstyr og materiel til survey-måleapparaterne, bl.a. en trefod. Det følgende er en revideret version af min dagbog fra Gurob.

Fig. 4 Frokost i teltet i Gurob. Fra venstre: Lena, Ole, Nina, Ian, Marine, Anna, Liz og Hannah.

Fig. 5 Industriområdet med ovnene.

ter, og dette med kopi af pas og nogle fotografier sendes så til de ægyptiske antikvitetsmyndigheder til godkendelse. Ian, Jan og Ivor var med, og vi ventede lidt, men da den rigtige person kom, gik det hurtigt. Derefter skulle vi i banken for at oprette en konto til udgravningen. Det ville lette forskellige overførsler af penge mm. Her var det nødvendigt med tålmodighed, da det krævede en del underskrifter på forskellige papirer.

Da vi endelig nåede ud til udgravningen var det tid til frokost, som normalt indtages kl. 11.30, men denne dag blev klokken nærmere lidt over 12. Frokosten var i Ians udlejningsbil, og vi var ventet med længsel. Den bestod (hver dag, som det viste sig) af ta'amia (herhjemme oftest kaldet falafel), eish baladi (groft pita-brød), æg, ost, tomat, agurk, div. chilisaucer mm. vand, te, kaffe, bananer og en Gurob-specialitet, som nogle af holdet yndede at lave sig, et eish baladi med Nutella og banan.

Det havde været en meget blæsende formiddag [fig. 1], og taget på den nyligt indkøbte pavillon var pakket sammen, så det ikke skulle flyve væk. Ved siden af pavillonen står et telt, hvor frokosten indtages, og hvor redska-

ber mm. opbevares [fig. 4]. Mens vi spiste, stilnede det lidt af, men det var stilhed før stormen, da vinden derefter tog ekstra fart. Det blev en egentlig sandstorm med det fine støvagtige ægyptiske sand, og vi skulle holde fast i teltet, for at det ikke skulle blæse bort. Det var ikke muligt at begynde at arbejde igen, og de fleste gik ud til deres udgravningsfelter for at sikre, hvad sikres kunne og hente redskaber, gummikurvene med keramik osv. Teltets pløkke blev slået så langt ned som muligt, mens sand og støv føg omkring, ind i øjnene og overalt. Men vi kunne jo ikke blive og holde på teltet i al evighed, så vi forlod slagscenen tidligere end ellers med håbet om, at teltet med indhold stadig ville stå der dagen efter.

Det var Oles fødselsdag, så efter aftensmaden fik vi kage og nogle af mændene fra hotellet dansede mavedans og fik også Ole ud på gulvet. Han fik desuden nogle gaver, som er svære at beskrive med ord.

Mandag, d. 2. april

Dagen starter med morgenmad fra kl. 6-6.30 og afgang i minibus fra hotellet på Fayum Universitet kl. 7. Turen tager ca. 40 minutter fra Medinet Fayum, forbi marker og gennem landsbyer. Her kan

man sidde og vågne lidt mere, mens man kigger ud på livet, der allerede er godt i gang på dette tidspunkt. Kun få kvinder går uden tørklæder, sandsynligvis alle koptere, som der også findes mange af i Fayum. Mange muslimske kvinder i Medinet Fayum vælger nu at gå ganske tildækket, oftest helt i sort. Et sort spørgsmål følges dog også ofte med en eller flere med almindeligt tørklæde, og ude på landet ligner det mere sig selv. Her ville det naturligvis også være særligt upraktisk at være pakket helt ind i et telt. Rundt omkring hænger valgplakater til præsidentvalget. Der er især mange med salafist-kandidaten Hazem Abu Ismail med gråt skæg. Han viste sig siden ikke at kunne stille op, da hans mor havde amerikansk statsborgerskab.

Da vi ankom til Gurob, så vi til vores store glæde, at teltet stadig stod der. Pavillonen kunne igen få tag på, og en mere almindelig dag kunne begynde. Min funktion på udgravningen skulle først og fremmest være at arbejde med fundregistreringen. Jeg blev derfor først sat ind i, hvordan småfund blev beskrevet og tegnet på særlige fortrykte ark: herefter gik jeg i gang med registreringen af små fragmenter af fajance-skåle, amuletter og ringe foruden

et fragment af en fin alabastskål. Det bedste fund den dag var en meget lille krokodilleamulet, som jo var meget passende her i Fayum, Sobeks revir.

Til frokost fik vi besøg af Campbell Price, den nye kurator for den ægyptiske samling på Manchester Museum. Der har der mange fund fra Petries udgravninger i Gurob, og han vil lave to montrer med genstande fra Gurob, hvor han også vil anvende fotografier fra stedet. Ian skulle vise ham rundt, og det var passende, at jeg også fulgte med for at lære området at kende. Claire Malleson, der også lige var ankommet, gik med. Hun arbejder med arkæobotanik og laver frø- og planteanalyser. Claire har tidligere deltaget i Gurob og bl.a. også arbejdet med Mark Lehner i Giza.

Vi så de forskellige udgravningsfelter, hvor det med to ovne nordøst for paladsområdet var det mest spektakulære [fig. 5]. Allerede i 2006 havde disse strukturer vist sig ved det geofysiske survey, hvor man ved hjælp af et magnetometer måler modstanden ned gennem jorden. Bygninger vil bl.a. vise sig, hvis deres bygningsmateriale adskiller sig fra den omkringliggende jord. I 2009 blev der renset lidt af overfladen, og man var allerede star-

tet med at grave her i 2010. Anna står for udgravningen af dette sted, som kan kaldes et industrielt område med indtil videre de to runde ovne. Lersten fra ovnenes indersider var ved de høje temperaturer nærmest smeltet til en hård, lidt skinnende, mørkegrå masse. Det er endnu ikke muligt at afgøre, om der er tale om ovne til fremstilling af keramik, eller om det kunne være til glas.

Hos Mark og Rosa ved de røvede grave kaldet Sydgravene blev sandet omkring gravskakterne siet for at finde selv de mindste fajanceperler og fragmenter af knogler. Menneskeknogler var blevet spredt rundt omkring, når gravrøverne havde ledt efter bytte, og Rosa fortalte, at der på mystisk vis altid var tale om de venstre benknogler. Hvor mon de højre ben var blevet af?

Rachael gravede sammen med Marine i det sydlige paladsområde og Ole og Lena i det nordlige, hvor de også havde håbet på at finde spor af selve byen [fig. 6]. Det havde set lovende ud ved det geofysiske survey, men nu viste det sig, at der ikke var mure i dette udgravningsfelt. Lokale arbejdere hjalp til i alle områderne.

Tirsdag d. 3. april

I dag er det startet med at være lidt overskyet om morgenen, men solen kom siden frem. Jeg arbejdede med forskellige småfund først på dagen, men da der er meget keramik, kunne jeg ikke længere undslippe min skæbne. Der var brug for mere hjælp til at sortere keramik. Nina hjalp også til med keramikken, men hun var her kun i kort tid og skulle nu tilbage til Finland.

Valentina har lavet en database over den fundne keramik, hvor hun har inddelt den i typer. På denne måde er det muligt at henhøre de nye keramikfund til de forskellige typer og tilføje nye, efterhånden som de dukker op [fig. 7]. Hun specialiserer sig især i den mykenske keramik fra Gurob og vil i øvrigt samle, hvad der ellers kendes fra Fayum-området. Dagen gik hurtigt med sortering af keramik i mergel- og nil-ler, diagnostiske skår, dvs. rande, bunde og hanke, som kan fortælle noget om den oprindelige beholders form. For at registrere de forskellige typers hyppighed i forhold til hinanden og til det sted, de er fundet, har man valgt også at veje dem. Ashraf el-Senussi, som er en meget dygtig og erfaren keramikekspert, ankom også i dag for at være med resten af sæsonen. Det var godt at se

Fig. 6 Ole og Ian ved udgravningen i nordbyen.

Fig. 7 Keramik i gummikurve.

ham igen, da vi for snart en del år siden i flere omgange arbejdede sammen i Tell el-Dab'a.

Vi fik besøg af Mark Lehner og Anna Wozsinska fra Polen, som er keramikekspert. De havde haft svært ved at finde Gurob, men nåede dog til sidst frem og blev vist rundt af Ian.

Onsdag d. 4. april

Keramik hele dagen og en meget varm dag! Sarah havde tidligere hjulpet Anna ude ved ovnene, men fra nu af skal hun være med til at registrere og tegne keramik. Lena er nu også mere eller mindre fast på keramik-holderet. Vi fandt to mykenske skår fra såkaldte stigsbøjekander og en hank fra en cypriotisk kande. Desuden dukkede der en lille trækam op mellem keramikken, og blandt dagens småfund var der en anden lignende kam samt en lille Bes-amulet af fajance og noget, der kunne ligne en Rameses-ringplade, ligeledes af fajance.

Der ankom hele tiden nye gummikurve med keramik fra udgravningsfeltene, og det var godt, at Ashraf var her. Han er ansvarlig for Kom Aushim Museum i det nordlige Fayum-område, så Fayum er hans hjemegn. Meget af keramikken kom fra Annas industrielle område, og mellem den var der meget af de overbrændte lersten, som ligner slagger. Der kom også noget fra paladsområdet, hvor de mykenske skår bl.a. hørte til ligesom blåmalet ægyptisk keramik, som også kendes fra bl.a. Malqata og Amarna, altså fra omkring Amenhotep III's tid og Amarna-tiden.

Det er muligt, at vi skal besøge Sedment i morgen torsdag sidst på eftermiddagen! Jeg håber, det bliver til noget, da vi har flere vigtige fund fra Sedment på Glyptoteket og på Nationalmu-

seet. Til Petrie-udstillingen var det også meningen, at vi skulle have haft et fotografi fra Sedment, men det lykkedes ikke at komme der til, da det er et såkaldt "lukket" sted, som kræver særtilladelse.

Torsdag d. 5. april

Den varmeste dag hidtil. Der var flere hænder, der hjalp til med keramikken i dag, bl.a. Rachael, så jeg startede med at gå ud til Mark og Rosa ved de plyndrede grave. Der lå nogle stykker af fin kalksten, som skulle registres, opmåles og tegnes i skitseform. Flere af dem havde en rundstav, typisk for ægyptisk arkitektur, hvilket kunne tyde på, at det kunne være dele af oprindelig arkitektur, som muligvis var genbrugt ved gravene. Deres formål er dog ukendt, og der lå også flere mindre fragmenter omkring i området. Der var ikke umiddelbart nogen sammenhæng med gravene.

Det havde undret Rosa, at der først ikke var nogen ribben men bare knogler fra arme og ben samt kraniedele. Det viste sig, at selve krop-pene lå lidt længere borte, hvor røverne tilsyneladende havde taget dem hen, da det er der, amuletter normalt befinder sig. Det var dejligt at tilbringe dagen på "Death Mountain", som Mark og Rosa kalder stedet, da det er lidt højere liggende [fig. 8]. Fuglekvidder og nogle æselgrynt kunne høres i baggrunden, og de ellers dyttende bilhorn i baggrunden var mindre tydelige der.

Efter at have registret og tegnet stenene gik turen tilbage til teltet, hvor der stadig var keramik at sortere, igen især fra Annas industriområde. Vi kom endelig helt i bund med de mange

maktafs (gummikurvene lavet af gamle bildæk, som sjovt nok hedder sambil i Tell el-Dab'a), og det føltes godt, da vi holdt en time tidligere for at tage til Sedment. Vi sad i den varme minibus og ventede, mens Ian snakkede med vores ægyptiske inspektør Adel Mondy. Det viste sig, at den rigtige fax ikke var sendt det rigtige sted hen endnu, så vi havde stadig ikke nogen tilladelse til at tage til Sedment... Så de fleste af os tog til Lahun i stedet, som er meget tæt på. Lahun-pyramiden ses tydeligt fra Gurob [fig. 9] –

Fig. 8 "Death Mountain".

Fig. 9 Lahun set fra Gurob.

Fig. 10 Robot totalstation.

hvis det altså ikke lige er sandstorm.

Det var godt at gense Lahun og byen Kahun. Trinene til trappen op til det højereliggende område, Petries "akropolis" var ikke længere så synlige, men arkitektur kunne anes både på akropolis og rækken af store villaer samt nogle af de omgivende mure. Og naturligvis var her masser af keramik, som er dejligt velkendt i forhold til Tell el-Dab'a, hvor Gurob-keramikken er fra Ny Rige, som jeg nu er ved at lære bedre at kende. Sediment bliver forhåbentlig på et senere tidspunkt!

Fredag d. 6. april

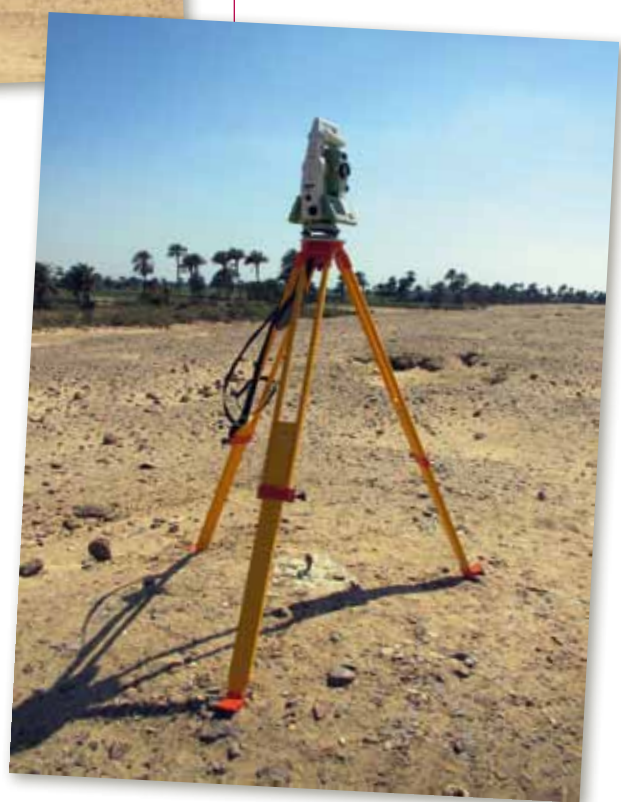
Fredag er som bekendt den muslimske helligdag, så vi havde også fri. Nogle fra holdet valgte at tage til Fayum-søen for at spise frokost på hotellet Auberge du Lac med udsigt over søen. Vi andre hard-core nørder tog på tur. Vi blev kørt i den samme minibus, som normalt kørte os til Gurob, og vi startede med at tage til Medinet Madi med et tempel fra Mellemste Rige bygget videre

på i ptolemæisk tid. Her var der nu officielt åbent med billetsalg og bygninger til café, toiletter, lille butik og museum. Da jeg var her første gang i oktober 2010, var de netop i gang med at gøre det sidste klart til åbningen. Vores inspektør Adel var med, og hans hjælper Mahmoud arbejdede normalt i Medinet Madi, så han fik åbnet museet, efter vi havde set stedet. Det var meget informativt med bl.a. tegninger og forklaringer af de forskellige relieffer i templet fra Amenemhet III og IVs tid for Sobek og slangegudinden Renenutet, der knyttes til høsten. Ellers rakte de gode intentioner nu til te lavet af stedets vagtmand og toiletter, som uden vand kun bør benyttes i yderste nødstilfælde. Der var i øvrigt kun teglas til halvdelen af vores hold, så vi måtte skiftes til at drikke te.

Medinet Madi er udgravet af italienere fra Pisa, og de har desuden arbejdet i Kom el-Helwa i nærheden, hvor der er to grave fra Mellemste Rige. Vi ville også besøge dette sted, men tiden blev knap, da vi også skulle til Tebtunis, så det må blive næste gang. Besøget i tempelområdet i Tebtunis var især interessant for os fra København, da samlingen af Carlsberg papyri på Carsten Niebuhr Afdelingen stammer fra tempelarkivet her. (Se Kim Ryholts artikel i Papyrus 31/2).

Vi får ikke mad på hotellet om fredagen, så turen gik ind til Medinet Fayums bedste shawarmasted.

Lørdag d. 7. april

Det var en endnu varmere dag og igen den varmeste hidtil. Efter nogle dage med keramik var jeg tilbage ved småfundene. Der var igen flere fragmenter af fajance-skåle, men det meste interessante var den hjulformede del af en

træten med hul i midten til en pind. Ivor mente, det kunne være hjulet til en vogn, men Jan og jeg var enige om, at det måtte være en ten, selvom et hjul ikke helt kan udelukkes. Vi fandt siden et næsten identisk "hjul".

Søndag d. 8. april

Ian, Jan, Ivor og Sarah var med Ashraf i magasinet i Kom Aushim, hvor fund fra de tidligere år opbevares. De ville bl.a. finde de importerede kanaanæiske skår til Margaret Serpico, som på et senere tidspunkt vil komme for at arbejde med disse. Hun har stor erfaring med kanaanæisk keramik fra Memfis. De mykenske og cypriotiske skår blev også lagt for sig selv.

Blandt dagens småfund var små fajanceamuletter med Bes og den stående flodhestegudinde Taweret. De hører begge til i hjemmet til beskyttelse af kvinder og børn, så de passer naturligvis godt her fra det formodede haremspalads. Det bedste var dog en særlig fin ca. 10 cm høj Taweret-figur af træ fra det sydlige paladsområde. Ude fra Mark og Rosas Death Mountain kom der også flere og flere fragmenter af kister lavet med et lag bemalet lerpuds.

Mandag d. 9. april

Vi har fået lavet et par store træbakker, hvor det er muligt at lægge de mange fragmenter af mumiekister fra Death Mountain op for at studere dem nærmere. En af bakkerne blev brugt til et bemalet mumiebind, som Jan har kæmpet med at tegne korrekt. Det er svært, da der mangler dele, og det er krøllet sammen, så meget af det bemalede lag er skallet af.

Liz og Hannah havde som altid travlt ude i området med opmålinger med totalstationen,

Fig. 11 Sedment.
(Ashraf længst
til højre).

der kan måle i afstande og højder på en gang og et mere enkelt apparat [fig. 10]. Liz koncentrerer sig om den arkæologiske kortlægning, hvor de forskellige fund og områder inklusive de enkelte Sydgrave plottes ind i GIS. Hannah tager sig af det topografiske survey, hvor hele området kortlægges i en 3D-version. Det er især her, totalstationen kommer ind i billedet. I denne sæson er det en fjernstyret robotversion.

Vi sluttede en time tidligere i dag, da vi nu havde tilladelse til at besøge Sedment [fig. 11]. Ian tog dog ikke med, da der var opstået et problem vedrørende udgravningen. Mere om det i morgen. Vi andre drog af sted, da vi havde fået meddelt Hannah og Liz via walkie-talkies, at vi skulle køre, og de måtte pakke deres udstyr sammen. Sedment ligger lidt syd for Gurob og består af flere gravpladser over et større område. Vi besøgte Gebel Sedment, som betyder Sedment-højen eller -klippen. Det var en stor klippeknoild med mange gravskakter, hvor dele af nogle af

gravenes øvre offerkamre også var bevaret. Vi så kun en enkel sten med rester af en indskrift, og alt i alt er stedet ikke så opsigtsvækkende. Men når man tænker på de mange fund, som Petrie og hans medarbejdere har gjort der, og som nu befinder sig på Glyptoteket og mange andre samlinger, så er det rigtig godt endelig at have besøgt stedet. (For Glyptotekets fund fra Sedment se min artikel i Papyrus 31/2).

Tirsdag d. 10. april

I går aftes fik vi at vide af Ian, at vi var nødt til at stoppe udgravningen nogle dage før planlagt. Der var opstået uenighed om, hvorvidt området hørte under SCA (antikvitets-tjenesten) eller militæret. Forhåbentlig kan SCA løse dette til næste sæson. Vi tilbragte dagen på hotellet med at arbejde med dokumentationen af udgravningerne og surveyet. Ian var til forskellige møder.

Onsdag d. 11. april

Kamal og nogle af de andre tog ud til udgravningen for at pakke

teltet sammen og fylde jord tilbage over industriområdet, efter at det var fotograferet en sidste gang. Først skulle der lægges plastik over, så det er muligt at finde frem til det rigtige lag igen, hvis udgravningen kan fortsættes næste år. Ole og Marine var startet på et nyt område, som det ikke var nødvendigt at fylde op igen, da de ikke var nået så langt ned. Det var blæst op igen, og meget sigende blev vores telt revet midt over ved nedpakningen. Teltet var allerede blevet repareret ved sæsonens start, så det må blive til et nyt telt næste gang.

Nogle fund blev samlet i ghaffir-hydden (ghaffir = vagtmand), og en del blev kørt til museet i Kom Aushim hos Ashraf. Langt det meste er keramik. På hotellet arbejdede vi med registrering, databaser for keramik og småfund, tegninger mm. Vi har hele tiden haft et større arbejdsrum, der ellers er beregnet til møder og den slags. Det har været meget praktisk også at have til opbevaring af materiale, og det er her, vi som regel samledes før aftenmaden til en G+T ("gin og tonic" for de uindviede).

Torsdag d. 12. april

Ole og Anna tager til Ashraf for at lave liste over keramikken og de andre fund. Vi andre arbejder videre med rapporter og databehandling.

Fredag d. 13. april

Tid til frokost på Hotel Auberge du Lac ved Fayum-søen.

Lørdag d. 14. april

Alle fundene samles i magasinet i Kom Aushim, hvor vi kan arbejde med dem [fig. 12].

Søndag d. 15. april

Før vi kørte til Kom Aushim, stoppede vi ved ta'amia-stedet

for at købe frokost med. Mens Ian købte ind, fotograferede jeg livet i gaden med den hurtige og dygtige unge mand, der lavede ta'amia, det ældre ægtepar, hvor manden støttede sig til sin kone ved at holde på hendes skulder, damen på 1. sal, som købte ta'amia mm. ved at sænke en kurv ned med penge fra sit vindue og få maden i kurven op igen, og kvinder, som sad og solgte grøntsager på fortovet overfor osv.

Ian, Jan, Ivor og jeg arbejdede hele dagen på magasinet med registrering og dokumentering. Jeg brugte meget af tiden på at prøve at skabe overblik over kistefragmenterne og samle de dele, hvor det var muligt. Det er meget fragmentarisk og skrøbeligt ler-puds, og der er helt klart materiale fra flere kister. Det lykkedes mig at samle flere dele, der har hørt til malede blomsterkranse og vingedekoration fra hoved og den øvre del af mumiekister i fortrinsvis blå, røde, hvide og gule farver. I magasinet findes mere komplette kister fra Lahun, som er gode til sammenligning, når man kun har fragmenter.

Jan arbejdede bl.a. med det bemalede mumiebind, Ivor fotograferede og Ian skrev rapport.

Nogle fra holdet tog til Cairo i dag, da de var færdige med deres rapporter.

Mandag d. 16. april

Vi tog igen til magasinet i Kom Aushim for at ordne det sidste og pakke alt væk. Noget skulle have været til et gammelt magasin et andet sted, men det endte med, at alt blev på det nye indtil videre. Vores inspektør Adel fik de sidste lister, og alt blev skrevet ind i store bøger. De var mest interesserede i skarabæer og de små figurer.

Tirsdag d. 17. april

Vi tog til Cairo, og på vejen besøgte vi Biahmu med de to store sokler til statuer af Amenemhet III, som Petrie identificerede i sin tid. De stod fint midt mellem grønne marker og landliv. Endnu et sted jeg nu endelig så for første gang.

Om aftenen så jeg Mohamed Ablas udstilling "The Road to Tahrir" i et galleri i Opera-området. Vi gik siden over broen fra Zamalek, over Tahrir-pladsen til en fiskerestaurant inde i byen. Det var varmt, og der var mennesker overalt langs broen og på pladsen med pt. få boder og telte.

Onsdag d. 18. april

Jeg tilbragte formiddagen på det Ægyptiske Museum og kiggede bl.a. på kister og fajance til sammenligning med fundene fra Gurob. Siden fotograferede jeg fra og omkring Tahrir med graffiti og vejspærringerne ind til pladsen fra området mellem mogamma'en (Indenrigsministeriet) og det gamle AUC (American University in Cairo, som har fået ny campus udenfor byen). Folk fandt naturligvis måder at komme over de store betonblokke, som var delvist brudt ned igen, via ramper. Flere graffiti havde hentydninger til oldægyptiske forbilleder, og især en med motivet fra en satirisk papyrus, hvor rollerne mellem kat og mus er byttet om, var ram-mende.

Torsdag d. 19. april

Mange fra Gurob-holdet tog ud til Sakkara, hvor vi besøgte Paul Nicholson og hans udgravning af katakomber med tusindvis af hundebegravelser. Det var naturligvis meget interessant, men også lidt uhyggeligt, ildelugtende, og man skulle ikke lide af klaustrofobi. Vi havde sikkerhedshjelme på, og det

Fig. 12 Jan Picton og Tine i magasinet med kistefragmenter.

hele var en sand Indiana Jones-oplevelse.

Der blev også tid til at se Mayas gravkammer og hilse på min gamle ven Horemheb samt bl.a. de to "brødre" Niakhkhnum og Khnumhoteps grav.

Fredag d. 20. april

På Marriott-hotellet og fik nye briller.

Lørdag d. 21. april

Hjemrejse.

Fig. 12 skyl-des Ivor Pridden, de øvrige fotos er af Tine Bagh.

Læs mere om Gurob:

The Gurob Harem Palace Project:
<http://www.gurob.org.uk/> med link til den tilhørende blog og Fieldwork reports 2005-2011 (2012 vil blive publiceret senere i år).

De gamle udgravningsrapporter:

W.M. F. Petrie, *Kahun, Gurob and Hawara*, London 1890.

W.M.F. Petrie, *Illahun, Kahun and Gurob* 1889-90, London 1891.

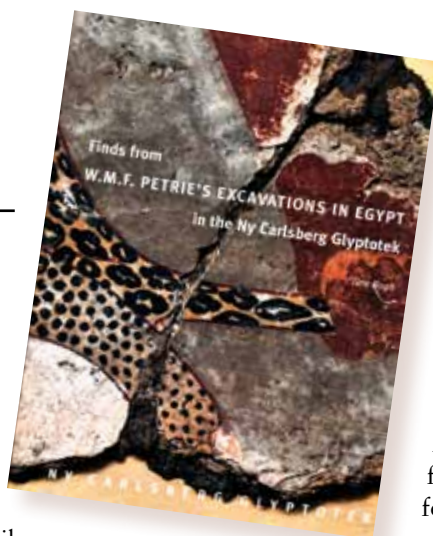
G. Brunton & R. Engelbach, *Gurob*, London 1927.

Boganmeldelser

Tine Bagh

Finds from W.M.F. Petrie's Excavations in Egypt in the Ny Carlsberg Glyptotek

Ny Carlsberg Glyptotek 2011
190 sider, talrige farveill. 150 kr.

Denne bog er et katalog over den fornemme udstilling, som Glyptoteket viste fra november til marts i vinter, men den er samtidig en beretning om forfatterens tre år lange arbejde med fund fra de mange forskelligartede udgravninger, der blev organiseret af W.M.F. Petrie (1853-1942). Fundene er spredt blandt museer i mange lande, og det har været et sandt detektivarbejde at opspore og bestemme de mange genstande og arkitektoniske elementer. Baggrunden for den danske interesse er det faktum, at brygger Jakobsen sponsorerede en stor del af Petries udgravninger med det nyttige resultat, at museet fik del i de fund, der kunne eksporteres, og som nu udgør en væsentlig del af den ægyptiske samling. Baggrunden for dette præsenteres i indledningen, og de involverede personer portrætteres. Hr. og fru Petries familieliv har ikke været helt almindeligt for sin tid! En tidslinie giver et hurtigt overblik over, hvad der foregik samtidig både i København,

London og Ægypten. De forskellige udgravningsområder gennemgås, og fundene sættes i deres kontekst både med fund i andre lande og med oprindelsesstedet. Blandt de mange fundgrupper er især Nefermaat og Atets fragmenterede mastaba fra 4. dynasti i Meidum spændende at læse om (et fragment af et vægmaleri pryder bogens forside), da den kunstneriske kvalitet af vægudsmykningen er høj, og en ny teknik visse steder var blevet indført med at

indlægge farvet pasta i figurernes hulninger – en "skrift der ikke kunne udviskes", som gravejeren sagde, men som ikke viste sig at være langtidsholdbar, da pastaen i mange tilfælde skrumpede og faldt ud.

Bogen er som alle andre af Glyptotekets publikationer smukt produceret med attraktive farvebilleder (af Ole Haupt) af fundene. Ligesom på udstillingen bemærker man endvidere de mange dejlige fotografier (af Janne Klerk) af det ægyptiske landskab med lokaliteter, hvor Petrie arbejdede. Forfatterens stil er sober og let læselig, og man føler, at dette har været et sandt con amore-projekt. Mængden af udgivelser fra Glyptoteket om ægyptiske emner indenfor de seneste år er ganske imponerende, og den høje standard opretholdes forsat.

LM

Anne-Marie Vedsø Olesen

Gudestorm. Trilogien om Seth

Gyldendal 2012
1004 sider, 150 kr

1. juni udkom trilogien om guden Seths genfødsel i vores egen verden, tre bind samlet i en enkelt paperback-udgave: Djævlens kvint (2002), Tredje Ikaros (2004) og Gudernes tusmørke (2007). Alle tre er tidligere blevet anmeldt i Papyrus (2002/1 og 2004/2, samt i 2007/2 med Paul John Frandsens

artikel om 'Myter og musik' s.38-42), og Vedsø Olesen bidrog selv med en artikel om ideen bag romanerne i Papyrus 22/2, 2002 s.38-40. En sådan mængde skrivi i vores blad er tegn på, at ikke blot er dette fremragende læsning, men det er også af særlig interesse for folk med en vis ægyptologisk baggrundsviden.

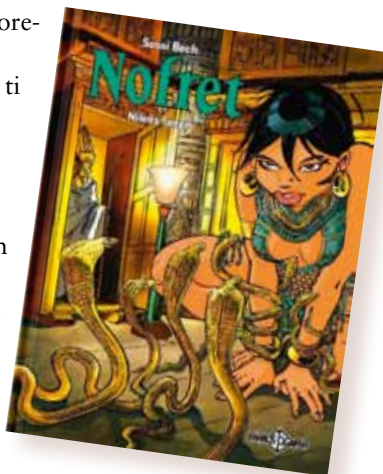
LM

Sussi Bech

Nofret – Nilens Fange

Faraos Cigarer 2011
148 kr

Fredag d. 17 december 2011 foregik der en lille seance i Faraos Cigarer i Skindergade 27 (kun ti skridt fra hvor Ægyptologisk Institut lå i Kejsergade i de gode, gamle dage). Folk stod i kø – alle med mindst et tegneseriealbum i favnen. Sussi Bech signerede nemlig her sit seneste opus om Nofret, og alle fik en hilsen med på vejen samt et portræt af Nofret forrest i albummet. Faraos Cigarer er nu Sussis – og Nofrets – nye forlag. Til lykke med det.

I tegneserien er der ikke engang gået en uge, siden vi slap Nofret sidst (*Bagholdet i Tempelsøen* fra 2004). Nofret beslutter nu at forlade alt. Hendes kæreste Seneb er død, og hun orker ikke mere. Men livet trækker i hende. Hun entrar et udbrændt skib, hvor også Eje er fanget. Nu skal det umage par finde ud af at overleve. I mellemtiden er alle guderne præster og præstinder forsamlet i Memfis. Khaemwase, Amons ypperstepræst, bønfaller guderne. Men guderne hører ikke, de lukker sig inde i deres gudeskrin. Kun de syriske guder svarer ham. Hvorfor?

I mellemtiden marcherer farao og hans tropper mod Memfis. Rænker smedes overalt. Hvorfor er Ejers elitetropper sendt ned bagved, og hvor er deres kaptajner i øvrigt? Hvem har taget livet af dem? Akhenaton? Khaemwases agenter? Igen og igen forlanger Amon (og Khaemwase?) Nofret for sig selv. Og nu erklærer hun sig endelig som "Amons Gemalinde" i en formidabel sekvens, hvor vi også mindes om, at Khaemwase har hypnotiske evner (se *Nofret II*)

Dette album slutter med en Nofret i frit fald, og sidste scene er en virkelig en cliff-hanger. Vi venter med længsel og spænding på, hvad det hele skal ende med. Der er mange spørgsmål i dette album; men de skal nok blive besvaret i næste nummer, og imens må vi så bare gætte ...

Annette Lerstrup

Isabelle Dethan

I Horus' Land III. Tiasatre eller Anubis' Dom

Aboris 2011
120 kr

Dette er tredje album i serien "I Horus' Land". Og det er stadig behageligt selskab. Vore hovedpersoner Meresankh og prins Khaemwase er raget uklar efter hendes elskedes Imenis død (*I Horus' Land II*) men hun befales at vende tilbage til hoffet, fordi der er sket et par uforklarlige dødsfald i haremmet. Og det kan kun hun som kvinde opklare. Prins Kha er stadig mere end lun på Meresankh. Det så vi allerede i bind I. Men hun sørger endnu over rødhårede Imeni. Det giver også stemning til historien. Der er fire kvinder i haremmet, der har en hemmelighed. To af dem er allerede døde, og den tredje og den fjerde er i farezonen. Hvad er det, der gemmer sig i deres fortid? Anubis spiller en rolle – eller er det nu også Anubis? Og så dør også det sidste vidne blandt de fire kvinder under gådefulde omstændigheder, som Meresankh skal opklare. Som Nofret slutter også dette album uden slutning, så vi må vente på at få løsningen på, hvem der står bag mordene i haremmet.

Serien er oversat fra fransk af Per Vadmand. Der er ligesom i de forrige album visse passager der halter. Yderligere – og det er ekstremt irriterende – har den der har skrevet teksterne ind i taleboblerne, desværre – som i de tidligere album – været meget sjusket: der er mange fejl på stort set alle sider, ofte med flere fejl i samme taleboble med forkerte, overflødige, og manglende bogstaver. Der er også asterisker (*) til noter, der ikke er der. Det er meget grove skønhedsfejl og sjusk på et ellers yderst veltegnet og velfortalt album. Det må

der rettes op på i kommende album!

Annette Lerstrup

I efteråret 2011 kom der så småt gang i de fleste af de udgravninger, der ellers var blevet udsat og/eller aflyst i forbindelse med den ægyptiske revolution i januar 2011. Aktivitetsniveauet fortsatte med sæsonen i begyndelsen af 2012 på trods af, at mange ekspeditioner måtte bruge en del tid på at genopbygge vandaliserede og røvede lagerum, fjerne skrald m.v. I december 2011 blev Dr. Muhammad Ibrahim Ali udnævnt til antikvitsminister, og Supreme Council of Antiquities (der blev nedlagt og genetableret flere gange i løbet af 2011), havde stadig Dr. Mustafa Amin som øverste chef primo 2012.

'Nile Currents', *Kmt* 23/1, 2012, s.4 og 'Digging Diary', *Egyptian Archaeology* 20, 2012, s.25 ff.

FUND & FORSKNING

Alexandria og Deltaet

UDGRAVNINGER PÅ LAND OG UNDER VAND
Jean-Yves Empereur og hans hold arbejdede i efteråret på forskellige lokaliteter i Alexandria for at finde nye fund fra byens græske og romerske fortid. Frank Goddio og hans hold fortsatte på samme tid de marinarkæologiske udgravninger i havnen i Alexandria. I Deltaet fortsatte Joanne Rowland Minufiya survey'en, der bl.a. indebar oprettelsen af en feltskole i Quesna for unge, ægyptiske arkæologer. Man koncentrerede sig om den ptolemæiske (og formentlig også tidligt romerske) nekropol, hvor der blev fundet flere grave med keramikkister. Ud over det brugte Rowland, de studerende og holdet i det hele taget sæsonen på at undersøge fund fra tidligere sæsoner, herunder keramikkister og keramik generelt. Philippe Brissaud ledede et fransk hold i Tanis, hvor man fandt ud af, at de

lokale tidligere på året havde omringet udgravningsområderne og dermed forhindret, at stedet blev taget i brug som losseplads.

'Nile Currents', *Kmt* 22/4, 2011, s.4.

PROJEKTER I ALEXANDRIA

SCA (Supreme Council of Antiquities) gav uden forsinkelse udgravningstilladelser til Jean-Yves Empereurs fortsatte udgravninger i byen, og flere projekter er i gang. Det gælder bl.a. udgravningen ved Marea (lokalitet 40 km sydvest for Alexandria) og marinarkæologiske udgravninger ved Pharos tillige med udgravning af et amforaværksted syd for Mariut-søen.

Restaurering, bevaring og undersøgelse af materiale fra tidligere udgravninger fortsætter i støt tempo i lagerbygningen i Shallalat* – og resultaterne offentliggøres i en række kommende publikationer.

http://www.cealex.org/sitecealex/navigation/FENETR_NAV_E.HTM.
Lagt på Centre d'Études Alexandrines hjemmeside januar 2012.

*Disse "lagerrum" (besøgt på en DÆS-rejse i 2002) er indrettet i imponerende rustkamre bygget op af kvadre, anlagt i den nuværende Shallalat-park på Mohammed Alis foranledning i 1840'erne. Antikvitetsstjenesten har givet Empereurs ekspedition tilladelse til at bruge dem til opbevaring og konservering af dens fund fra hele byen. (LM)

TELL BASTA

Eva Lange stod i spidsen for EES' og Universitetet i Göttingens udgravning i

Foto Pia Adamsen.

Tell Basta. Man brugte sæsonen på at dokumentere og analysere potteskår, småfund og glas udgravet i tidligere sæsoner. Undersøgelser af glasfragmenterne viste et overraskende stort antal af en varetype man kunne datere til fra 2. århundrede f.Kr. til 7. årh. e.Kr. Dette er unikt for det østlige Delta. Man påbegyndte ligeledes en fuldstændig epigrafisk dokumentation i forbindelse med de dekorerede blokke fra Bastet-templet, der alle stammer fra Osorkon I. Her opdagede man utallige hidtil ukendte relieffer. 'Digging Diary 2011', *Egyptian Archaeology* 40, 2012, s.25.

Et af de vigtigste projekter i Tell Basta er dokumentationen af statuefragmenterne fra Bastets store tempel. Siden 2009 har PhD-studerende Theresa Steckel arbejdet med dette materiale, og hun har bl.a. kopieret alle inskriptioner fra statuefragmenterne. Nogle af stykkerne befinder sig stadig *in situ*, medens andre er på Det Ægyptiske Museum i

Foto fra hjemmesiden.

Cairo – udgravet af Edouard Naville i 1887-1889 – eller British Museum i London. Når de ni fragmenter, der stadig befinder sig i templet, er sat sammen, giver det en kolos på 4,5 m i højden. Hovedet, der også blev udgravet af Naville, befinder sig i Cairo på Det Ægyptiske Museum. Tre fragmenter tilhørende en anden statue – Naville igen – er på British Museum. Begge statuer er fremstillet af granodiorit og kan dateres til det 12. dynasti. De er senere overtaget af Osorkon II og rejst af ham i peristylgården i templet. Osorkon II fjernede de gamle inskriptioner og erstattede dem med sine egne. <http://tellsbasta.tumblr.com/post/20013938994/colossal-statues-and-usurpation>. Lagt på nettet 27. marts 2012. Her kan der også ses billeder af to af fragmenterne.

HYKSOS-BEGRAVELSER I TELL EL-RETABA
Et polsk-slovakisk hold ledet af Slawomir Rzepka og Jozef Hudec har sammen med et ægyptisk hold under ledelse af Mustafa Nur el-Din gjort spændende fund i Tell el-Retaba (i Wadi Tumilat øst for Bubastis og syd for Tanis). Rzepka og hans hold har genfundet de omkransningsmure, der først blev fundet af Petrie. Alle murene er blevet dateret til Ny Rige: to fra 19. dynasti (formentlig Ramesses II, hvis ikke tidligere) og én fra 20. dynasti (Ramesses III). I nærheden af tell'en fandt arkæologerne også rester fra Tredje Mellemtid og Sentiden. Et af de mest interessante fund fra denne sæson er imidlertid den Hyksos-begravelse, der stadig indeholdt sin oprindelige "beboer". Han lå sammen med gravgods i form af keramik og en skarabæ samt en senere begravet mand plus et ofret får eller ged. Tidligere på sæsonen havde Nur el-Din og hans hold fundet Hyksos-begravelser indeholdende både voksne og børn. 'Nile Currents', *Kmt* 22/4, 2011 s.4-5.

Cairo

MUSEET EFTER REVOLUTIONEN

På Det Ægyptiske Museum er man ved at være færdig med at restaurere de

genstande, der blev ødelagt under revolutionsdagens indbrud. Statuen med Tutankhamon og harpunen er næsten færdig. Museets direktør er stadig Tareq el-Awady, som arbejder på at forbedre museets sikkerhed. Sammen med italienske konservatorer arbejder museets inspektører med at konservere samlingen af papyri, særligt dem, der stammer fra Sentiden. Stridsvognsprojektet på museet er også i gang med André J. Veldmeijer og Salima Ikram i spidsen for et hold, hvis fokus er dokumentation og konservering.

'Nile Currents', *Kmt* 22/4, 2011 s.6.

Flere af museets sale er blevet malet, man har arbejdet med inventarlistes og nogle af gallerierne er blevet omorganiseret. Museets registranter har også haft travlt og har bl.a. fremstillet nye skilte.

'Nile Currents', *Kmt* 23/1, 2012 s.4.

GENSTANDE RETUR TIL CAIRO FRA MELBOURNE

Der er planlagt en ny, midlertidig udstilling på Det Ægyptiske Museum i Cairo, hvor man vil udstille 122 genstande fra faraonisk og græsk-romersk tid. Genstandene blev fundet i et lagerum i Melbourne, Australien. Her var de ved at blive gjort klar til auktion, da Ahmed Mustafa, generalsekretær for Retrieved Antiquities Department, så salgskataloget og kontaktede Den Ægyptiske Ambassade i Australien. Ad diplomatiske kanaler lykkedes det ham at få genstandene bragt tilbage til Ægypten. Det drejer sig bl.a. om små votivstatuer i bronze af Apis og Osiris, en sjælden glasstatue af Maat og en samling af genstande fra forskellige tidsaldre.

'Nile Currents', *Kmt* 23/1, 2012 s.4.

Kom Fakhry

FUND FRA MELLEMSKE RIGE

The Survey of Memphis, ledet af David Jeffreys fra UCL, AERA (Ancient Egypt Research Associates) og deres hold af yngre, ægyptiske inspektører under uddannelse, gravede flere forskellige

steder på Kom Fakhry-lokaliteten syd for Mit Rahina. På en begravelsesplads fra det tidlige Mellemste Rige og på det nærliggende byområde, også fra Mellemste Rige, fandt man bl.a. store rum og et tydeligt gadenet. Der blev også gjort flere mindre fund, herunder en statuegruppe af kalksten og dele af en dværglampe-statue magen til en, Petrie fandt i Kahun.

'Digging Diary 2011', *Egyptian Archaeology* 40, 2012, s.25.

Amarna

FUND AF TRÆKISTE

Barry Kemp og Amarna Project-ekspeditionen har arbejdet på Nordpaladset, hvor man færdiggjorde de reparationer, der blev påbegyndt i 1997. Der blev også foretaget udgravninger på begravelsesområdet ved sydgravene. Ved Wadi Mouth kunne man bekræfte, at denne del af begravelsesområdet er den bedst bevarede: i alt fandt man dele fra mindst 40 skeletter her. Det mest bemærkelsesværdige fund var dog en dekoreret træliste, på hvis sider der var afbildet forskellige figurer, herunder en sjakalhovedet gud.

'Digging Diary 2011', *Egyptian Archaeology* 40, 2012, s.27.

Man kan støtte projektet med at konservere denne og andre kister ved at donere et beløb til formålet: se <http://www.justgiving.com/Amarna-Project2> med billeder af kisterne.

Karnak

GULVBLOKKE I KHONSU-TEMPEL

I Luxor påbegyndte Chicago House v. Ray Johnson deres arbejde i oktober 2011. Hen over sæsonen genoptog holdet det epigrafiske arbejde i Khonsu-templet i Karnak, hvor man også fortsatte med at konservere og restaurere gulvblokke og de intakte vægge i templet. Gulvblokkene stammer for de flestes vedkommende fra Sethos Is tid, selv om der også er registreret blokke med inskriptioner fra Tuthmosis III, Ay, Horemheb, Ramesses II og Sethos II. 'Nile Currents', *Kmt* 22/4, 2011, s.7.

Foto LM.

Luxor

LUXOR-TEMPLETS BASILIKA

Også under Ray Johnsons ledelse fortsatte arkitekten Jay Heide sit arbejde med at dokumentere og sammensætte de løse blokke fra basilikaen ("St. Theclas Kirke"), der stod foran Luxor-templets østlige pylon. Indtil videre er der registreret 118 dekorerede blokke fra den øst-vestorienterede basilika, der stammer fra det 6. århundrede, nogle af dem med geometriske mønstre med rosetter. Det er tanken, at dele af basilikaen, hvis det kan lade sig gøre, skal rekonstrueres på sin oprindelige plads. 'Digging Diary 2011', *Egyptian Archaeology* 40, 2012, s.27.

Kongernes Dal

NY GRAV FUNDET

Arkæologer fra universitetet i Basel v. Elina Paulin-Grothe fandt d. 25. januar 2011 (revolutionens første dag) en grav i Kongernes Dal. En stældør blev placeret over indgangen til graven og fundet hemmeligholdt indtil holdet i januar 2012 vendte tilbage til Kongernes Dal og kunne fortsætte, hvor de havde sluppet året før. Graven viste sig at tilhøre en kvindelig sanger, Nehmes Bastet, der iflg. en indskrift i graven levede i det 22. dynasti. I graven fandt Susanne Bickel fra Basel sammen med Elina

Paulin-Grothe og deres ægyptiske kolleger chefinspektør for Øvreægypten Muhammad el-Bialy og inspektør Ali Reda en sarkofag med Nehmes Bastets intakte mumie. Paulin-Grothe anfører, at graven ikke oprindeligt var udhugget til den kvindelig sanger, men blev genbrugt til hendes begravelse 400 år efter at den oprindelige begravelse havde fundet sted. Nehmes Bastets sarkofag er fremstillet af træ, malet sort og dekoreret med tekster. Graven, der nu er registreret som KV64, er sammen med KV63, som Otto Schaden opdagede i 2006, og en obskur grav med nummeret KV 65 opdaget i 2008, som bekendt de eneste grave fundet i Kongernes Dal siden opdagelsen af Tutankhamons grav i 1922. Graven blev fundet nær Tuthmosis III's grav, hvor det schweiziske hold har genudgravet en række små, udekorerede grave. 'Editor's Report', *Kmt* 23/1, 2012, s.2 og <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16576265>. Lagt på nettet d. 16. januar 2012.

Medinet Habu

NYT OPEN AIR-MUSEUM I MEDINET HABU I Medinet Habu har folkene fra Chicago under ledelse af Brett McClain arbejdet flere steder. Man har foretaget epigrafisk dokumentation i det lille Amon-tempel bygget af Hatshepsut og Tuthmosis III og arbejdet på såvel båd-sanktuaret og ambulatoriet som på templets facade. Samtidig er man også i gang med at dokumentere de forskellige graffiti, der er fundet rundt omkring i templet. Det er også meningen, at der skal være et open air-museum med dekorerede blokke ligesom i Luxor-templet, og man er i fuld gang med at registrere, konservere og klargøre blokkene. Nogle af de mest spektakulære er de dekorerede indgangspartier

fra Ramesses III's palads i Medinet Habu og en skindør i rød granit fra Amenhotep III's dødetempel. Skindøren blev brækket i tre stykker allerede i middelalderen og brugt som olivenpresse. Domitians port, som var i fare for at kollapse på grund af stigende grundvand og saltererosion ved fundamentterne, blev undersøgt og tegnet op, hvorpå man skilte den ad. Blokkene er ved at blive konsolideret, og når dette er færdigt, vil porten blive genopbygget. Den sad oprindeligt i lerstensmuren ved den 1. pylon, men blev i begyndelsen af det 20. årh. genrejst nordvest for det lille tempel. 'Nile Currents', *Kmt* 22/4, 2011, s.7.

Rødehavskysten

WADI AL-JARF

DEN ÆLDSTE FARAONISKE HAVN I ÆGYPTEN

Juni 2011 påbegyndtes udgravninger i Wadi el-Jarf på Rødehavskysten, 90 km syd for Ayn Sukhna og 25 km syd for Zafarana.* Her har arkæologerne under ledelse af Pierre Tallet og Gregory Marouard fundet rester af det, der har vist sig at være det ældste havneanlæg i Ægypten. Havneanlæg på Rødehavskysten fra faraonisk tid er for så vidt ikke nogen nyhed. De sidste 10 år er vores viden om de gamle ægypteres ekspeditioner til havs – bl.a. til Punt – blevet bedre og bedre takket være udgravnin-

Kümmerley + Frey kort over Ægypten.

ger i f.eks. Mersa Gawasis. Og under udgravninger langs Suez-bugten har man fundet havneanlæg som var i brug i både Gamle og Mellemste Rige. Særlig aktivitet var der i Ayn Sukhna, som havde sin storhedstid i 5. og 12. dynasti, hvilket de utallige inskriptioner efterladt på stedet af de faraoniske ekspeditioner viser. Opdagelsen af havneanlægget i Wadi el-Jarf komplementerer derfor disse tidligere fund. Havnen er anlagt ved Wadi Arabas udløb for enden af den store kommunikationskorridor, der løb mellem Nildalen og Rødehavet, og som ekspeditionerne skulle passere igennem. I dette område er Rødehavet meget smalt, og der er således blot 50 km over vand til Sinai-halvøens kyster. Havnen i Wadi el-Jarf ligger lige nøjagtigt over for det lille Tell Ras Badran-fort på Sinai, og der kan ikke være nogen tvivl om, at der har været forbindelse mellem de to lokaliteter.

Wadi el-Jarf består af fire grupper af ruiner langs kysten og for foden af bjergene. Keramik fundet på stedet kan dateres til 4. dynasti, formentlig den tidlige del af dynastiet. Der er spor af aktivitet ind i begyndelsen af 5. dynasti. Fem km fra kysten ligger et stort kompleks, der består af 25-30 gallerier. Udgravninger i fire af gallerierne bekræfter, at det er lagerbygninger. Indgangene til gallerierne blev lukket med stenblokke. Ved indgangen til det største galleri er der rester af en indskrift, der viser en embedsmand med teksten "skriveren fra Fayum, Idu". I gallerierne er der fundet fragmenter af reb, tekstiler, trækasser og hundredevis af stykker af forarbejdet træ, bl.a. akacie og cedertræ. Antallet af fragmenter fra store, runde opbevaringskrukker er enormt. Krukkerne blev brugt til vand og fødevarer, og ofte er der indskrifter malet med store hieroglyffer i rødt blæk, som viser navnene på de forskellige arbejdshold, mandskaber eller både. Umiddelbart nord for disse lagerbygninger har man fundet udkigsposter og de lejre, der husede mandskaberne. En anden stor konstruktion – den største, faraoniske sådanne ved Rødehavet

indtil videre – ligger mellem de ovennævnte lejre og kysten. Anlægget består af en rektangulær bygning, der er 60 m lang og 30 m bred, opdelt i 13 lange rum, hvis funktion man endnu ikke har fastslået. Den sidste del af hele komplekset ligger direkte på stranden og består af en L-formet mole. Her er også fundet 21 kalkstensankre af varierende størrelse og form, alle *in situ* på havbunden. Alle disse fund i Wadi el-Jarf viser endnu engang, hvor komplekst logistikken var sammensat allerede i Gamle Rige. Flere undersøgelser kan måske vise, om havneanlægget blot blev brugt til søfart mellem fastlandskysten og Sinai-halvøen, eller om der også udgik ekspeditioner til Punt herfra.

'An early pharaonic harbour on the Red Sea coast', *Egyptian Archaeology* 40, 2012, s.40 ff.

*Zafarana er nu et populært feriested. På Sinai-halvøen overfor ligger Abu Zeneima, hvor der er resthouse med restaurant, toiletter og kagebutik og Abu Rodeis, hvor man drejer fra, når man skal til turkismenerne, og lidt længere mod syd vejen, hvor man drejer ind mod S. Katharinaklostret (mange DÆS-medlemmer har kørt på denne strækning). Wadi el-Jarf synes at være mere eller mindre på højde med Antonius-klostret. (LM)

ANDET AKTUELT

DEN ÆGYPTISKE IBIS PÅ VEJ TILBAGE?

De gamle ægyptere kendte til tre slags ibiser: 1) sort ibis (*Plegadis falcinellus*) der, trods sit danske navn, har rødbrun krop og glinsende grønne vinger. Den kan stadig ses i Deltaet om vinteren; 2) eremitibis (*Geronticus eremita*) med sort, gribbeagtigt udseende findes ikke længere i Ægypten og er en truet art (som dog kendes i Marokko); 3) afrikansk hellig ibis (*Threskiornis aethiopicus*), der ikke længere findes i Ægypten, men derimod i Subsahara (en meget lignende, *Threskiornis molucca*, lever i Australien og kun dér). Det er den afrikanske, hellige ibis med dens

Australsk ibis. Foto LM.

sorte og hvide fjerdragt, der er aktuell nu, hvor der er planer om at genindføre fuglen i Ægypten, ikke af biologiske eller naturhistoriske årsager, men på grund af dens historiske og kulturelle betydning, siger Richard Hoath, der i øvrigt er forfatter til *A Field Guide to Mammals of Egypt*. Sidst fuglen blev set i Ægypten var i 1891, og den synes nu at være uddød. Grundet den usikre situation i Ægypten er det uvist, hvornår projektet kan realiseres. (LM med tak til Antonia Vedelsby for de korrekte, danske navne) <http://www.almasryalyoum.com/en/node/529281>

ÆGYPTISK BOMULD

De rigtig gamle ægyptere kendte tilsyneladende ikke til bomuld, som nu er et af landets vigtige eksportprodukter. Plinius omtaler ikke desto mindre i det 1. årh. e.Kr., at bomuld gror i Ethiopien (NH XIII,28). Forskere fra School of Life Sciences ved University of Warwick i England under ledelse af Dr Robin Al-laby har nu med en ny teknologi ("high throughput sequencing") studeret rester af bomuld fundet i Kasr Ibrim 40 km syd for Abu Simbel. De er dateret til omkring 400 e.Kr., og udviklingen af denne bomuld til den vi kender i dag 1600 år senere (*G. herbaceum*), en i denne forbindelse kort periode, fremviste vigtige ændringer i sin genetiske DNA-sekvens. Dette kunne skyldes, at den har tilpasset sig pres fra miljøet som f.eks. mangel på vand (Kasr Ibrim var egentlig et forbjerg på fastlandet, men det er nu kun toppen, der stikker op over Nassersøens vand-

masser). Der har længe været tvivl om, om hvorvidt ægypterne importerede bomuld fra Indien, eller om de dyrkede en indfødt afrikansk variant, der var blevet forædlet lokalt. At bomulden fra Kasr Ibrim kunne identificeres som *Gossypium herbaceum* og ikke som den indiske *Gossypium arboreum* er det første molekylært baserede resultat, der demonstrerer en nærmere speciebestedelse af bomuld fundet i arkæologisk sammenhæng. Konklusionen er, at ægypterne således selv har forædlet deres bomuld. (LM)

<http://www.sciencecodex.com/ancient-egyptian-cotton-unveils-secrets-of-domesticated-crop-evolution-89005>

MUSEUMSNYT

NYT KAPEL I OPEN AIR-MUSEET I KARNAK
I Karnaks Open Air museum er franskmændene i gang med at genopbygge et kapel ved navn *netjery menu*, først rejst af Tuthmosis II, Hatshepsut og Tuthmosis III. For en sikkerheds skyld blev der foretaget udgravninger her allerede i 2008 for at sikre, at intet blev gemt under det restaurerede kapel. En foreløbig plan over bygningen blev foreslået af Luc Gabolde i 2005 (*Monuments décorés en bas-relief aux noms de Thoutmosis II et Hatchepsout à Karnak*, MIFAO 123/1-2, Cairo), og det er den, der ligger til grund for genopbygningen. (LM)
Flere billeder af arbejdet kan ses på <http://www.cfeetk.cnrs.fr/uk/index.php?page=programme-2>

Foto LM.

Foto LM.

NEFERTITI – FUNDET FOR 100 ÅR SIDEN
I anledning af årsdagen for fundet af Nefertitis buste den 6. december 1912 vil man på Neues Museum i Berlin præsentere en omfattende særudstilling om Amarnaperioden. Udstillingens fokus er hidtil aldrig udstillede genstande fra samlingerne i Berlin samt lån fra internationale museer. Det er hensigten, at Nefertitis tid dermed kan blive forstået set ud fra en kulturhistorisk kontekst. Alle aspekter af perioden vil blive belyst og forklaret i detaljer, ikke kun periodens teologiske ideologi og kunst, men også dagliglivet i el-Amarna.

Under udgravningerne i el-Amarna blev der fundet mellem 7000 og 10.000 forskellige genstande, og af dem befinder de 5000 sig i Berlin. De fleste af dem er end ikke blevet grundigt undersøgt endnu, selv den dag i dag. Det er "kun" de allermest berømte stykker, der er udstillet, men jubilæumsudstillingen kommer til at vise et omfattende overblik over den fascinerende periode, og både keramik, smykker, indlæg, statuefragmenter og arkitektoniske elementer vil blive præsenteret. Udstillingen vil bestå af ca. 400 genstande,

hvoraf de 50 er lån fra andre museer f.eks. Metropolitan Museum of Art, Louvre og British Museum. Udstillingen åbner 7. december 2012 og slutter 13. april 2013.

<http://www.smb.museum/smb/kalender/details.php?lang=en&objID=29934> hvor der kan læses meget mere om særudstillingen.

Lagt på nettet 13. april 2012.

Kontroversen om hvem busten af Neferiti egentlig tilhører er *still going strong*. Læs evt. mere i denne artikel på Al Ahram Weeklys hjemmeside. Artiklen er naturligvis farvet af den ægyptiske vinke:

<http://weekly.ahram.org.eg/2012/1092/he1.htm>.

Artiklen er lagt på nettet 5. april 2012.

TUTANKHAMON I MALMØ

Den 15. september kommer Tutankhamon til Malmø, ikke i egen person og heller ikke med 3400 år på bagen, men i form af kopier af en del af udstyret fra hans grav. Udstillingen er en af tre identiske, der i foråret har været vist samtidigt i Frankfurt, Paris og i Korea. Den har tidligere turneret i andre storbyer. Tovholdere for begivenheden, der er af interesse for både svenskere og danskere, er Lise Manniche og Lana Troy (Uppsala), der står for at redigere de danske og svenske tekster samt organisere omvisninger og foredrag. DÆS har mulighed for at højne sin profil i denne sammenhæng, og begivenheden vil uden tvivl øge interessen for det gamle Ægypten, især blandt det yngre publikum.

Lise og Lana var sidst i marts inviteret til Frankfurt for at se udstillingen og forhandle med arrangørerne. Det er en opsætning, der kræver god plads, og der var bygget en særlig, midlertidig udstillingshal til formålet i byens centrum. Det skal straks siges, at de fleste af kopierne er af høj kvalitet. Især er kisterne og de omsluttende skrin imponerende, opstillet i en sekvens, således at man både kan følge dem udefra og ind (som Carter gjorde det) og indefra og ud (som Tutankhamons ba ville have gjort det).

Indgangen til udstillingen i Frankfurt.
Foto LM.

Større tableauer gengiver dele af gravenes rum med alle gravgaverne anbragt som på de gamle Burton-fotografier, der blev taget da graven først blev åbnet. Instruktive plancher giver supplerende information, og besøget indledes med en kort film. En sober audio-guide var inkluderet i billetprisen, og der var mulighed for omvisninger ved studenter eller professionelle ægyptologer. I forbindelse med udstillingen i Frankfurt var der arrangeret ikke blot relevante foredrag, men også forskellige kultu-

relle begivenheder såsom oplæsning af ny, ægyptisk litteratur, musikopførelser og udstilling af moderne kunst. DÆS har allerede tilbudt at afholde en spændende foredragsrække med bidrag af eksperter på området.

Udstillingen i Malmø åbner medio september 2012, og den forventes at vare til 17. februar 2013. Vi opdaterer via vores elektroniske nyhedsbrev. (LM) <http://www.malmotown.com/sv/visitors/artiklar/tutankhamun-i-malmo>

MILEPÆL

Ny PhD

Anne Haslund Hansen forsvarede d. 26. januar 2012 sin PhD-afhandling "Ordering the Ancient World. Egyptian Antiquities in 18th Century Visual Culture". Vi ønsker til lykke! (LM)

Foto LM.

DIVERSE

PI-RAMESSE

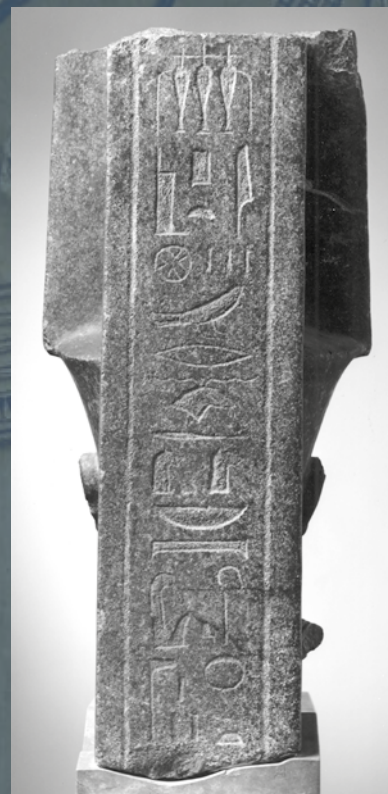
I 2003 holdt Edgar Pusch et foredrag i DÆS om Pi-Ramesse med bemærkelsesværdigt skønne billeder (se et af dem på bagsiden af *Papyrus* 23/2). Den 1. april 2012 viste DRK en fremragende film fra 2006, "Antikkens glemte byer – Pi-ramses", om opdagelsen af denne by og dens spøgelsesgenpart, Tanis, en af de mest fængende og velproducerede udsendelser om det gamle Ægypten, der længe er set. Vi følger Pierre Montets opdagelse af ruinerne i Tanis i 1939 og spirende tvivl om deres sammenhæng til Manfred Bietaks banebrydende arbejde om Nilarmenes forløb og potteskårenes afgørende rolle for dateringen af dem, som pludselig og utvetydigt gav løsningen: byen Pi-ramesse var blevet flyttet og genopstod som Tanis, da Nilarmen pga. ophobning af slam

Foto fra TV-skærmen LM.

måtte finde en ny vej mod havet. Derpå følger Bietaks samarbejde med Edgar Pusch, hvor de med elektromagnetisk udstyr bliver i stand til at kortlægge hele Pi-Ramesse under den landbrugsjord, der på overfladen intet røbede om den prægtige by, hvis fundamenter endnu lå få spadestik nede. Sådan kan

ægyptologi formidles og fascinere seerne uden for mange specielle effekter og overflødige kommentarer. Aidan Dodson indledte og afsluttede, og så kunne historien med omhyggelig redigering (og gode undertekster) fortælle sig selv. (LM)

PAPYRUS

32. årgang nr. 1 2012

**"Rettidig omhu":
Tutankhamon i spejlet**
Lise Manniche

De fire store skrin fra Tutankhamon grav
Mette Gregersen

Ægyptologen og "Astronomien" i Vejen
Paul John Frandsen

Dagbog fra Gurob
Tine Bagh

Boganmeldelser

Siden sidst
Louise Alkjær